
VISIONS D'UN SEGLE

PERSONES I INSTITUCIONS

Marta Pessarrodona (coord.)

Cicle de conferències celebrat
els mesos de maig i juny de 2001
a la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya

PUBLICACIONS DE LA RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS, 20

VISIONS D'UN SEGLE

«Publicacions de la Residència d'Investigadors»

*El cicle de conferències «Visions d'un segle.
Persones i institucions» comptà amb la col·laboració de:*

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

VISIONS D'UN SEGLE

PERSONES I INSTITUCIONS

Marta Pessarrodona (coord.)

Cicle de conferències celebrat
els mesos de maig i juny de 2001
a la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya

RESIDÈNCIA D'INVESTIGADORS
CSIC-GENERALITAT DE CATALUNYA

Barcelona, 2003

**Consorci de la Residència d'Investigadors
CSIC-Generalitat de Catalunya**

President del CSIC: ROLF TARRACH SIEGEL
Conseller d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació:
ANDREU MAS-COLELL

Consell de Govern

President del Consorci: DAVID SERRAT I CONGOST, fins al 30 d'abril de 2002; JOAQUIM CASAL I FÀBREGA (Director General de Recerca, Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la Informació de la Generalitat de Catalunya [DURSI]), a partir del 30 d'abril i fins al 25 d'octubre de 2002; ROLF TARRACH SIEGEL (President del CSIC), a partir del 25 d'octubre de 2002;
Director: FRANCESC FARRÉ RIUS
Director científicocultural: LLUÍS CALVO CALVO

Vocals:

ROLF TARRACH SIEGEL (President del CSIC), fins al 25 d'octubre de 2002; JOAQUIM CASAL I FÀBREGA (Director General de Recerca del DURSI), a partir del 25 d'octubre de 2002;
JOSEP GRIFOLL GUASCH (Secretari General del DURSI)
LLUÍS CALVO CALVO (Coordinador Institucional del CSIC a Catalunya)

© DELS AUTORS

Primera edició: febrer de 2003

Impressió: Alta Fulla · Taller

D. L. B 7594-2003

Sumari

<i>Introducció.</i> Marta Pessarrodona (coord.)	7
Jaume Vicens i Vives i la revista <i>Annales</i> . Miquel Batllori	11
María de Maeztu i la Residencia de Señoritas de Madrid. Amparo Hurtado	27
Ramon Trias Fargas i el Servei d'Estudis del Banc Urquijo i l'Editorial Labor de Barcelona. Joan Guitart	45
Carlos Barral i l'Editorial Seix Barral de Barcelona. Ana María Moix	59
José Antonio Coderch y el Colegio de Arquitectos de Barcelona. Federico Correa	77
Isabel Llorach i el Conferència Club de Barcelona. Joaquima Alemany	91
Alan Turing i Bletchley Park (servei d'intel·ligència britànic). Eduard Bonet	99
El Grup de Bloomsbury i l'Athenaeum Club de Londres. Marta Pessarrodona	115
Joan Oliver i la Fundació La Mirada de Sabadell. Ignasi Riera	127
Jiménez Fraud, Unamuno, Yepes i altres al Colegio de España de París. Carmina Virgili	139
<i>Nota sobre els autors</i>	157

INTRODUCCIÓ

MARTA PESSARRODONA

Coordinadora

EN EL TEXT que acompanyava el programa d'aquest cicle de conferències, celebrades a la Residència d'Investigadors de Barcelona, del 3 de maig al 12 de juny del 2001, i que avui apareixen en forma de llibre, parlava d'un fet obvi. És a dir, que mirant el segle xx, hi ha una sèrie d'institucions, privades o públiques, nostrades o forasteres, que no s'explicarien sense unes persones determinades. Dit més correctament, unes personalitats determinades.

La idea partia, precisament, del fet que les conferències tindrien lloc en una institució, la Residència d'Investigadors que, al meu entendre, era el lloc idoni on celebrar-les, partint de la base que teníem les persones idònies, valgui la redundància, per donar les conferències, que avui s'apleguen, i que voldria analitzar breument.

Seguint l'ordre de les conferències, no hi ha dubte que el pare Miquel Batllori, qui ens va honorar obrint el cicle, persona de tan reconeguda vàlua, per la seva condició d'amic amb el personatge, era la persona més qualificada per parlar d'un dels historiadors catalans, de projecció internacional, més qualificats del segle xx: Jaume Vicens i Vives i la seva relació —o no— amb la famosa publicació *Annales* d'Estrasburg (3 de maig), com el lector, que no va poder assistir a la conferència, podrà comprovar avui.

Amparo Hurtado va acceptar, no sé si gustosa, encara que pel resultat puc imaginar que sí, de parlar de Maria de Maeztu (10 de maig), és a dir, d'una contemporània —i molt distinta dona— d'aquella que gràcies a ella avui coneixem: Carmen

Baroja Nessi (vegeu nota sobre els conferenciants), tan relacionada amb la Residencia de Señoritas, o branca femenina de la tan famosa Residencia de Estudiantes de Madrid. El resultat és una aportació al coneixement d'una dona clau en la vida cultural espanyola, a la història de les dones espanyoles, en particular, o, si volem, a un capítol poc estudiat i, potser, un primer pas per aprovar aquesta assignatura pendent.

Per altra banda, Joan Guitart era segurament la persona més qualificada per parlar-nos d'una personalitat tan polièdrica, tan rica, com va ser la de Ramon Trias Fargas (15 de maig), i no pas en el seu impressionant vessant polític, sinó per dues empreses privades de les quals va ser ànima: el Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona i l'Editorial Labor de la mateixa ciutat. Un capítol imprescindible i determinant per comprendre no sols aquesta autèntica personalitat catalana del segle xx, sinó també un munt de protagonistes de la vida cultural i política catalana i espanyola un cop atesa la democràcia.

Ana María Moix va abordar el seu primer editor i amic, Carlos Barral (17 de maig), i l'empresa que vam conèixer a través d'ell: l'Editorial Seix Barral, en un acuradíssim text, que suposa un capítol important en la vida cultural espanyola del segle xx. Naturalment, no va voler, com podran comprovar, deixar de banda ni el poeta ni el celebrat memorialista. Tot amarat d'una admiració i d'una amistat que l'autora manté encara avui dia en el record envers el personatge Carlos Barral.

Federico Correa, un arquitecte dels qui han situat l'arquitectura catalana, i concretament el nom de Barcelona, en el mapa de les grans realitzacions arquitectòniques contemporànies, ens va apropar el seu mestre i amic, Josep Antoni Coderch (22 de maig), sense oblidar els clarobscurs que sempre hi ha en les relacions d'amistat i de mestre a alumne. Sempre comparant la institució a la qual tots dos estan lligats, el Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. A través d'ell podem conèixer l'arquitecte i, també, l'home, el personatge.

Joaquima Alemany, sempre preocupada per l'«altra» història, és a dir, la que escriuen les dones, sempre preocupada pels artífexs de Barcelona, va abordar un personatge a bastament citat, clau en la vida cultural catalana, i no prou ben conegut, Isabel Llorach (24 de maig), que, com es pot veure, dóna una estampa vívida, passant pel Conferència Club, de moments no sempre fàcils dins de la nostra història.

Eduard Bonet, un matemàtic que sempre va més enllà del seu terreny científic, ens va apropar una de les figures clau de la segona Guerra Mundial, Alan Turing (29 de maig), que des de la seu (secreta, a l'època) del servei secret britànic, Bletchey Park, va desbaratar el servei secret alemany, a part de ser el pare dels actuals ordinadors. Personatge complex i, com recalca Bonet, sens dubte figura internacional clau del segle xx.

Naturalment, a nivell personal, no vaig poder resistir la temptació de relacionar el Grup de Bloomsbury, del qual tant he parlat i escrit, amb un fenomen intrínsecament britànic, els clubs, i concretament l'Athenaeum Club (31 de maig), potser seguint una idea antiga, que em va escometre els anys setanta del segle passat, quan a través de Virginia Woolf em vaig començar a interessar pel Grup. Si més no, i a part de les meves publicacions, crec que el comissariat que vaig dur a terme del que encara és l'exposició més important que s'ha fet al món sobre el Grup de Bloomsbury, l'any 1986, crec que m'hi autoritzava.

Ignasi Riera era una tria ineludible per relacionar un gran personatge, escriptor i poeta, Joan Oliver / Pere Quart (5 de juny), amb una de les tantes empreses culturals de les quals va ser ànima, el Grup —i avui Fundació— La Mirada de Sabadell. Ineludible perquè no sols va estar lligat a l'inoblidable i encara enyorat Joan Oliver per parentiu, sinó per les nombroses publicacions sobre ell que consten en la seva bibliografia.

Per altra banda, la geòloga Carmina Virgili, artífex de la re-

surrecció del Colegio de España de París (12 de juny) i primera directora de l'entitat en la seva segona etapa, quan Espanya ja s'havia desfet de la dictadura que el tenallà i que escanyà el Colegio de España durant temps, no sols ens apropa la institució, sinó també una pluralitat de personatges sense els quals la història d'aquella institució, avui ben viva, s'hauria escrit de forma molt distinta.

Personalment, agraeixo molt a la Residència d'Investigadors, en la persona dels seus directius, Dr. Francesc Farré i Dr. Lluís Calvo, no sols que el 2001 em deixessin dur a terme —i amb entusiasme— un cicle del qual, com a oient, vaig gaudir, sinó també que avui ampliïn el seu radi de difusió amb la present publicació. En definitiva, tenim tan a prop i tan lluny un segle, el xx, de grans consecucions i de grans barbaritats, que poder-lo apropar d'alguna manera sempre és un goig i, en especial, una meditació.

Mira-sol Alt
Octubre de 2002

JAUME VICENS I VIVES I LA REVISTA ANNALES

MIQUEL BATLLORI

EL TÍTOL que he donat a aquesta conferència és una mica ambigu, perquè sembla que hagi de ser un estudi tècnic sobre el que deu Vicens i Vives a les *Annales* d'Estrasburg, i no és això. La idea primera era de veure qui era el personatge, l'home, l'historiador, el polític que era Vicens i Vives, i, després, quines relacions tenia amb el corrent historiogràfic de les *Annales* d'Estrasburg.

Després d'haver-hi donat aquest títol, que ja era de si mateix una mica ambigu, els apunts seus que he rebut aquests dies de la mà de Josep Benet, sobre les activitats polítiques de tots dos, quasi desconegudes per tothom, penso que seran per a molts una revelació. Ells m'han fet canviar, i ara insistiré, no en el Vicens personatge —aquí al programa posa «Visions d'un segle: Persones i institucions»—, sinó més aviat en les seves relacions amb el món nacionalista català, des d'acabada la Guerra Civil espanyola, l'any 1939, fins a la seva tan prematura mort el 1960.

Voldria, però, començar a l'inrevés. Començar parlant una mica de les *Annales*, perquè han corregut molt, per tot el món de llengua espanyola, aquelles expressions de Salvador de Madariaga segons les quals, en el fons, Vicens és un epígon de les *Annales*. Ell va començar la història de tipus socioeconòmic abans que *Annales* fos una revista tan important. Per tant, tinguem en compte que l'interès de Vicens per la història socioeconòmica comença amb la seva tesi, que pràcticament va iniciar els anys 1930-31; que ja en aquells anys va publicar dos ar-

ticles sobre qüestions de tipus social de Catalunya, i que després aqueix caire històric es va estendre a través de la revista *Annales* a tot Europa i a tot el món. Per tant, és enterament fals —personalment, li ho vaig dir, a Madariaga— que la historiografia de Vicens sigui simplement una adaptació a Espanya del món de les *Annales*. No és així ni de bon tros.

Ell mateix, en aquella primera disputa, quasi polèmica forta, amb Rovira i Virgili, l'any 1932, quan Rovira i Virgili deia d'en Vicens que no era prou català, li va contestar molt ràpidament, i bastant durament, en aquells moments, que ell, Rovira, no volia una història real, ans una història idealista. Vicens li llançava, fins i tot, el nom de Croce: anava contra la historiografia de Croce pel fet de ser idealista. El que sí que vull remarcar és que Vicens, en aquella polèmica, dóna dos noms en els quals encara haurien d'aprofundir més aquells que fan historiografia catalana, espanyola i hispanoamericana. ¿Quins són els dos autors que ell cita com a exemple a Rovira i Virgili per superar la història catalana tradicional, que ell qualificava de romàntica? Són dos autors que no tenien gaire nom, però molt importants l'un i l'altre. Guignebert i Dopsch. De Dopsch ens diu clarament que l'obra que ell recomana, i per tant una que havia d'orientar els treballs de Vicens vers la història socioeconòmica, era precisament la seva història de l'economia des de Juli Cèsar fins a Carlemany.¹ Per tant, una visió molt àmplia, una història molt complexiva, que abraça set segles, pràcticament, des del s. I aC, fins al VII dC, i que representava ja una renovació de la història política. D'altra banda, en canvi, no ens diu a quina obra de Guignebert al·ludia. Guignebert era un home que venia, essencialment, del camp de la teologia, i a mi sempre em fan por els historiadors que provenen d'aqueix camp. En aquest cas, però, és curiós que ell procedia d'una teo-

1. *Grundlagen der europäischen Kulturentwicklung aus der Zeit von Cäsar bis auf Karl den Grossen*, 1918.

logia molt renovadora, la modernista francesa, a la qual pertanyia Guignebert. La major part dels seus llibres anteriors a l'any 1931 són de tipus teològic, sobretot de lluita entre el moviment modernista teològic i la teologia tradicional catòlica, que les seves històries del cristianisme, una mica en la línia de monsenyor Duchène i d'altres, se centren essencialment en la història primitiva del cristianisme, i la història primitiva del cristianisme,² de Guignebert, pels temps i pels seus aspectes socials, podria ser una font secundària de Vicens i Vives. Però hi ha un altre escrit de Guignebert, en col·laboració, que s'hi acostava més: *Le Problème de Jésus. En réponse à MM. A. Loisy et Ch. Guignebert* (París, 1936), que és quan Vicens comença la seva tesi.

Per tant, caldria estudiar una mica la visió historiogràfica de Guignebert que venia de la teologia, perquè és la que va orientar la primera línia de Vicens. En canvi, Dopsch va estudiar sobretot aspectes econòmics, però més encara era un historiador social i un historiador econòmic. Això és molt important. Tinguem en compte que la revista *Annales* va aparèixer en una primera tongada el 1929. Per tant, Vicens tan sols podia conèixer els primers fascicles d'aquells primers anys, i, a més, començava per no dir-se *Annales*. Es deia *Annales d'Histoire Économique et Sociale*, aquest era el seu primer títol. Ara, aquí sí que vull remarcar una cosa molt important, i és que el creixement i l'evolució de la historiografia moderna gairebé sempre comença amb una síntesi, i ací amb una síntesi binacional.

És a dir, Trento, capital del Tirol italià, de llengua i cultura italianes, que juntament amb una part germànica, que actualment pertany a Àustria, formava el Tirol històric, ha tingut, després de la segona Guerra Mundial, un centre d'estudis històrics italoalemany. Durant unes sessions a les quals no vaig poder assistir, però de les quals em va informar el professor

2. *Le Problème de Jésus* (París: E. Flammarion, 1914).

Elze, el director de l'Institut Germànic de Roma i bon amic, es tractà de la historiografia alemanya en la creació de l'Escola d'Estrasburg, que és essencialment dedicada a història social i a història econòmica juntes, cosa molt important; car, per exemple, a Itàlia s'ha distingit molt entre història social i econòmica. Els historiadors socials eren normalment de tendència marxista perquè estudiaven preferentment les classes oprimides; els historiadors de l'economia s'ocupaven de les classes opressores. Evidentment, parlar d'història socioeconòmica pressuposa ja una síntesi prèvia molt profunda. En aquell simposi, però, de Trento (n'he vist les actes, encara que no hi vaig poder assistir), es va presentar aquesta hipòtesi de treball que crec que és molt suggeridora. Els historiadors alemanys, a partir de la Guerra Francoprussiana, la nova historiografia alemanya, de finals del segle XIX i fins a la primera Guerra Mundial, havien delimitat els seus estudis socioeconòmics a un territori determinat: a una ciutat, a un Land, o a un antic Estat de l'imperi, però no els ampliaven més. La Universitat d'Estrasburg tenia una gran biblioteca, on hi havia recollida gran part de les publicacions historiogràfiques alemanyes d'aquell període que va de 1870 a 1914. Quan Estrasburg va passar novament a França, el 1918, França va tenir molta cura d'enviar-hi persones que coneguessin bé l'alemany i que poguessin tractar amicalment, diguem-ho així, els alsacians que havien passat de l'Alemanya postbismarckiana a la França postbèllica.

Dels historiadors, a part de Labrousse, que va deixar molt prest la història socioeconòmica per dedicar-se a l'economia, els altres dos eren Bloch i Febvre, de formació francesa, però que sabien bé l'alemany, i van poder assaborir tota aquella gran producció alemanya d'història social i estudiar a fons història econòmica, però a nivell d'un període determinat, no sempre tan llarg com el de Dopsch. El que van fer els francesos —una cosa molt típica de l'esperit francès— fou d'ampliar la geografia i la temàtica d'aquelles investigacions. Això es palesa en els

mateixos títols i subtítols de la revista: *Annales d'Histoire Sociale et Économique*. Al cap de poc temps, els anys 30, ja era *Mélange*, més endavant *Mélange d'Histoire Sociale*, més endavant *Annales: Économie et Société*. Actualment és *Annales: Économie, Peuple, Civilization*. Em sembla, doncs, inútil voler presentar una escola que encara no s'havia acabat de formar, com la que va orientar els primers passos de Vicens.

Ara, cal tenir en compte —i no voldria parar-me en aquest punt, perquè hi ha coses més interessants, per a tots els qui m'escolten, de què parlar— que no tot allò que algú n'ha dit decàleg de la historiografia de Vicens, i que és aquella sèrie de «presentación y propósito» del primer fascicle dels *Estudios de Historia Moderna* (1951), només depèn de les *Annales*, sinó també de tota l'evolució que ha tingut la gran història econòmica italiana i de les diferents escoles que s'han creat una mica per tot Europa, amb orientacions prou diferents a l'Europa de l'Est. No és cas d'analitzar aquí aquelles deu proposicions, més que propòsits, de Vicens, sobre com ha de ser la historiografia actual. Aquella síntesi —i anàlisi— de deu punts és precisament la manifestació que no hi podia haver una escola de Vicens. Vicens havia de crear una escola de la qual derivessin altres escoles: era massa complex aquell món que ell volia abraçar, i, a més a més, hi havia una evolució constant, que ja he indicat, en la separació o unitat de la història econòmica i de la història social.

El dia d'avui, passats més de quaranta anys, vull insistir, gràcies a la generositat de Josep Benet, a parlar de Vicens i Vives com a polític. Amb motiu del 25è aniversari de la mort de Vicens, el 1985, se'n van fer moltes commemoracions. Jo distingiria, entre les que llavors m'arribaven a Roma, les que provenien de gent coneguda de Vicens però que no eren universitaris, i les que provenien del món universitari. Els universitaris, després de la nostra Guerra Civil, en general, van haver de fer

tots igual: temptejar la situació i mirar d'encaixar, sense claudicacions, en aquella situació tan complicada, tan difícil, que es va crear després del final de la nostra Guerra Civil. Els universitaris no podien retreure a Vicens que hagués pactat o col·laborat amb el règim. Ell diu textualment, escrivint a Maravall, que el camí bo no era ni l'abstenció total, el tancament, ni el col·laboracionisme. Molts havien pensat, en especial els no universitaris joves, que ell, en el fons, era un col·laboracionista; no era així. Els universitaris joves gairebé no podien parlar, perquè tots havien de fer una mateixa via. Pel que fa a l'única que li ho va retreure —una noia aleshores, simpàtica i extravertida: Eva Serra—, atès el seu caràcter i la seva posició decididament nacionalista, no diré que la seva reacció es pugui acceptar de ple, però sí llegir amb un cert humorisme, amb un cert somriure; no va arribar a dir-li traïdor, com d'altres, sinó simplement que Vicens va ser un home que no va comprendre Catalunya, que no li va interessar Catalunya, que el volien fer dues vegades ministre..., cosa que no és exacta, com explicaré.

En avaluar la posició de Vicens, mai no es pot ser simplista. Ni davant de la seva historiografia, ni davant de les posicions polítiques de l'historiador Vicens, que és del que vull tractar avui, perquè tenim ara una sèrie de documents molt significatius. El 1985, la Universitat de Barcelona commemorà el seu 25è aniversari amb retard, perquè la universitat normalment fa els seus projectes per anys acadèmics i, per tant, l'any de l'aniversari de la mort de Vicens era el curs universitari 1985-1986, i es va fer la commemoració al Paranimf l'any 1986. De totes les aportacions, la que més em va sobtar i impressionar, perquè era la més nova i renovadora, fou la de Josep Benet. Tinguem en compte que l'any anterior, 1985, havien aparegut a la premsa dos articles, un de Joan Triadú a l'*Avui*, i l'altre, a *La Vanguardia*, de Josep Benet.

De tota manera, Benet no va seguir, en la seva conferència

del Paranimf de la Universitat de Barcelona, una fotocòpia del seu article, com fan alguns, ans els seus apunts, les seves notes per a una conferència que em va deixar astorat. Tot d'una li vaig dir que havia de publicar-la perquè era una revolució des del camp del nacionalisme català, militant i polític, com era el d'en Benet, que em deia que ho faria, i m'ho repetia cada vegada que ens trobàvem, en especial al seu Institut d'Història Contemporània. Ara que es parla de la publicació de les memòries d'en Benet, em pensava que no volia publicar-la a part, per incloure-la-hi, i donar-los més valor. Però em va dir que anava molt retardat en les memòries, i que encara no havia arribat als anys d'en Vicens; m'enviava retalls de diari —entre ells, els ja esmentats de l'*Avui* i de *La Vanguardia*—, però també el més important, i que va quedar inèdit: un discurs que Benet va fer en una commemoració dels Premis Iluro, a Martaré, sobre «Vicens Vives i el nacionalisme català». És molt important, però no el podré llegir en la seva totalitat. Em pregunto encara per què no s'ha publicat. És possible que hi hagués dificultats per part de la institució que l'havia invitat, perquè sembla que d'intencions de publicar-lo n'hi havia. Sortosament me l'ha enviat, i vull, des d'aquí, agrair-li-ho, perquè em dóna una base per parlar d'una manera documentada d'aquesta situació.

Per capir millor la posició dels universitaris i dels no universitaris respecte de l'actitud i de l'actuació política d'en Vicens, voldria comentar algunes de les expressions d'aquesta llarga conferència de Josep Benet. Hi parla sobretot, no del Vicens historiador, sinó del Vicens que podríem qualificar amb un nom molt lleig, que ell no emprava, que podríem dir-ne «activista», en el sentit de l'actuació de Vicens i de la seva tasca al servei del redreçament de Catalunya. Aquest és el tema del discurs inèdit de Benet: la seva tasca al servei del redreçament de Catalunya. A més a més, paral·lelament, hi havia la seva tasca de renovació de la historiografia, primer catalana, després

espanyola i, després, hispanoamericana, cosa molt important i que cal no deixar de banda.

Sempre li havia interessat una projecció de la seva historiografia, no sols als Països Catalans, sinó també a Espanya en general i, a través d'Espanya, a Hispanoamèrica. Aquesta actitud era la del Vicens dels anys millors de la seva vida, del qui va dirigir la seva *Historia social y económica de España y América*. Per a mi no compten gaire les crítiques que li van fer alguns historiadors, consistents, gairebé totes, en remarques purament bibliogràfiques. En aquella obra es veu de seguida l'interès que tenia perquè la historiografia que ell havia promogut a Catalunya passés, a través dels seus deixebles i amics, fora dels països de llengua catalana, a tot Espanya, i, a través d'Espanya, a tot Hispanoamèrica.

Seguim ara una mica la manera d'expressar-se d'en Josep Benet, amb algunes petites glosses. Ell parteix sobretot del 1949, l'any que Vicens, des de Saragossa, arriba com a catedràtic a Barcelona, que era el lloc que li pertocava i des d'on havia de treballar com a historiador i, també, per la renovació política i social de Catalunya. Benet diu: «L'activitat de Vicens, a partir de 1949, pel redreçament de Catalunya, fou múltiple i incansable». Molts recordem que, aquests últims anys, alguns han arribat a dir que, veient Jaume Vicens que no podria fer res fora de Catalunya, tan sols es va dedicar al redreçament de Catalunya. Aquesta és una visió falsa: precisament aquest període és el de les majors contribucions de Vicens a la historiografia i als moviments intel·lectuals catalans —el de *Notícia de Catalunya* (1954) i *Industrials i polítics* (1958)— i aquell en què comença un acostament al món polític espanyol. Convé fer notar que, quan els del diari *Avui* ens van demanar, tant a en Josep Fontana com a mi, cinc títols d'obres importants del segle xx, ell va triar *Industrials i polítics*, i jo, independentment, *Notícia de Catalunya*, en relació amb les nostres preferències historiogràfiques. Tots dos vàrem comprendre que eren dos llibres força importants.

S'ha dit molt, també, que va arribar un moment en què Vicens volia intervenir en la vida cultural i política d'Espanya per mitjà dels seus amics de l'Opus Dei i, d'una manera particular, de Florentino Pérez Embid i de Rafael Calvo Serer, i de Verdaguer Casas. Ara, però, que tenim l'edició de l'epistolari de Vicens³ veiem que es tractava d'una intervenció força limitada.

Tinguem en compte que l'any 1956, entre la data de *Notícia de Catalunya i Industrials i polítics*, ell i el seu amic Josep Benet van planejar una «Aliança Social per al Redreçament de Catalunya», de la qual tan sols teníem vaguïssimes notícies. Ell s'ho va prendre amb tant d'interès com en Benet, en aquell precís moment. En aquest text programàtic hi ha unes frases que cal remarcar. «L'hora de les decisions s'apropa» (som l'any 1956).⁴ Això rebutja totes les hipòtesis que s'han fet sobre la falsedat del catalanisme d'en Vicens, sobre el desig de surar en el món espanyol, per tenir més influència... L'any 1956, ell deia:

L'hora de les decisions s'apropa: després de vint anys de captivitat, Catalunya es trobarà ben aviat en una cruïlla de la seva història. Cruïlla importantíssima. Cal que la joventut del nostre país, cal que tots els catalans joves d'esperit hi estiguin presents en llur pròpia personalitat, en el moment de triar-se l'esdevenidor.

Encara que sigui llarg, no vull deixar de consignar aquests paràgrafs, abans de glossar-los una mica.

3. *Epistolari de Jaume Vicens Vives, II* (Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1998). *Història d'una amistat: epistolari Jaume Vicens i Vives i Santiago Sobrequés i Vidal (1929-1960)* (Barcelona: Editorial Vicens Vives, 2000).

4. Aquest text no fou inserit en els dos volums d'*Obra dispersa* de Vicens, que vàrem preparar amb Emili Giralt, perquè gairebé només hi vam encabir textos ja impresos. Aquest no el vaig trobar entre els papers que tenia a mà per preparar l'obra. Segons els fills, el text mecanografiat existeix, però no està signat. Tenim, però, el testimoniatge oral de Benet, segons el qual l'autor és en Vicens.

Ens hi obliga una tradició que no podem defugir. No podem traïr la veu dels nostres avis i dels nostres pares, que maldaren per fer rica i plena Catalunya. No podem oblidar aquells que en la Renaixença clamaren per la renovació de la pàtria, pel millorament espiritual i material dels seus fills. En subsisteixen ensems Torres i Bages i Almirall, Prat de la Riba i Macià, la cort de tots els qui, des d'un o altre punt polític, lluitaren i sofriren per redreçar un poble i fer-lo digne de la seva missió universal.

Bé, això és més una proclama, més que no pas un manifest, de tipus netament polític.

Per errades que s'hagin comès en la direcció dels afers col·lectius del país —i quin poble n'està lliure?—, resta sempre la seguretat absoluta de l'excel·lència del camí emprat ara fa cent anys, quan industrials i juristes, poetes i historiadors, obrers i menestrals, retrobaren les arrels sagrades de la pàtria, la saba que els féu capaços de reconquerir un lloc considerat en l'economia i la cultura mundials. Tot allò que avui és encara viu a Espanya, tot allò que sura per damunt de la corrupció i ressona autènticament enmig de la buidor general, o bé arranca del catalanisme o bé arranca de l'obrerisme. Ambdues forces foren parides per Catalunya i ambdues triomfaren després de llur crisi de naixença i de joventut.

Realment és una decidida proclama de la seva profunda catalanitat. Tinguem en compte que durant uns anys, aprofitant unes reunions que va organitzar la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, a les quals assistia el jove Jordi Pujol, en Jaume no jugava amb tanta claredat la carta del nacionalisme com a tal. Algú li va preguntar si encara es podia parlar de nacionalisme, i ell va contestar: «Bé, sí». Però no en feia un alçaprem. En canvi, aquí veiem que, ja l'any 1956, ell planejava un redreçament de Catalunya precisant que planejava fer conèixer Catalunya a la resta d'Espanya. Això es veu ben clar

en la correspondència, sobretot l'encreuada amb Maravall i amb Gregorio Marañón Moya. Vicens, des del començament, havia seguit una línia de la història de Catalunya molt semblant a la historiografia romàntica, les històries romàntiques del segle XIX, a Catalunya, i a l'expansió de Catalunya per tota la Corona d'Aragó, i a la que va ser Corona d'Aragó italiana, i també grega, però sempre Catalunya com a motor principal. En canvi, hi va haver un moment en què l'obra que Joan Reglà feia a València l'entusiasme. Ho va manifestar per carta no sols a Reglà, sinó també a mi. L'entusiasme que havia sentit en trobar a València l'ambient creat pel Dr. Reglà, el seu deixeble més gran per edat, i el que representava un primer pas endavant de la seva primera escola, el fascinà. Al final del paràgraf que he començat a glossar, dins l'escrit amb la col·laboració de Benet, es llegeix que Catalunya tenia una «missió» com a «entitat nacional autèntica», i s'hi afegia una idea molt típica de Josep Benet: que «les seves responsabilitats d'acció hispànica no seran fetes sense la més íntima col·laboració dels altres membres de la collectivitat catalana». Aquí hi ha el Vicens que, en política, proposa una molt assenyada col·laboració. Perquè la gent que no ho coneix personalment, que no l'ha viscuda, la situació real de la societat de València i de les Balears —la que era els anys cinquanta i la que és actualment—, no pot comprendre que sempre hi ha una part de mite i una part d'utopia en tot el que es refereix a la unitat, sobretot política, dels Països Catalans. Una altra cosa és la unitat filològica, i una altra la parcial unitat cultural. Parcial, perquè tant Mallorca com València sempre han tingut institucions jurídiques prou diferents.

Però quan Vicens analitza la història contemporània, la dels segles XIX i XX, se centra en l'antic Principat, i n'amplia els aspectes polítics amb els socials i culturals. No es limita, doncs, al pensament polític de Valentí Almirall, com a representant de l'esquerra republicana, i al de Josep Torras i Bages de la dreta tradicional, sinó que parla també de l'aspecte polític i de l'as-

pecte social. Crec que aquí és essencial, és molt important en aquell moment en què encara mantenia molt fixa la unitat de la història socioeconòmica. El 1951, data d'aquell decàleg de la seva primera escola, i fins al 1960, Vicens i Vives va propugnar una altra unitat: la de la societat amb la política.

Una altra vegada donaré la paraula a en Benet, que m'ha passat aquest escrit seu:

Incansable, més endavant, Vicens va proposar la creació del que anomenà Moviment Català de Coordinació Social. Moltes eren les iniciatives que, en la clandestinitat i en el camp legal, sorgiren en aquells darrers anys cinquanta. Aquell moviment, segons el text redactat per Vicens, es proposava contribuir al desenvolupament de les activitats espirituals, culturals i científiques dels catalans, acull —afegia— tots els estaments interessats en la consolidació de l'ideari català, cristià i social del país.

Per això collaborà tant en aquell moment amb tot el grup representat sobretot per en Pujol, el grup representat també per la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat, i d'altres grups de tipus cristià i nacionalista.

Hi ha una altra cosa molt curiosa, però, que no m'esperava en aquell moment.

A finals dels anys cinquanta, amb en Jaume Vicens, estudiàvem, entre d'altres coses, la creació d'un Institut Català d'Estudis de l'Amèrica Llatina.

És curiós que, amb el temps, els historiadors catalans van prendre amb molt d'interès la idea de Coll i Alentorn de crear una comissió catalana depenent de la Generalitat, per tal de preparar la commemoració, no precisament pomposa, sinó històrica, de l'Any 1992, els cinc segles de la descoberta per part dels europeus de gran part de l'Amèrica. Ja se sap que a l'Edat Mitjana s'havien conegut ja algunes regions del Nord, però era

una cosa ja molt diferent, no era una descoberta d'Amèrica com a tal.

Quines raons teníem, però, per pensar en aquest cas amb en Vicens? Tinguem en compte que, als seus darrers anys, va propiciar aquella *Historia social y económica de España y América Latina* unides. Per quines raons? Crec que hi ha dues coses importants: interessant-se per la història social i econòmica d'Espanya en general, no podia deixar l'Amèrica Hispànica, i és, evidentment, perquè l'economia de Castella en gran part era sufragada per Amèrica, sense Amèrica no hauria pogut tenir una actuació europea com la que va tenir Castella (o, diguem, Espanya a partir del segle XVIII). Crec que hi ha també una altra cosa important. Pierre Vilar va revelar-nos que el comerç de Catalunya amb Amèrica no va començar al segle XVIII amb els Borbons, ni va començar amb Carles III, sinó que va començar precisament a través de terceres persones interposades de Sevilla i de Cadis, i el primer que va fer un estudi seriós sobre la projecció econòmica de Catalunya a l'Amèrica espanyola va ser precisament Pierre Vilar, i allò va obrir els ulls a molta gent. Això per un cantó.

D'una altra banda, els seus estudis sobre el segle XIX. Cal tenir sempre present, per entendre Vicens, que és un historiador de l'època moderna, i que des d'aquesta li és fàcil de passar a la que en diem, convencionalment, contemporània. Bé que a Espanya encara es fa entrar el període dels Reis Catòlics a l'Edat Mitjana i el millor historiador és un medievalista, Luis Suárez Fernández, tal periodització és totalment absurda en el panorama europeu. Jaume Vicens, un home de mentalitat historiogràfica europea, defensava que l'Edat Moderna començava molt abans, almenys el 1453, amb la presa de Constantinoble. Pierre Vilar li va fer veure que llavors mateix, en la cort napolitana del Magnànim, naixia un humanisme polític, plenament renaixentista. Catalunya entra, de fet, en el comerç amb Amèrica, al final del segle XVII, de primer a través de ter-

ceres persones interposades. Contra tots els que fan història del dret i no història real, que pensen que la legislació és història real, s'ha de dir que Felip II va dir que tots els súbdits espanyols de la Corona d'Aragó podien, gràcies a una Reial Cèdula, fer lliurement el comerç amb Amèrica, perquè ja llavors era facilíssim d'anar-hi. Tots els historiadors espanyols i de l'Amèrica Llatina han recordat sempre que el fundador de Barcelona de Veneçuela, que es deia Joan Orpí, encara va haver d'entrar a Amèrica amb el nom de Doctor Izquierdo. Darrerament els Chenu, marit i muller, han fet recerques molt serioses a Sevilla i han constatat que Wns al 1700 no van arribar al 15 per cent els qui provenien de la Corona d'Aragó hispànica, descomptats algun alt càrrec i els nombrosos missioners catalans, valencians, aragonesos i mallorquins. Tots ells —llevat dels aragonesos— han estat biografiats en els tres volums de Josep M. Bernades, fruit de l'interès de Miquel Coll i Alentorn per l'Amèrica Llatina, encomanat potser per Milà i Vicens.

Vull acabar ara tractant del suposat ministeri ofert per Franco a Jaume Vicens. En primer lloc, això va córrer tan sols com a rumor. Era el temps de la rumorologia, de la «pardologia», perquè no hi havia claredat en les notícies, només hi havia rumors. Puc aportar aquí uns fets que no sé si s'han publicat. Me'ls va contar un bon amic i company de carrera a Barcelona, molt més gran que nosaltres, Ramon Borràs Prim. Durant aquells anys era, a Madrid, un funcionari del Ministeri d'Afers Exteriors per a les Relacions Culturals, on dirigia un *Boletín Cultural Español* que Jordi Rubió i Balaguer seguia sempre amb gran interès. Un dia Ramon em recontà que, en el període més crític de les finances del passat règim, qualcú assenyalà a Franco la importància que tenia el recent llibre *Industrials i polítics* per veure com Catalunya reaccionà rere la crisi creada, al segle anterior, per la fallida bancària del Marquès de Salamanca. Franco es mirà el llibre, quan només existia en ver-

sió original catalana, i ordenà que li'n traduïssin tot d'una tres capítols —no me'n va precisar quins—. Li ho encomanaren a ell, i va fer aquesta feina en una nit.

D'aquí nasqué, en ambients oficials de Madrid, el rumor que Franco el volia fer ministre, segons els uns, de Finances, segons els altres, d'Educació. Ramon Borràs ho va considerar un simple rumor sense fonament. En Jaume no me'n parlà mai. Així, doncs, personalment, em penso que era un nou episodi de la rumorologia «pardesca».

A Catalunya, alguns van relacionar aquest rumor amb els contactes que Vicens i Vives mantenia llavors amb alguns membres de l'Opus Dei. Ell mateix m'havia manifestat la simpatia que tenia per alguns membres joves d'aquesta associació, i recordo expressament l'ajut que havia rebut de Pérez Embid per desencallar la censura negativa d'aquell llibre i per preparar-ne de seguida la traducció castellana, publicada tot d'una per Rialp. Res d'això no apareix en l'epistolari, ja publicat, de Vicens Vives a Pérez Embid. Ho hagueren de tractar per telèfon, o, cosa més probable, personalment i de paraula.

Heus ací, doncs, alguns temes que susciten nous problemes historiogràfics —i àdhuc històrics—. Qui més en sàpiga, més en digui.

MARÍA DE MAEZTU I LA RESIDENCIA DE SEÑORITAS DE MADRID

AMPARO HURTADO

SENYORES I SENYORS:¹

María de Maeztu fou la persona que va tenir més gran influència en la formació de la dona moderna espanyola, sobretot a través de la Residencia de Señoritas, la prestigiosa institució educativa creada i dirigida per ella. Ara bé, la trajectòria personal i professional de María de Maeztu es va capgirar l'any 1936. La seva història, diguem-ho de seguida, no s'acaba bé. Això, però, no ens ha de fer oblidar la vàlua de la seva obra i la seva irrepetible personalitat. Com va escriure ella mateixa, «se trata de comprender, no de juzgar» (Maeztu 1947 : 12).

María de Maeztu: família i anys d'aprenentatge

María de Maeztu Whitney era basca. Va néixer a Vitòria-Gasteiz el 18 de juliol de l'any 1881, i no pas de l'any 1882, com sovint s'ha dit, probablement perquè mai no queda massa clara l'edat de les dones. Dels cinc fills que varen integrar la família (Ramiro, Ángela, Miguel, María i Gustavo), ella n'era la quarta. El seu pare, Manuel de Maeztu Rodríguez, havia nascut a Cienfuegos (Cuba), fill d'un militar navarrès que a mitjans del segle XIX havia emigrat a l'illa de Cuba i s'hi havia fet ric amb cultius de sucre. Gràcies a aquesta prosperitat familiar,

1. Vull agrair el generós ajut de Mª Asunción Rosales Maeztu i Myriam de Maeztu.

Manuel de Maeztu va poder viatjar per tot Europa des de ben jove. A París va conèixer Juana Whitney Doné, nascuda a Niça (França), encara que filla d'un cònsol anglès, on es van casar l'any 1872 i, a continuació, van emprendre la ruta d'Espanya a la recerca de la casa pairal dels Maeztu. Les darreres batzegades de les guerres carlistes, però, els van barrar el pas a Vitòria-Gasteiz, on l'any 1874 naixia el seu primer fill, Ramiro. Llavors decidiren instal·lar-se al País Basc.

Els primers anys de casats, els Maeztu no van tenir maldecaps econòmics perquè comptaven amb les elevades rendes trameses pels seus administradors des de Cuba, les quals els permetien portar un tren de vida alt. A partir de l'any 1879, però, a l'illa començaren a succeir-se aixecaments armats a favor de la independència, mentre que el govern espanyol es negava obstinadament a reformar el règim colonialista i esclavista que hi imperava. Esclataren aleshores nombrosos problemes entre els Maeztu i els seus administradors cubans. L'any 1886, Manuel de Maeztu es va veure obligat a deixar la família a Vitòria-Gasteiz i tornar-se'n a Cuba per ocupar-se personalment de les seves hisendes de sucre. L'any 1891 va reclamar la presència a l'illa del seu fill gran, Ramiro de Maeztu, que tot just havia acabat el batxillerat, per ajudar-lo en els negocis. Segons María de Maeztu, un cop allà, el noi va descobrir la situació política, econòmica i social de la colònia, al mateix temps que experimentava una «desagradable sensació» de debilitat espanyola, en contrast amb l'energia i la riquesa americanes. Durant aquells anys a Cuba va germinar la futura ideologia conservadora del seu germà gran:

Ramiro de Maeztu de los cubanos aprende los defectos de los españoles. De éstos, los de los cubanos, y de ambos, los de la raza. [...] Con Zaratustra en la mano regresa a España, sin orientación ni rumbo (Maeztu 1947 : 49-50).

L'any 1894, el pare va morir sobtadament a Santa Clara (Cuba). L'any següent, la Guerra d'Independència cubana es va declarar amb molta força, liderada per José Martí. Ramiro de Maeztu, ultrapassat per les circumstàncies, va decidir tornar-se'n a casa. No va quedar-se, però, amb la família, ans va anar a Madrid, on va començar a escriure. L'any 1898, perdudes definitivament per Espanya Cuba i les altres colònies d'ultramar, els Maeztu donaren per liquidada qualsevol esperança de recuperar el patrimoni familiar.

Juana Whitney, en saber-se vídua, amb cinc fills i sense fortuna, va reaccionar molt pragmàticament i anglesa, de manera ben diferent de com ho feien les dones de la societat espanyola de finals del segle XIX. Ni li va passar pel cap tornar-se a casar. Era una dona poc convencional. A Vitòria va subhastar tot el que li quedava i l'any 1898 es va traslladar a Bilbao, on, com que era mestra, va fundar una escola de cultura general i d'idiomes, l'Academia Anglo-Francesa. Aquesta acadèmia, dirigida per una dona, a més a més estrangera, va despertar tota mena de recels a la societat biscaïna de l'època, però, malgrat tot, va tirar endavant; això sí, l'alumnat va ser sempre de famílies liberals, republicanes i d'esquerres. Els fills d'Indalecio Prieto, per exemple, van ser alumnes d'aquesta acadèmia.

Mentrestant, María de Maeztu, que tenia tretze anys en morir el seu pare, cursava els estudis de mestra encara a Vitòria, a l'Escuela Normal de Magisterio, amb excel·lents qualificacions. Aquest primer títol acadèmic li va permetre a Bilbao ajudar la seva mare a fer classes a l'Academia Anglo-Francesa, mentre paral·lelament començava el batxillerat, del qual s'anava examinant a l'institut com a alumna lliure. La seva mare, Juana Whitney, la impulsava a governar-se a si mateixa i a trobar el propi camí: la influència materna, com assenyalen Rodrigo i Pérez-Villanueva, va ser determinant en la trajectòria professional de María de Maeztu. L'any 1902 es va presentar a unes oposicions per a mestres, i va guanyar una plaça oficial en

un parvulari de Las Cortes, un barri baix a la perifèria del mateix Bilbao. Als vint-i-un anys ja havia aconseguit un lloc de treball i autonomia econòmica.

Aquella modesta escola de Bilbao, integrada per sis-centes criatures i dos mestres, pot considerar-se la primera escola «estil María de Maeztu», la seva primera «obra». S'hi va lliurar, en paraules de la seva germana gran, «con pasión de iluminada». Allí va posar en pràctica per primera vegada els mètodes d'ensenyament característics de les seves idees pedagògiques: procés actiu d'aprenentatge i eliminació de l'aprenentatge de memòria; substitució de les mesures disciplinàries per pautes flexibles de convivència; aproximació a l'entorn familiar i ambientació acollidora de les aules; classes i exercicis gimnàstics a l'aire lliure, mesures d'higiene i cantines escolars... Es deia a Bilbao que al barri de Las Cortes van arribar a apreciar tant la labor de María de Maeztu que, durant les hores de classe, les cases de barrets properes a l'escola guardaven silenci, per no molestar!

La intensa dedicació a l'escola va portar María de Maeztu a una nova convicció pedagògica, que a mig termini resultaria fonamental, no només per a ella, sinó per a l'ensenyança espanyola en general: per ser competent donant classes, calien estudis superiors, és a dir, una carrera universitària; no n'hi havia prou amb els estudis de la Normal. Segons ella, era veritat la dita de «la letra con sangre entra», però no amb la dels infants, afirmava, sinó amb la dels mestres.

El curs 1906-07 va finalitzar el batxillerat amb Premi Extraordinari i tot seguit va matricular-se a la Universitat de Salamanca per estudiar Filosofia i Lletres. En aquella època el seu germà gran vivia a Londres feia ja un parell d'anys, però ella no volia de cap manera abandonar la seva escola a Biscaia. Estudiava de nits i anava a Salamanca per examinar-se com a alumna lliure. Consta al seu expedient que va aprovar a la Universitat de Salamanca els dos primers cursos (que avui anome-

nem Primer Cicle) els anys 1907-08 i 1908-09. Entre d'altres professors, l'examinava Miguel de Unamuno, que l'acompanyava personalment a l'aula per tal de protegir-la de les burles dels nois estudiants. Ella mateixa reconeixia anys més tard, en una excellent entrevista publicada per la periodista Josefina Carabias a *La Estampa* (1933), les penes i treballs passats aquells anys d'estudis a Salamanca:

Comencé a estudiar la carrera de Filosofía y Letras en la Universidad de Salamanca. Recuerdo que la primera vez que fui a examinarme desde Bilbao coincidí en el tren con los estudiantes de Deusto. Los muchachos me miraban como a un bicho raro, y en todo el viaje no dejaron de hacer comentarios, bastante desfavorables para mí. El hecho de que una mujer viajase sola era casi tan reprochable como el que estudiase una carrera (Carabias 1997 : 126).

Aprovat el Primer Cicle, però, com que volia estudiar l'especialitat de Filosofia, que no existia a Salamanca, es va veure obligada a traslladar el seu expedient a la Universitat Central de Madrid, al mateix temps que demanava llicència a l'escola per poder estudiar. Va arribar a Madrid a començaments de l'estiu de 1909 i, per tal d'aprofitar millor la llicència, es va matricular també a l'Escuela de Estudios Superiores de Magisterio. L'any 1912, acabats els cursos d'aquesta especialitat amb el número u de la seva promoció, va ser nomenada per Reial Decret professora titular de l'Escuela de Estudios Superiores de Magisterio.

Simultàniament havia sol·licitat beques (pensions, com se'n deia aleshores) per ampliar estudis a l'estranger, que considerava imprescindibles, a la Junta para Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas, fundada a Madrid per la Institución Libre de Enseñanza i dirigida per José de Castillejo: va ser pensionada primerament per fer petites estades a Londres, Brusselles, Zuric, Friburg, Basilea i Ginebra, i més tard, els anys

1912 i 1913, per estudiar un trimestre a Leipzig i dos semestres a la Universitat de Marburg. Durant aquests anys va començar també a donar conferències i fer publicacions de la seva especialitat (coeducació per a primària i secundària, i universitat per a les dones, sobretot). Per altra banda, amb tants de viatges a l'estranger, havia hagut de saltar algunes convocatòries d'exàmens a la Universitat de Madrid, però va acabar d'una tirada Filosofia i Lletres el curs 1914-15, amb un nou Premi Extraordinari. Tenia trenta-tres anys.

En aquest punt, en acabar la carrera universitària, podem considerar finalitzada l'etapa de formació acadèmica de Maria de Maeztu, els seus anys d'aprenentatge (1896-1915). A partir d'aquí inicià una segona etapa, molt brillant, de reformes educatives, docència, càrrecs i responsabilitats professionals (1915-1936). Per començar, a finals d'aquell mateix 1915, la Junta encarregava la direcció de la Residencia de Señoritas a María de Maeztu. Però cal tenir present que, malgrat que aquí tan sols ens ocupem d'aquesta Residencia, la seva obra principal, María de Maeztu va desplegar paral·lelament una increïble activitat professional. L'any 1918, la Junta va posar en les seves mans la secció primària de l'Instituto-Escuela, no menys important. També donava cursos i conferències de pedagogia per tot Europa i Amèrica; publicava; i poc després de llicenciar-se ja rebia nombroses distincions i mostres de reconeixement internacional, com per exemple el nomenament de doctora *honoris causa* pel Smith College d'Estats Units, l'any 1919.

A nivell familiar, acabada la Primera Guerra Mundial, concretament l'any 1919, el seu germà gran, Ramiro de Maeztu, que vivia a Anglaterra des de 1905, va tornar a Madrid amb la seva esposa, l'anglesa Alice Mabel Hill, i el seu petit fill, Juan Manuel, per reincorporar-se a la vida pública espanyola. Durant aquests anys, com recorden testimonis propers i ella mateixa explica, María de Maeztu estava força amoïnada pel canvi ideològic del seu germà gran:

María tenia un gran amor por su hermano Ramiro, pero le preocupaba la evolución mística y ultra que éste iba teniendo (Ortega Spottorno 2002 : 151).

La creació de la Residencia de Señoritas

Deu anys abans, l'estiu del 1909, quan María de Maeztu va arribar a Madrid per continuar els seus estudis a la Universitat Central, vivia en una pensió de mala mort. Ella mateixa recordava cruament aquella experiència a l'entrevista que li va fer Carabias:

Me alojaba en una casa de huéspedes de la calle de Carretas donde pagaba un duro. Pero allí no había manera de estudiar. Voces, riñas, chinches, discusiones y un sinfin de ruidos de la calle me impedían dedicarme a mi trabajo. Comprendía que no habría muchacha de provincias que se decidiera a estudiar en la universidad a costa de aquello y se me ocurrió que a las futuras intelectuales había que proporcionarles un hogar limpio, cómodo, cordial... semejante a los que ya existían en el extranjero (Carabias 1997 : 127).

Són paraules interessants, no només per les circumstàncies autobiogràfiques que reflecteixen, sinó perquè permeten albirar els somnis de la jove María de Maeztu. No hi havia pas més de mitja dotzena de dones estudiant a la universitat espanyola, quan ella ja projectava que poguessin anar-hi totes o gairebé totes: era una manera de pensar feminista i encara ben utòpica. Cal remarcar també que aleshores era una manera d'actuar poc habitual per a una dona espanyola: en comptes de projectes matrimonials, optava per la vida acadèmica.

Uns mesos després va rebre una carta de Londres del seu germà gran recomanant-li una pensió millor al carrer de Goya,

nº 6, justament a la mateixa finca on vivien els seus amics, la família Ortega y Munilla, i, un cop traslladada al nou allotjament, ella també va fer amistat amb tots els Ortega. Aquell mateix any 1909 va assistir als cursos de filosofia de José Ortega y Gasset (dos anys més jove que ella) a l'Escuela de Estudios Superiores de Magisterio, i l'any següent, el 1910, a la Universitat Central de Madrid. Molt de temps després, en un dels seus darrers escrits, María de Maeztu recordava encara la primera classe d'Ortega a la universitat, quan per primera vegada l'havia sentit parlar de «la razón vital»:

No tuvo que recorrer —escriu ella— el camino doloroso que todos recorreremos en nuestra formación. Fue, desde el primer día, el maestro (Maeztu 1947 : 81).

Fou, però, la influència d'un nou trasllat de domicili, un parell d'anys més tard, al carrer de Miguel Ángel, 8, que va determinar el seu futur: María de Maeztu va ser contractada per l'Instituto Internacional nord-americà de Madrid, anomenat «el Boston», com a professora-resident de psicologia i pedagogia. Conviure-hi amb d'altres professores nord-americanes acostumades a la independència femenina, compartir amb elles inquietuds i ambicions culturals, i poder-hi gaudir de condicions confortables per treballar i estudiar (hi havia calefacció central, posem per cas), li va facilitar, en primer lloc, acabar la carrera. A més a més, el Boston havia estat fundat amb l'objectiu específic de promoure l'educació de les dones espanyoles, la qual cosa va permetre constatar a María de Maeztu que els seus somnis no eren pas tan inversemblants com havia pogut pensar.

Tot just aleshores, l'any 1915, la Residencia de Estudiantes, que havia estat fundada cinc anys abans per la Junta i la Institución Libre, s'acabava de traslladar des del carrer de Fortuny, 28-30, als nous edificis de Los Altos del Hipódromo, al carrer

de Pinar. En aquells moments María de Maeztu va tenir l'encert de proposar a la Junta la idea d'aprofitar les torres desocupades de Fortuny per obrir-hi una residència per a dones universitàries. Per arriscada que semblés a primera vista la idea, el director de la Junta, l'institucionista José de Castillejo, era un home ben predisposat envers un projecte com aquest, ja que des del segle XIX la Institución Libre defensava la necessitat de l'educació femenina a Espanya. Però, a més, ja es lliurava la Primera Guerra Mundial i la perspectiva internacional de la Junta considerava improrrogable la incorporació de les dones a la vida activa, com ja estava passant a tot Europa i als Estats Units. En aquestes circumstàncies varen confluïr els interessos de la Junta, de l'Instituto Internacional i de María de Maeztu: la seva proposta va ser aprovada i, a continuació, va ser nomenada directora de la Residencia de Estudiantes, Grupo de Señoritas. Això significava que la Junta ampliava el seu radi d'acció, però també que avalava la preparació professional i pedagògica de María de Maeztu. No s'ha de passar per alt que ella no era pas una institucionista com, per exemple, el director de la Residencia de Estudiantes masculina, Alberto Jiménez Fraud; per tant, el seu nomenament representava no només el reconeixement de la seva vàlua intel·lectual, sinó també una mostra important de confiança. L'octubre de 1915 es va inaugurar la Residencia de Señoritas (com es va anomenar aviat) amb tres estudiants, totes tres catalanes. María de Maeztu va viure en un apartament privat d'aquesta Residencia des del 1915 fins al 1936.

Aquesta extensió a l'àmbit femení de la Residencia de Estudiantes va ser una de les decisions més originals i atractives del projecte de renovació del país a través de l'ensenyament iniciat per la Junta, com assenyala Pérez-Villanueva. S'ha de remarcar que la Residencia de Señoritas era una institució sense precedents a Espanya. La idea bàsica de la Junta, així com la de María de Maeztu, va ser estimular i facilitar l'accés de les dones a l'educació universitària a fi d'integrar-les a la societat i a la vida

pública, fent-les sortir dels estrets límits de la vida familiar i domèstica dins dels quals estaven recloses. Així doncs, la Residencia de Señoritas no era tan sols un lloc on viure. El seu objectiu era abastar la vida sencera de les estudiants, és a dir, es proposava proporcionar a les residents una formació integral bo i atenent el seu desenvolupament intel·lectual i la seva educació moral, física i social. Tot això mitjançant un sistema individual, actiu i pràctic, que rebutjava les normes i les mesures disciplinàries i funcionava flexiblement a través de l'ambient de la casa, l'exemple i el poder regulador que tenia la convivència entre professores i estudiants de diferents procedències, formacions i creences. Un dels nombrosos informes de María de Maeztu permet conèixer aquests objectius amb les seves pròpies paraules:

La labor de la Residencia no se limita a dar a las alumnas una intensa formación intelectual. Intenta ofrecer a las muchachas un ambiente sano, favorable a los ideales morales, utilizando para ello la acción de la vida corporativa en un régimen de prudente libertad. Busca todos los influjos que puedan multiplicar los intereses de las estudiantes: ofrece libros, fomenta excursiones, pone a las jóvenes en comunicación con pensadores y artistas y las acerca mediante revistas y conferencias a los estremecimientos del mundo. Para atender a su desarrollo físico, organiza deportes y juegos al aire libre; y para la tutela moral, recurre al ejemplo, usa la sanción del buen gusto, sostiene la tradición de los buenos modales y realza el sentido de la dignidad humana (Zulueta 1995 : 127).

Les noies que s'hostatjaren a la Residencia de Señoritas hi van descobrir un nou estil de vida. Hi havia una manera molt funcional d'entendre els espais, per exemple. Les habitacions eren individuals o dobles, es ventilaven i es netejaven cada dia i es pintaven cada estiu perquè la higiene (ambiental i personal) era un costum bàsic de la casa. Aquestes habitacions estaven

senzillament moblades, amb un estil ben diferent del de les bigarrades cases de la burgesia espanyola de l'època, perquè cal tenir present que a la Institución Libre es considerava de molt mal gust ser ric, i de pitjor gust encara posar-ho de manifest. Per això, a les habitacions de la Residencia es va aplicar l'estil pràctic dels *colleges* nord-americans: una taula de fusta per treballar, prestatges per a llibres, un sofà-llit, una cadira i una butaca, tot de línies austeres. Les residents podien guarnir la cambra amb cobrellits estampats de flors, reproduccions dels museus i ceràmica popular, però sense enfarfegar-la. També es considerava de bon gust posar-hi plantes i flors silvestres, portades de les excursions i passejades pel camp característiques dels cercles institucionistes.

La Señorita María de Maeztu aceptará con mucho gusto la compañía de las alumnas de la Residencia que quieran dar a pie un paseo por el campo (Zulueta 1995 : 180).

A la Residencia també es practicava cada dia el costum anglès del «te de les cinc», que aplegava les professores de la casa, la directora, les residents i les personalitats visitants. Aquesta era una cerimònia social a la qual María de Maeztu donava importància perquè facilitava una estona diària de conversa directa entre totes les persones que vivien plegades, significava una via d'integració i, en definitiva, semblava una bona manera de transmetre un estil de vida. Com ja s'ha dit, per a ella l'educació s'havia d'entendre no només com saber i saber fer, sinó també com saber estar. Un altre costum de la directora de la Residencia, a part de l'atenció individualitzada que dispensava a les residents mitjançant les tutories, consistia a convidar gairebé cada dia un grup de noies a sopar al seu apartament, per poder escoltar-les i conèixer-les millor, cosa que feia fins i tot quan compartia taula amb il·lustres visitants, com per exemple el matrimoni Gilbert K. Chesterton, Victoria Ocam-

po o Madame Curie en persona. Tot això molt cordialment sempre, però molt formalment: Maria de Maeztu mai no tutejava les residents, ni a les aules, ni a la residència, ni per escrit; les tractava de vostè i amb un xic de distància. Es va guanyar el seu respecte, sens dubte, però també l'apellatiu de «Maria, la Brava». Carmen de Zulueta, que la va conèixer personalment, la recorda així:

Maria [de Maeztu] aprovechaba cada minuto del día, parecía haberse contagiado de las americanas vecinas del Internacional, con el lema *Time is gold*. Iba siempre a gran velocidad, con un sombrerito en su cabeza rubia que se decía que era peluca y un abrigo de petitgrís, una piel de ardilla, entonces de moda. Aunque corría, llevaba con gran eficacia la Residencia de Señoritas y la primaria del Instituto-Escuela (Zulueta 2000 : 43).

Un altre costum de la vida a la Residencia de Señoritas era assistir a les conferències que s'hi feien cada dissabte. Efectivament, la Residencia oferia a les noies exercicis pràctics i classes d'idiomes, cursets diversos i conferències de pedagogia, fisiologia, literatura, etcètera. La nòmina de conferenciants inclou els noms més prestigiosos de l'època, com ara Ortega y Gasset, Gregorio Marañón, Gonzalo Lafora, Luis de Zulueta, Azorín, Pío Baroja, Isabel de Palencia, Victoria Ocampo, Ramón Gómez de la Serna, Eugeni d'Ors, Pedro Salinas, Federico García Lorca, Gabriela Mistral, etcètera. Diversos testimonis orals i escrits d'antigues residents asseguren que escoltar i conèixer Madame Curie va ser una experiència emocionant.

Segons Carabias, que també hi va viure mentre estudiava, l'espai preferit per les noies era la biblioteca de la Residencia. A Espanya, en aquella època, les biblioteques públiques i les biblioteques escolars no eren pas usuals, gairebé no n'hi havia. La Junta va destinar des de bon començament una part important del pressupost a comprar llibres, però alhora la biblioteca

es va anar nodrint de les donacions de les alumnes, de manera que molt aviat va passar dels cinc mil llibres. Però no és qüestió de destacar la quantitat de llibres, sinó el fet de llegir. A començaments del segle xx, encara no era ben vist que una dona llegís, es considerava un mal costum. L'Església catòlica espanyola, en especial, sancionava com a molt perillosa per a les dones la lectura. Hi ha força testimonis d'escriptors de l'època que a les seves memòries recorden com, a casa seva, les apartaven de la lectura (Carmen Baroja, Concha Méndez, Rosa Chacel...). Malgrat el rebuig social generalitzat, però, Maria de Maeztu va mantenir sempre oberta la biblioteca de la Residencia, amb l'esmentat èxit d'assistència. La tolerància, que era la clau de l'estil de la casa, s'estenia per descomptat a les creences religioses: «Las que tengan costumbre de practicar el culto, que lo practiquen» (Zulueta 1995 : 182).

En definitiva, la Residencia de Señoritas va prosperar vertiginosament en poc temps, alhora que la institució i la directora guanyaven prestigi nacional i internacional. Els anys trenta, s'havien ampliat els seus locals a dotze, les residents gairebé arribaven a quatre-centes i no es donava l'abast per cobrir la demanda. Va beneficiar la Residencia, naturalment, el fet que durant aquells anys va créixer molt el nombre d'universitàries espanyoles; s'havia passat d'una quantitat irrellevant de dones estudiants a començaments del segle xx, poc més de mitja dotzena, a «las mil estudiantes de la Universidad de Madrid», com remarcava Josefina Carabias a la capçalera de l'esmentada entrevista de 1933 a Maria de Maeztu. La periodista hi afirmava:

La Residencia no ha sido la consecuencia, sino *la causa* de que haya tantas muchachas en la universidad (Carabias 1997: 128 [subratllat meu]).

En efecte, la creació de la Residencia no s'havia basat en una necessitat ja existent. Maria de Maeztu s'hi va avançar. Es po-

dria dir que no va esperar que la demanda sorgís, sinó que va crear les condicions perquè sorgís la demanda. La seva pròpia trajectòria biogràfica l'havia portat a comprendre, feia anys, que «a las futuras intelectuales había que proporcionarles un hogar limpio, cómodo, cordial..., semejante a los que ya existían en el extranjero». Semblava haver-ho aconseguit.

Va beneficiar també la Residencia de Señoritas la política d'intercanvis internacionals endegada per la directora, d'acord amb la línia d'obertura a l'estranger propugnada per la Junta. Gairebé des de la seva fundació, a la casa hi sovintejaren les llargues estades d'alumnes i professores estrangeres, interessades generalment per estudiar la llengua i la cultura espanyoles. A diferència d'Alberto Jiménez Fraud, que a la Residencia «de Señoritos» (com l'anomenaven algunes estudiants nord-americanes) havia establert els intercanvis amb les universitats britàniques (Oxford i Cambridge, particularment), María de Maeztu va establir els intercanvis d'alumnes i professors sobretot amb universitats dels Estats Units, especialment amb Vassar College, Smith College i Barnard College.

Durant els primers anys de la Residencia, els intercanvis havien estat pocs i difícils perquè, a causa de la Primera Guerra Mundial, i sobretot per culpa dels submarins alemanys, resultava perillós per a les noies creuar l'Atlàntic. Un cop finalitzada la guerra, però, es van regularitzar els intercanvis amb les dues Amèriques, i cada curs hi anaven i en venien en ambdues direccions estudiants i professors. L'any 1919 es va subscriure el protocol de col·laboració per a l'ensenyament femení entre la Residencia de Señoritas, la Junta para Ampliación de Estudios i l'Instituto Internacional de Madrid; és a dir, van signar un contracte Espanya i Estats Units. D'aquesta manera, des del 1919 fins a l'estiu del 1936, la presència d'un considerable nombre de dones estrangeres vivint i estudiant a la Residencia de Señoritas, juntament amb les residents espanyoles, va esdevenir un altre dels costums de la casa.

En conclusió, en poc més de vint anys la Residencia de Señoritas i la seva directora van incorporar la dona espanyola mitjana a la vida cultural i professional del país. María de Maeztu va esdevenir el prototip de la dona moderna, professional universitària, econòmicament autònoma, culta, independent i soltera (o no necessàriament casada com fins aleshores; «sola», com diu Carmen Alborch). Aleshores ja hi havia a Espanya algunes altres dones professionals i independents (Concha Espina, Colombine, Margarita Nelken...), però María de Maeztu, a més de ser-ho ella mateixa, va formar tota una generació.

El 18 de juliol de 1936, però, va esclatar la Guerra Civil espanyola i tot aquest món va desaparèixer.

La ruptura

El 18 de juliol era el dia de l'aniversari de María de Maeztu, que aquell 1936 feia cinquanta-cinc anys. Era a França, de vacances. Tot i el perill, va tornar a Madrid, per reintegrar-se a la Residencia de Señoritas. A Madrid, el 2 d'agost, Ramiro de Maeztu, considerat per molta gent com «el enemigo número uno de la República» (Carabias 1999 : 143), era detingut i empresonat. Uns dies més tard, María de Maeztu va presentar la seva dimissió com a directora de la Residencia, segons sembla esperonada per algunes de les mateixes residents, cosa que ella no va poder comprendre. El 22 de setembre, la *Gaceta de Madrid. Diario Oficial de la República* publicava la seva substitució per un comitè provisional de residents, al qual s'encomanava, entre d'altres funcions, la «depuración del personal de todas clases adscrito a la Residencia» (nº 266, pàg. 1917).

Quan els amics van aconseguir convèncer María de Maeztu que s'havia d'embarcar cap a Amèrica, va anar a la presó per acomiadar-se del seu germà, Ramiro de Maeztu, que va ser

afusellat pocs dies després, el 29 d'octubre. A partir d'aquell moment, ella es va declarar «d'extrema dreta» i nacionalcatòlica. Identificada amb el seu germà, de qui ara se sentia portaveu i hereva ideològica, la defensa de la hispanitat es va tornar el seu principal tema de publicacions i conferències. Des d'Argentina, on es va instal·lar, va rebutjar les ofertes de treball de diverses universitats nord-americanes, com Vassar College i Barnard College. Mai més no va ser la mateixa. L'any 1945 va tornar a Espanya, sembla que per mirar de recuperar «la seva Residencia». La va trobar transformada en el Colegio Mayor Santa Teresa de Jesús, sota la direcció d'una falangista, Matilde Marquina, antiga resident: ja no existia la Residencia de Señoritas.

María de Maeztu Whitney va morir al Mar del Plata, el 7 de gener de 1948, als seixanta-sis anys.

Bibliografia

- Azcárate, Manuel: *Derrotas y esperanzas. La República, la Guerra Civil y la Resistencia*, Tusquets Editores, Barcelona, 1994.
- Carabias, Josefina: «Las mil estudiantes de la universidad de Madrid: entrevista con María de Maeztu» (1933); *Crónicas de la República. Del optimismo de 1931 a las vísperas de la tragedia de 1936*, Ediciones Temas de Hoy, Madrid, 1997, pp. 122-130.
- Carabias, Josefina: «Ramiro de Maeztu», en *Como yo los he visto. Encuentros con Valle-Inclán, Unamuno, Baroja, Marañón, Pastora Imperio, Ramiro de Maeztu y Belmonte*. Prólogo de Victoria Prego. El País-Aguilar, Madrid, 1999, pp. 137-148.
- Jiménez Fraud, Alberto: *Residentes. Semblanzas y recuerdos*, Alianza Editorial, Madrid, 1989.
- Maeztu, María: *Antología siglo xx. Prosistas españoles: semblanzas y comentarios*, Espasa-Calpe, Madrid, 1947.
- Ortega Spottorno, José: *Los Ortega*. Prólogo de J. L. Cebrián. Taurus, Madrid, 2002.

- Pérez-Villanueva Tovar, Isabel: *María de Maeztu. Una mujer en el reformismo educativo español*, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Madrid, 1989.
- Rodrigo, Antonina: *Mujeres para la Historia. La España silenciada del siglo xx*. Prólogo de Montserrat Roig. Compañía Literaria, Madrid, 1996.
- Tusell, Javier, y Queipo de Llano, Genoveva: *Los intelectuales y la República*, Nerea, Madrid, 1990.
- Zulueta, Carmen de: *Misioneras, feministas, educadoras. Historia del Instituto Internacional*, Editorial Castalia, Madrid, 1984.
- Zulueta, Carmen de, y Moreno, Alicia: *Ni convento ni college. La Residencia de Señoritas*, Publicaciones de la Residencia de Estudiantes - Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1995.
- Zulueta, Carmen de: *La España que pudo ser. Memorias de una institucionista republicana*, Servicio de Publicaciones Universidad de Murcia, Murcia, 2000.
- Documental: Las mujeres de la herencia del 98*. Realización: Riancho, José Manuel. Guión: Sarasúa, Carmen. Producción: Canal + Serie Documental, España, 1998.

RAMON TRIAS FARGAS I EL SERVEI D'ESTUDIS DEL BANC URQUIJO I L'EDITORIAL LABOR DE BARCELONA

JOAN GUITART

COM VA ESCRIURE Marta Pessarrodona en el programa d'aquest cicle de conferències, les institucions privades han exercit tanta influència dins la vida pública com si veritablement fossin públiques, i és el cas del Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona i, d'alguna forma, també de l'Editorial Labor i d'altres editorials, com Seix Barral, que marcaren i influïren en la vida cultural de Catalunya, Espanya i Amèrica Llatina d'una manera especial, a mitjan segle passat.

I, si les institucions són l'instrument que pot influir en la realitat, determinar el present i el futur, són les persones les que fan les institucions. Ramon Trias Fargas, pel que es refereix al Servei d'Estudis del Banc Urquijo de Barcelona i l'Editorial Labor, fou una persona que caracteritzà i marcà la vida d'aquestes institucions.

A mi el personatge em fascina, i crec que realment ell i les institucions en les quals intervingué marcaren fites i produïren veritables transformacions en la realitat de Catalunya.

I, de fet, encara avui són una referència obligada, tant pel que foren com pel que representà l'estil d'obertura d'aquestes institucions en una època marcada pel tenebrisme, la dictadura i l'estretor de mires i visions.

I qui era Ramon Trias Fargas (Barcelona, 1922-1989)? Exiliat, fill, gendre i espòs d'exiliats, advocat, economista, catedràtic, director i gestor d'empreses, polític...

He dit que la figura de Ramon Trias Fargas em fascina —segons el diccionari, fascinar és «captivar irresistiblement amb la mirada, amb algun atractiu poderós, amb el seu prestigi»— i crec que aquesta fascinació que exerceix sobre mi i sobre moltes d'altres persones és una conseqüència de l'impacte que produí a la societat catalana i espanyola, impacte que analitzaré avui no tant des de la seva actuació més pública i política com des de la privada.

L'analitzaré no pas des d'un partit ni d'una escola, ni d'una església: l'anàlisi és d'un personatge. Em permetré recollir una sèrie de referències de persones ben diferents, que el van conèixer en circumstàncies diverses i que van compartir amb ell experiències i treballs, per després deduir-ne alguna conclusió.

Miquel Trias Fargas, fent referència a l'opinió del seu pare, diu:

La realitat és que sentia una sincera admiració pel seu primogènit. Veia en ell, no només la intel·ligència i laboriositat que ell també posseïa, sinó un estil audaç, en ocasions descarat, al caire de la temeritat de la qual ell mancava. La família considerava que Ramon era el preferit del pare, i es deia, ignoro amb quanta raó, que la nostra mare em preferia a mi. Si allò era cert, ho atribueixo immodestament al fet que, dins del grup, tenia jo el caràcter més suportable de tots.

I, referint-se directament al seu germà Ramon, explica:

Era una personalitat poderosa i sobresortint. Segur de si mateix i prepotent, podia ser enormement generós i tremendament dur. No sé si dir que patia o gaudia d'un complex de superioritat que m'atreveixo a pensar que era majorment justificat. Era sincerament vanitos, i no només li agradava sentir-se important, sinó que li agradava encara més que els altres se n'adonessin. On es trobés, acostumava a dur la veu cantant i dissimulava malament el menyspreu que sentia per aquells que dissentien dels seus punts

de vista. Excel·lent amic i perillós enemic. La seva absència tant a la família com a la política no és gens fàcil d'omplir, malgrat que cal reconèixer que no era amic de sentimentalismes ni carantoines.

Montserrat Trueta, que fou la seva esposa, ens diu:

Era una persona amb uns ideals i una passió que dominaven molt tota la seva vida. La Guerra Civil, l'exili, el desterrament que va patir el seu pare, el van afectar molt. La sensació d'haver de tornar aquí per fer alguna cosa per compensar el que li havia passat [...], al país, deia ell. Des que el vaig conèixer era una persona apassionada per aquesta qüestió, i aquesta passió s'encomanava, i jo el seguia perquè també em feia vibrar i perquè també era la meua història. Això realment li omplia moltes hores, i, encara que la família no el veïés tant com hauríem volgut, ens semblava, com a mínim a mi, que la causa s'ho valia.

Joan Oliver i Fontanet el defineix:

Era, doncs, un intel·lectual en el sentit de precursor de la tasca política, però ho era també per origen familiar i formació. L'arrogància que tan sovint se li va atribuir era més intel·lectual que altra cosa; no era classisme en sentit estricte, era la valoració de la intel·ligència i els coneixements com els actius més importants de qualsevol persona. I només tenia un punt de classisme quan semblava oblidar que la majoria de catalans del seu temps no havien tingut l'oportunitat d'estudiar a l'Institut Escola, a les escoles suïsses dels anys 30, a la Universitat de Bogotà dels anys 40 (farcida de grans professors europeus) o a la Universitat de Chicago d'abans dels *Chicago boys*. Gràcies als seus orígens, ell havia tingut totes aquestes oportunitats, però no se li ha de treure el mèrit d'haver-les aprofitat a fons. La intel·ligència i la tenacitat són dues virtuts que mai no van deixar de reconèixer-li ni els seus enemics més aferrissats.

En paraules de Josep Gispert:

[Ramon Trias Fargas] no és tan sols un lliurepensador, sinó un lliurepensador que té la necessitat d'expressar-se, agradi o no, amb la mateixa llibertat amb què pensa. Una actitud així, a la qual mai no renuncia, fa que discrepi sovint de la línia oficial del moment i que aparegui com un home crític i envoltat gairebé sempre de la polèmica, molt més, en qualsevol cas, del que ell en realitat pretén. No exempt, com tothom, de fílies i fòbies, resta permanentment obert a les influències exteriors, a la pluralitat del món que l'envolta, que fan que ell mateix esdevingui una persona plural, i no tan sols pel respecte que mostra cap a les persones i les idees de què discrepa —fora de les que representen tota mena de totalitarismes—, sinó també pels múltiples interessos que constantment el preocupen i l'ocupen.

Fabià Estapé opina així:

Ell era un economista liberal, partidari de la reducció de les intervencions de l'Estat, i jo em trobava més a prop del que en podríem dir la socialdemocràcia. El que passa és que això no va ser mai motiu d'enfrontament. Quan n'havíem de parlar, en parlàvem tranquil·lament, ens respectàvem mútuament. Hi va haver una època a Barcelona que un deixeble comú, Armand Carabén, deia que de liberals a Catalunya només n'hi havia quatre, en Trias, en Fargas, en Millet i en Bel. Em sembla que era una mica exagerat, però en el fons ja anava ben encaminat.

Una vegada mort, l'home que el va definir més bé va ser un rival polític seu, Pasqual Maragall, que l'havia fet cap de l'oposició de l'Ajuntament de Barcelona, i que va dir que era un senyor de Barcelona. Aquest és el Ramon Trias Fargas de debò, un senyor de Barcelona.

Jaime García Añoveros es refereix a Ramon Trias Fargas amb aquests termes:

Era una persona de pensament sempre liberal, molt crítica; i catalanista, per descomptat. Era molt català, però era un català molt passat per Madrid.

Jordi Oliveres ens diu:

Feia una cosa que ara està molt de moda. Ara s'està parlant de la direcció per valors, i ell això ho practicava. En quin sentit ho practicava? Ell tenia els seus propis valors, el seu propi codi de discerniment a l'hora de prendre decisions. A l'hora de decidir si una opció o una altra era la més adequada, les passava pel filtre d'aquest codi ètic, ideològic i de conducta. I això ara diuen que és útil, fins i tot per dirigir organitzacions. Ramon Trias Fargas ja ho feia, i ho feia perquè li sortia.

Manuel Vázquez Montalbán diu:

Ell, molt jove, se'n va fora, viu una experiència americana, després té una connexió amb el món intel·lectual dels Trueta, després torna aquí i entra a la universitat com a catedràtic, es connecta amb els sectors oligàrquics del país, té la capacitat de crear una xarxa parademocràtica dins d'aquests sectors... Tot això són vivències interessantíssimes. És clar, imaginem l'itinerari: Guerra Civil, postguerra, Amèrica, Anglaterra, Espanya, la reconstrucció, la política..., és un univers riquíssim. És un personatge polièdric, un món molt ric, ple de diferents polisèmies, de diferents interpretacions significatives.

Crec que queda a bastament dibuixat el personatge, el reconeixement de la seva intel·ligència, de la seva cultura, de la seva ambició, de la seva escala de valors, el liberalisme i el catalanisme, del seu cosmopolitisme arrelat a la seva terra, les seves conviccions.

El poeta Vinyoli —en la meua opinió, sempre els poetes sintetitzen el personatge— li digué un dia: «Vostè, Sr. Trias, és un home molt poderós».

I, per al poeta, «poderós» significava intel·lectual, lúcid, lliure, segur de si mateix, emprenedor, decidit, tenaç i hàbil, qualitats que marcaven, crec jo, la personalitat de Ramon Trias Fargas.

Doncs Ramon Trias Fargas, aquest gran personatge reconegut arreu per la seva immensa capacitat, creà l'any 1963 el Servei d'Estudis del Banc Urquijo, que dirigí des de llavors fins al 1980.

La importància del Servei d'Estudis del Banc Urquijo és, des del meu punt de vista, triple: per les persones que en formaren part i l'estructura que constituïren, pels treballs que realitzaren, que representaren, en bona part, una visió anticipada de moltes de les principals problemàtiques del país, i per l'efecte que el mateix Servei i, en singular, Ramon Trias Fargas imprimiren a l'Espanya d'aquell temps.

Cal dir, en primer lloc, que el Servei d'Estudis del Banc Urquijo disposà d'un marge de llibertat i d'independència excepcionals a l'època en què es produïren, i val la pena dir que cal agrair-ho i reconèixer-ho als directius del Banc i molt especialment al seu conseller delegat, el Sr. Juan Lladó. El mateix Ramon Trias Fargas ho expressa amb aquestes paraules en el llibre que publicà l'Editorial Cambio 16 i del qual fou autor Joan Castellà Gassol:

Mai he hagut de patir pressions del Consell d'Administració en el Banc Urquijo. El Banc Urquijo, suposo que a causa d'una llarga tradició de mecenatge, en el bon sentit, per part de la família Urquijo, que té una llarga història de respecte per les arts, acompanyat de la personalitat excepcional del conseller delegat, en Juan Lladó Sánchez-Blanco, ha respectat la llibertat dels col·laboradors sense exercir cap tipus de pressió.

El Servei d'Estudis del Banc Urquijo gaudia, doncs, d'autonomia, tant administrativa com, i especialment, ideològica, i,

consegüentment, amb aquesta autonomia Ramon Trias Fargas pogué estructurar el Servei a la seva voluntat i hi incorporà un conjunt de persones important pel seu nombre, però especialment per la qualitat de la seva selecció, on només prioritzà la capacitat i la iniciativa.

El llistat que els llegiré demostra clarament el que els acabo d'avançar. Seria objecte d'una altra conferència la precisió de les aportacions que han produït aquestes persones en els darrers anys al panorama català.

Començaré per Pere Pi-Sunyer, el conseller Pi-Sunyer, recentment traspassat, persona intel·ligent i bon organitzador, patriota català a qui correspongué ocupar la subdirecció del Servei d'Estudis del Banc Urquijo, tasca de coordinació que realitzà amb encert i total dedicació.

Paco Sitjà i Fèlix Escala compartien el secretariat de les comissions assessores. Antoni Montserrat encapçalava l'equip d'economistes.

Amb ells, i entre d'altres, Pere Puig, Joan Josep Artells, Albert Bassols, Llorenç Birba, Albert Broggi, Daniel Burgués, Lluís Carreño, Alexandre Chechi, Josep Maria Esteban, José Antonio García Durán, Carles A. Gasòliba, Eduard Guardino, Maria Dolors Ivern, Miquel Izard, Josep Jané Solà, Tomás Jiménez, Jesús Lladó, Ernest Lluch, Carles Malagrida, Pasqual Maragall, Carme Mestre, Jordi Nadal, Vicenç Oller, Àngels Pasqual, Jordi Petit, Antoni Plana, Frederic Rahola, Ramon Romaguera, Teresa Rovira, Manuel Ruiz, Francesc Santacana, Fèlix Serratosa, Frederic Segura, Rafael Suñol, Josep Vergés, Albert Vicens, Josep Maria Vidal Villa...

En total, més de dues-centes persones, a més dels estudiants que passaven pel Servei, constituent en el seu conjunt, molt probablement, l'equip més nombrós que mai s'establí com a equip de suport.

Pere Pi-Sunyer ho explica molt bé en les seves memòries:

En tot cas, un dels grans encerts de Trias havia estat la decisió d'escollir per als seus treballs gent diversa i representativa de tot el millor de la iniciativa catalana, des dels empresaris i professionals que integraven les comissions assessores, fins als joves economistes i altres universitaris que hi participaven directament, i que sovint estaven molt lligats als grups més dinàmics d'oposició al règim. El resultat d'aquell criteri es veié no tan sols en la preparació d'uns estudis d'alta qualitat, sinó també en la formació d'uns equips independents que, més tard i amb l'adveniment de la democràcia, representarien un paper important en la recuperació del país.

Treballaren sobretot en estudis econòmics de la realitat catalana, i per tant amb una especialització territorial que les autoritats veien en aquells anys amb molt recel.

Com és de suposar en una època en què pràcticament no hi havia discussió pública de prioritats econòmiques ni polítiques, la preparació d'aquells estudis despertava molt d'interès entre els empresaris i professionals que hi participaven o que coneixien bé els temes, i en alguns casos encenien debats acalorats, com passà amb el que realitzàrem sobre la conveniència de localitzar una refineria de petroli a Catalunya.

El tema va prendre des del començament un caire enverinat d'interessos contraposats en el qual intervingueren fins i tot alguns membres del nostre grup assessor, i ens trobàrem enmig de tota mena de pressions, especialment per part de les anomenades «fuerzas vivas» de Tarragona, que ens acusaren d'hostils a la seva ciutat per l'objectivitat amb què tractàrem de presentar els peròs i els contres de cada lloc.

Potser més sorprenents encara —i amb tota seguretat més irritants— foren les ocasions en què no poguérem ni tan sols iniciar els projectes considerats a causa de les interferències oficioses de les autoritats de Madrid. Una que mai no oblidaré i que encara porta cua fou quan consideràvem estudiar la introducció de l'amplària de via internacional a Catalunya. Tant Trias com jo vèiem clar que el nostre futur econòmic i polític dependria molt de si aconseguíem integrar-nos efectivament a Europa i que la uniformitat de via era essencial en aquesta qüestió. En Ramon, amb

molta més experiència que jo, intuï de seguida que ens podrien posar entrebancs i que abans d'iniciar gestions i signar contractes s'havien d'explorar els medis oficials per sondejar la seva possible reacció. El resultat fou desolador, i, després d'unes quantes excuses inicials de la inutilitat del canvi de via i que seria contraproductiu facilitar l'entrada de vagon estrangers a Espanya, acabaren dient francament que allò significaria, al seu entendre, una preferència per Catalunya, que quedaria així millor connectada amb la resta d'Europa que els altres territoris peninsulars. Els nostres arguments tècnics que per raons d'orografia i de densitat de població era forçós estudiar en primer terme el pas pel nostre país —o en tot cas pel País Basc, que tampoc no els agradava— no van ser contradïts en cap moment però sí que va quedar clar que consideraven «real però desafortunada» la situació.

No obstant tots aquests inconvenients que trobàvem en alguns estudis, em sembla evident l'oportunitat que tingueren al llarg dels anys les actuacions del Servei. El «Desarrollo Económico de Cataluña» —del qual puc parlar amb plena objectivitat perquè és d'abans del meu temps— fou pioner en l'exploració de conjunt del nostre potencial, partint de comissions de treball vinculades a la realitat, i fou, a més, determinant en la introducció dels estudis regionalitzats a la península. Els diferents volums sobre els rius catalans i el medi ambient marquen els inicis de la preocupació creixent per l'ús abusiu dels nostres recursos hidràulics. L'anàlisi de l'àrea metropolitana (datada el 1972) precedí en molts anys el debat sobre el tema, que més tard esdevindria políticament virulent. La sèrie dels serveis col·lectius confrontà uns problemes que l'obsessió pel creixement a qualsevol preu preferia ignorar. I tants d'altres igualment remarcables com els treballs sobre les fonts d'energia, la deficiència mental, la inversió en borsa, la localització de l'activitat econòmica, el mercat comú, etc.

Paral·lelament a la preparació d'aquests treballs que han quedat com a testimoni permanent a les nostres biblioteques, el Servei d'Estudis representà també un paper significatiu en l'organització de conferències i seminaris, que feren molt per obrir l'ambient tancat i encarcerat que llavors es respirava. Particularment importants foren les reunions promogudes l'any 1973 per com-

memorar el desè aniversari de la creació del Servei, oportunitat que aprofitarem a fons per portar a Barcelona per primera vegada figures prominents en diferents especialitats que ajudaren a despertar l'interès de la gent informada sobre temes que fins a aquell moment havien estat pràcticament ignorats. Així, per exemple, en les jornades dedicades a desenvolupament econòmic i medi ambient, hi participaren, a més d'experts catalans i espanyols, d'altres de França, del Regne Unit i d'Itàlia, que feren aportacions importants. A mi personalment, els que més impressió em produïren foren els italians, entre ells els doctors Aurelio Peccei, fundador de l'anomenat Club de Roma, i Renato Zangheri, alcalde de Bolonya.

Algunes altres reunions remarcables foren les Jornades Internacionals de Localització Econòmica, amb professors de diferents països d'Europa i dels Estats Units; i, en un camp diferent, un seminari tècnic d'inversió borsària que resultà molt reeixit. Però on fórem realment pioners fou en la promoció de la Primera Reunió General de Serveis d'Estudis Econòmics al Palau de Congressos de Madrid —fixeu-vos bé que vam poder evitar la denominació «nacional», gairebé obligada en aquell temps!—, que serví per estructurar una veritable xarxa de serveis dedicats a la investigació econòmica i social, al marge de la veritat oficial. Aquella xarxa, que ja feia algun temps que funcionava a Catalunya, contribuï indubtablement a millorar i donar a conèixer els treballs de tots plegats. I, per acabar, no s'han d'oblidar les conferències presentades pel nostre Servei, amb professors tan coneguts com Friedrich A. Hayek, Lionel Robbins, George L. Shackle o Henri Lefebvre, per no parlar dels espanyols, que eren més assequibles; ni el paper de la nostra biblioteca —en aquells anys la segona especialitzada en economia a Catalunya— en la formació de les noves promocions universitàries.

Foren importants els estudis i les activitats que es realitzaren. Fou molt notable l'equip que hi participà i l'experiència que adquiriren, i fou especialment remarcable el plantejament de les temàtiques de l'economia territorial pel seu valor com a

precursor de molts treballs posteriors i de les problemàtiques que se'n derivaren, moltes de les quals avui encara es pateixen.

Voldria cloure aquestes referències al Servei d'Estudis del Banc Urquijo amb la resposta que va donar Pasqual Maragall a la pregunta: «Es pot dir que Ramon Trias Fargas va deixar algun llegat?»

Home, i tant! Una de les principals aportacions va ser la de la balança fiscal entre Catalunya i Espanya. Abans de la Guerra Civil se n'havia parlat, però ell va ser qui en la postguerra ho va formular, i crec que avui és una referència ineludible per estudiar la qüestió, i més tenint en compte que era director del Servei d'Estudis del Banc Urquijo a Barcelona i tenia molt bona relació amb les altes finances de Madrid. La seva posició sobre la balança fiscal és, doncs, important, però més important encara em sembla la conjuminació de Catalunya i llibertat. Catalunya com a punt de partida i com a punt de reflexió, no com una obsessió en ella mateixa, sinó en llibertat. Això arrenca del Ramon, i a mi m'ha influït molt, o he intentat que m'influeixi.

I per acabar aquest tema, una mostra més de la independència de Ramon Trias Fargas i del respecte que li tenien directius de Madrid. En paraules de Trias:

Agafem, per exemple, el meu llibret sobre el sistema financer espanyol, que és un atac constructiu, però a fons, del sistema bancari espanyol. Doncs bé, no hi ha hagut cap reacció. Evidentment, no m'han felicitat, però diu molt en el seu honor el fet de permetre d'aquesta forma la llibertat intel·lectual dels seus col·laboradors.

Foren elements importants per a la construcció del futur de Catalunya les editorials catalanes, que, especialment en les seves redaccions, incorporaren un conjunt de persones valuoses, compromeses i independents que contribuïren de manera des-

tacada al foment de la cultura per mitjà d'una sèrie de publicacions d'especial importància. Ramon Trias Fargas assumí el càrrec de conseller delegat de l'Editorial Labor, empresa important d'obres científiques, tècniques i de divulgació, amb una forta implantació a l'Amèrica Llatina.

El mèrit fonamental de Ramon Trias Fargas fou en cinc fronts: en la modernització de les tècniques de gestió i d'infraestructures, l'obertura als Estats Units, la renovació de la redacció, l'obertura ideològica i la redimensió de l'empresa.

Ramon Trias Fargas convertí una empresa familiar en una societat de dimensions competitives amb altres editorials internacionals, i, tal com estava fent en el Banc Urquijo, incorporà a la redacció un equip nou de persones joves i independents que acompanyaren Joan Vinyoli en la seva fase de l'empresa.

Els germans Clotas, Mauricio Wácquez, Montse Mateu, Juan del Solar, Carlos Barral, Fermín Vergés...

I la renovació de totes les referències d'Amèrica provocaren una expansió de l'editorial a nivells mai imaginats. El Diccionari Labor, de la nova col·lecció «Labor», etc., juntament amb una comissió assessora que provocà un important incident amb el govern per la preferència de Madrid, incident que el president de Labor, amb l'assistència de Ramon Trias Fargas, resolgué amb una valentia no gens corrent a l'època.

I, per acabar —i perdonin l'excessiva extensió d'aquesta conferència—, deia abans, en paraules de Pasqual Maragall, que el principal llegat de Ramon Trias Fargas fou la conjuminació de Catalunya i llibertat. Catalunya com a punt de partida i com a punt de reflexió.

I és aquesta reflexió sobre la implicació de Ramon Trias Fargas amb les institucions que contribuïren a configurar el temps i la seva circumstància, i les aportacions de Ramon Trias Fargas, el que per finalitzar voldria simbolitzar. No el polític nacionalista que defensa la llengua catalana i imposa la força de la seva raó. No el diputat que se sentia defraudat per la for-

mulació econòmica de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, no el conseller que no pogué concloure el bon acord de finançament que havia realitzat amb el ministre García Añoveros, ni el president del partit que guanyà successives conteses electorals, ni el polític que morí en acte de servei. Jo crec que el que simbolitza Ramon Trias Fargas és la seva profunda defensa de la llibertat, i el que li proporcionà més enemics i més disgustos és la seva independència, fruit de la seva convicció d'home de llibertat. I en aquest sentit, i per acabar, em referiré a alguns paràgrafs del seu discurs inaugural del curs acadèmic de la Universitat de Barcelona 1975-1976, «El preu de la llibertat».

La llibertat contribueix a la igualtat, que, ahora, conserva la llibertat. Ens associem, per així dir-ho, a la defensiva enfront dels poderosos i enfront del mateix Estat. Aquesta és, doncs, una de les més interessants de les originalitats de Tocqueville. La llibertat val en el pla superior que li coneixem. Però, a més, la llibertat és útil perquè combat la tirania a la qual la igualtat uniforme ens podria dur, per mitjà de l'ajut mutu, de la fraternitat humana, en suma, i aquest sí que és un argument que la majoria entén. La llibertat no és perquè uns pocs destaquin i es desprenguin de la resta, sinó que serveix perquè els més, associats lliurement i voluntàriament entre si, siguin forts i no siguin tiranitzats. La llibertat —insisteixo— no és només la més noble de les virtuts; és també un sòlid avantatge a l'hora de lluitar tots, o sigui, a l'hora d'incorporar el poble en la lluita contra l'abús del poder. No es defensa la llibertat perquè els millors, no per admirables menys solidaris, puguin actuar lliurement. Es defensa la llibertat perquè és quelcom que duu els homes, tots els homes, a una fraternitat i a una solidaritat per tots desitjada. La llibertat, doncs, uneix els homes, i des del mateix moment en què els homes troben el gust d'associar-se i el plaer de l'empresa col·lectiva posen en escac l'Estat totpoderós. Apartant-se clarament de la concepció menys fecunda de llibertat, que és la que condueix al maximalisme insolidari del Mill d'*On Liberty*, Tocqueville proclama que els homes, com més lliures, més es necessiten i més es troben. L'individualisme que secreta la igualtat

—no la llibertat— és un factor esterilitzant que només pot corregir la llibertat forçant, per la seva única presència, els homes a col·laborar. No hi ha llibertat sense fraternitat. De fet, Tocqueville presenta la llibertat com un antídoto de l'individualisme (H. Brogan).

Del que s'ha dit fins aquí, voldria destacar en primer terme l'ansia irreprimible de sempre que empeny l'home cap a la igualtat. De seguida, voldria deixar pesar en l'ànim de tots vostès l'advertiment que aqueixa igualtat, com més a prop és, resulta més distant i no serà fàcil d'abastar. Un tercer pas en aquesta recapitulació voldria fer-lo destacant l'evident relació i condicionament recíproc entre igualtat i llibertat. Ja hem advertit que gent important ha dit que no hi ha llibertat sense igualtat. Això és cert sempre que no s'oblidi que la llibertat exigeix també diversitat. Coses, aquestes, difícils de compaginar. Diguem, per abreujar, que el preu de la llibertat és una major igualtat, o, si es vol, un major grau de justícia social. Per salvar la llibertat cal fomentar la igualtat, però no tant, que ofeguem la llibertat.

Quedi, doncs, ben clar que estem disposats a defensar la llibertat a peu i a cavall. Però no per les recompenses materials que la llibertat a vegades permet, sinó perquè una vida sense llibertat no mereix ser viscuda. Tocqueville i jo, permeteu-me la immodèstia, tanquem aquest parlament, cuitant-vos a no oblidar que, «en tots els temps, el que ha dut certs homes seleccionats per la providència a la llibertat ha estat la llibertat mateixa i la llibertat sola, amb independència de qualsevol recompensa».

Qui cerqui en ella quelcom més que el desig de ser lliure és que ha nascut per ser esclau.

Possiblement la fascinació per Ramon Trias Fargas és deguda al fet que la seva vida simbolitza tres idees que ell sentí vivament.

El seu país, el nostre, Catalunya, la llibertat i la inquietud intel·lectual.

Ramon Trias Fargas mai no va poder evitar ser un intel·lectual.

CARLOS BARRAL I L'EDITORIAL SEIX BARRAL DE BARCELONA

ANA MARÍA MOIX

EN CONSIDERAR el desenvolupament del món editorial i literari peninsular al llarg de la segona meitat del segle xx, és impossible no reconèixer la capital importància de la figura del poeta Carlos Barral com a editor, creador de col·leccions, promotor de premis literaris, d'àmbit nacional i internacional, i introductor de tendències estètiques i estils narratius que, en uns anys de veritable penúria moral, ideològica i cultural, com a resultat de la repressió de les llibertats polítiques, van constituir uns més que apreciats estímuls adreçats a renovar un paisatge literari i estètic aleshores monòton i gris.

Per al lector, per als professionals de la crítica literària i de la literatura, la tasca de Carlos Barral al capdavant de l'editorial Seix Barral, primer, i de Barral Editores, més tard, va ser —i continua sent— d'una riquesa i d'una vàlua inestimables. El deute que els lectors peninsulars tenim amb aquell home esquelètic, de barba blanca, amb vocació de pare de la pàtria, savi i gentil que ens va deixar ara fa quasi dotze anys és impagable. Tanmateix —ho sabem—, no és la seva gegantesca tasca editorial el motiu pel qual el nom de Carlos Barral està destinat a figurar en la història de les lletres hispàniques, sinó el seu quefer poètic i memorialístic. *Metropolitano* (publicat l'any 1957), *Diecinueve figuras de mi historia civil* (de l'any 1961), *Usuras* (de 1965), *Informe personal sobre el alba* (de 1970) —llibres reunits en el volum titulat *Usuras i figuraciones*, publicat l'any 1973— i *Lecciones de cosas* (de 1987), són els títols que compo-

nen la seva obra poètica, una obra poètica que —tal com ho estan reconeixent, cada vegada més, el lector d'avui dia— és una de les més importants de les escrites en llengua castellana al llarg dels darrers quaranta anys i una de les que més han col·laborat en l'evolució de la nostra poesia. Només com a poeta, Carlos Barral té ja un lloc en la història de les lletres hispàniques. Però, a més de poeta, Carlos Barral va endinsar-se pels camins de la rememoració en prosa, on aconseguí una de les obres memorialístiques més extraordinàries de la segona meitat del segle, mitjançant una prosa que, sens dubte, està ja reconeguda com una de les més sumptuoses de la llengua castellana. Aquesta obra memorialística està conformada per tres volums: *Años de penitencia* (publicada l'any 1975), que abraça des de la memòria dels anys d'infància fins a principis dels cinquanta; *Años sin excusa* (de l'any 1977), que abraça un període comprès entre 1950 i 1962, i *Cuando las horas veloces*, que va aconseguir el primer Premio Comillas de biografia, autobiografia i memòries, l'any 1988, i que correspon als anys seixanta i setanta.

El lector jove, d'avui dia, quan llegeix aquest cicle memorialístic o el volum *Los Diarios (1957-1989)*, publicat després de la mort del poeta, confessa la seva sorpresa. El lector jove s'enfronta a la lectura d'aquests llibres esmentats buscant-hi el brillant personatge que va ser el famós editor antifranquista, poeta minoritari, brillant personalitat pública que, juntament amb d'altres intel·lectuals de la seva generació, va lluitar per treure de la misèria cultural un país enfonsat en l'estultícia oficialment programada per la dictadura, i es troba amb un altre Barral: el Barral enfrontat als seus fantasmes més íntims, asfixiants culpabilitats, la contradicció entre el desig d'una vida aïllada, dedicada a l'escriptura, i una realitat que l'empenyia a la vida pública, en lluita sempre estèril en contra d'allò que conforma la quotidianitat, que era el que el poeta arrossegava com una malaltia mortal. Aquest Barral ferit per una realitat

que escopia els adjectius amb els quals ell, el poeta, intentava corregir-la i que, a canvi, l'assetjava mostrant-li només la seva cara més desagradable i més cruel: la cara pràctica de la vida. I aquest Barral era, a la vegada, a més d'un home ferit de mort, una persona comprensiva, pacient, generosa, intel·ligent i d'una simpatia realment irresistible.

A causa, potser, de determinats imperatius rilkeans assumits durant els anys de la seva primera joventut, la vocació de la disfressa va ser —ell ho deia, ho confessava amb enorme ironia— una constant al llarg de tota la seva vida. Precoç en les arts de l'ocultació, l'adolescent estudiant de batxillerat es va revestir d'alumne expulsat dels jesuïtes, que el van acusar d'un pecat aleshores greu: era kantià. De jove poeta postromàntic, un pèl simbolista i mallarmeà, va passar a ser editor, «l'editor», l'editor culte, brillant, cosmopolita, que creava modes i corrents literaris, colleccionava espases i fugia de les canícules i dels caps de setmana urbans per fer-se a la mar calafellenca a bord del *Capitán Argüello*, la barca així anomenada recordant la del seu pare, desaparegut quan ell era encara un nen. Era el Barral que, a penes superat el mig segle de vida, es va avançar voluntàriament al difícil art d'envellir, va deixar les seves funcions d'editor i es va dedicar amb entusiasme a les de senador socialista de la —com a ell li agradava dir— Tarraconense; va adoptar les reposades maneres d'un vell cavaller de barba i cabells blancs, i, extremament fràgil i prim, avançava amb pas mesurat i amb l'ajut, potser decoratiu, d'un bastó. Era habitual veure'l caminar a poc a poc per la vorera de la platja de Calafell, camí del poble. El passeig pel poble de Calafell, a l'estiu, era diari; era un passeig quasi obsessiu, un ritual que realitzava amb la parsimònia i l'atenció i la cura pròpies d'una ronda obligatòria; una ronda destinada a verificar els nous disbarats perpetrats, dia sí i dia també, per la insensata especulació que, des de ja feia anys, arruïnava el paisatge físic i moral de la seva infància. La tornada a casa s'eternitzava gairebé sempre: Car-

los Barral (el «senata», com li deien afectuosament els joves de la localitat) era d'una paciència infinita amb qualsevol persona que li sortia al pas amb un «Carlos, ja sé que tens molta feina, però...». La d'ell no era una paciència adquirida en aquella última etapa de la seva biografia. Era una paciència antiga, una paciència que li havia fet perdre trens, avions, amics primmimeradament puntuals. Una paciència que, entre d'altres coses, també li havia fet perdre reputació. El darrer tram del camí cap a la casa familiar el salvava, ara sí, amb pas nerviós i ràpid: urgia arribar, pujar al primer pis de la casa i instal·lar-se en el vell balcó de fusta que el seu pare va fer portar des de Canàries, abans de la Guerra Civil, i que Ivonne Hortet, la seva dona, va fer tancar, al gust del poeta, amb vidrieres, i va convertir en estudi obert al cel. Allà, en aquella —com ell va escriure— «aula aèrea con olor a resina», una mena de cella ascètica d'aspecte noucentista i decoració molt escarida, potser va escriure, per fi, aquell poema, «el poema», que sempre li voltava pel cap. Assegut a la cadira de braços monacal, al costat d'una arqueta mudèjar, treballava de cara a la paret. Moure lleugerament el cap li bastava per veure el mar, aquell paisatge «ninguno», com ell en deia, i que el poeta considerava el seu medi ambient natural i a les aigües del qual va voler que esventessin les seves cendres.

Però del que havíem de parlar era del Barral editor, de la tasca de Carlos Barral al capdavant de Seix Barral. I de les relacions, més aviat complexes, entre Barral i l'empresa Seix Barral. Una empresa que, com el seu mateix nom apunta, responia —i, de fet, encara respon— a la confluència empresarial de dues famílies: la família Seix i la família Barral. L'associació Seix i Barral es remunta a principis del segle xx. Per una banda, hi ha els germans Barral (un d'ells, pare de Carlos Barral), que tenien un taller de litografia a les Rambles; per l'altra, hi ha la família Gual, Adrià Gual, que també té una litografia, i que busca un soci amb intenció de muntar una impremta. Ambdues parts munten una litografia impremta al passeig de Grà-

cia. És l'any 1901. Més tard, Victoriano Seix, també litògraf, s'associa amb els germans Barral, els quals ja li han comprat la part del negoci a la família Gual. És l'any 1911. Les dues famílies, els Seix i els Barral, són ja socis i s'estableixen a l'edifici del carrer Provença, entre el carrer Balmes i la Rambla de Catalunya. És l'any 1929. L'edifici era un gimnàs. Es tractava d'una indústria equipada amb una maquinària aleshores molt moderna, per a la qual construeixen una planta nova damunt de l'antic gimnàs. L'associació, de fet, afecta les indústries gràfiques. L'editorial sorgeix els anys vint, i corre a càrrec de Carlos Barral pare. Es tracta d'una editorial de caràcter didàctic, «Fondo escolar de la anteguerra», i arriben a fer 800 llibres que comprenen material didàctic divers, cartilles de lectura, mapes escolars, llibres de lliçons de coses, col·leccions pensades per a les biblioteques i les escoles de la República, llibres de divulgació per als joves. L'empresa editorial edita abans de la República i durant la República. Durant la Guerra Civil, es deixa d'editar; però la impremta continua funcionant, sense editar, fins a l'any 1945, quan es decideix tornar a l'edició de llibres, amb la intenció d'aprofitar les col·leccions ja creades amb anterioritat (millor dit, d'aprofitar aquelles que el nou règim permetia) i, a més a més, d'iniciar col·leccions noves: una enciclopèdia de la vida cristiana, una història de la cultura i altres enciclopèdies. Són aquestes col·leccions les que Seix Barral està fent quan Carlos Barral entra a treballar a l'empresa l'any 1950.

L'any 1950, Carlos Barral té 22 anys, ha acabat la carrera de Dret i encara veu el seu futur professional amb dubtes: li agrada pensar en la possibilitat de ser diplomàtic, però creu que la situació econòmica familiar no és la més indicada per emprendre aquesta carrera. La figura del pare, que va morir l'any 1936, durant la Guerra Civil, d'un atac de cor, en el pati de l'editorial, pesa molt, crec, en la decisió que el jove Barral acaba per assumir. De fet, la figura del pare pesa molt en aquesta decisió i en altres aspectes de la personalitat del poeta (entre d'altres, la

passió pel mar i la navegació, i la vocació frustrada per la pintura).

El Barral que, l'any 50, decideix d'ingressar a l'empresa familiar, no només ha començat a escriure poesia, sinó que, de fet, ha assumit ja la condició de poeta. Al llarg dels cinc anys que passa a la Facultat de Dret (o, més ben dit, en el bar de la Facultat de Dret, segons ens explica en el primer llibre de les seves memòries, *Años de penitencia*), ha conegut i ha establert amistat amb una sèrie d'amics que ho seran, alguns d'ells, fins al final de la seva vida i que, també alguns d'ells, passaran a ser part del que, amb el temps, coneixerem com a «grup barceloní de la generació dels anys cinquanta». Em refereixo al grup d'amics integrat per Jaime Gil de Biedma, Gabriel Ferrater, Joan Ferraté, Josep M. Castellet, Manuel Sacristán, Alberto Oliart, Josep M. Folch, mort prematurament, els germans José Agustín i Juan Goytisolo, entre d'altres. Els anys de la Facultat de Dret han estat anys d'iniciació a l'escriptura, de lectures comunes, de discussions estètiques, ideològiques i polítiques, de col·laboració a la revista *Laie*, i de projectes comuns. El més important d'aquests projectes és a llarg, a molt llarg terme: es tracta de fer el possible per trencar l'estètica poètica imperant en aquella Espanya negra i dictatorial, una estètica feta del pre-romanticisme carrincló i la retòrica de l'esperit dels vencedors de la Guerra Civil, una estètica que es dona la mà amb el puritanisme i la hipocresia de les classes burgeses. El grup d'amics viuen aïllats, a la perifèria de la península, desconnectats, per una banda, del centre i de la resta de la península; d'una altra banda, dels poetes que escriuen en català. En una entrevista que li vaig fer a Carlos Barral, el març de 1989, i publicada a *El Temps*, el poeta, recordant aquells temps i referint-se al grup generacional de Barcelona, deia:

Érem d'una altra raça literària i no teníem res a veure amb aquell món trencat que, a Madrid, havia estat la tradició cultural

espanyola de la República. Vivíem aïllats i veníem d'un altre món, d'una literatura llegida en italià, en francès, en alemany o en anglès. Per a nosaltres, Gide, o Sartre, eren familiars pròxims que llegíem sense cap mena d'exotisme. Això, a Madrid, era increïble. Nosaltres empalmàvem amb una cultura vaga, però universal, i els poetes del centre venien d'una cultura concreta però que nosaltres consideràvem inexistent. Sabíem que existia un determinat poeta falangista, però ¿qui era aquell poeta?, ¿a qui interessava? Literàriament no existia, no era res. No sé si formem una generació. Érem un grup d'amics que escrivíem i que teníem, això sí, consciència que ens calia identificar-nos com a grup o contra aquella cultura de «colegio mayor» pròpia de l'època. Parlo de les formes de supervivència de la cultura franquista, una cultura molt contaminada i manipulada per la influència dels poetes falangistes, per la tradició del grup de Burgos, i per tots els esquemes oficials. Nosaltres, en viure a la perifèria, no teníem res a veure amb els escriptors joves del centre. Hi havia excepcions, és clar, com el cas de Martín Santos, o de García Hortelano, o d'Ángel González.

Aquests darrers, però, entrarien en escena més tard. L'any 1950, encara no es coneixien amb Carlos Barral.

M'he aturat en el grup d'amics de la universitat i en les declaracions de Carlos Barral perquè molts dels joves literats que he esmentat tindran una importància enorme en l'aventura editorial de Carlos Barral. I és que cal dir que, vist des d'ara, amb el pas del temps, és evident que el projecte, l'ambició d'aquells joves escriptors, no s'hauria fet realitat, o hauria estat força diferent, si no hagués comptat amb l'editorial Seix Barral, i amb la figura de Carlos Barral com a editor, per poder disposar d'una plataforma d'actuació i de projecció. El desig de cosmopolitisme, l'afany d'estar en contacte amb d'altres cultures, tant les clàssiques com les modernes, contemporànies, la vocació d'intel·lectuals compromesos, etc., que caracteritzaven aquells joves escriptors conformen, justament, les línies generals del programa editorial que Carlos Barral em-

prendria. I no només això, no es tracta tan sols de programes i d'idees d'un grup d'amics: Carlos Barral integraria el grup d'amics a l'editorial; els integraria físicament, com a col·laboradors. Però això seria més tard. L'any 1950, Carlos Barral entra a treballar a Seix Barral assumint un destí que li pesa com una condemna. Al final d'*Años de penitencia*, el primer volum de les seves memòries, escriu:

Sabía que ingresar en la industria familiar era aceptar como propio el mundo que en la infancia identificaba con el primo Gerardo, el mundo de los valores pequeñoburgueses particularmente catalanes, el universo tenderil en cuyo antagonismo se fundaba en gran parte mi personaje hasta aquel momento. Sabía que era aceptar la ley del grupo familiar, a cuya sombra tendría que continuar existiendo durante mucho tiempo y con una dependencia que admitiría menos excepciones que en los últimos años. Sabía que era aceptar, tal vez provisionalmente, pero por mucho tiempo, la idea de una actividad degradada que se me había exhibido en mis visitas de cortesía a los señores Seix y acerca de cuyas posibilidades de evolución, el filólogo Petit [personatge, com veurem, d'enorme importància en la vida laboral del poeta], el único personaje intelectual de aquel caserón de la calle Provenza (la casa oscura, se llamaría para mí desde entonces), había manifestado un granítico escepticismo.

Quan entra a treballar a l'empresa familiar, Carlos Barral no ingressa directament al departament editorial. A *Años sin excusa*, el segon volum de les memòries, diu:

La tradición artesanal de Cataluña parecía querer que los retoños de las casas propietarias se hicieran cargo de la totalidad del negocio, circularsen por las dependencias fabriles y mercantiles «empapándose», como se decía, de la naturaleza de las distintas operaciones y de sus técnicas. Víctor Seix, mi paralelo en la otra rama propietaria, lo venía haciendo, ya a niveles de una cierta res-

ponsabilidad, desde hacía varios años. Pero ante mi escasa disposición para ese esforzado *tour de propriétaire*, inventaron para mí un sistema. Consistía en llevar una especie de planning de comprobación que me obligase a seguir la marcha cotidiana de los distintos trabajos. Mis fichas nacerían en el momento de plantearse técnicamente cada trabajo gráfico y seguirían la marcha de la realización sección por sección. Mi puesto de trabajo, mi base, estaría junto al regidor de talleres, Sr. Balmanya. Pero poco a poco fui quedándome en el cuarto de los sabios a maquinar con el doctor Petit la reorientación de la actividad editorial.

El «cuarto de los sabios» i el doctor Petit són essencials en el futur del jove Barral. El «cuarto de los sabios» era una dependència de l'edifici ocupada per Joan Petit, filòleg, encarregat de la redacció de la producció editorial, és a dir, les colleccions abans ja esmentades, que Seix Barral va començar a publicar l'any 1945 (enciclopèdia de vida cristiana, una troncada enciclopèdia mèdica, la baluerna de l'enciclopèdia de la cultura, etc.). Petit, personatge hipercultivat, havia estat becat a París, al Col·legi de França i a l'Institut de Llengües Orientals. Va ser secretari de Francesc Cambó. Quan va esclatar la Guerra Civil, era catedràtic de Llatí a la Universitat Autònoma de Barcelona i traductor de Catul i d'altres clàssics de la col·lecció «Bernat Metge». Exiliat, va patir als camps d'Argelers i, després, va passar a Tolosa de Llenguadoc. Arran de l'ocupació de la França lliure, va tornar a Espanya. Sense poder incorporar-se a l'ensenyament, havia anat a parar a Seix Barral. Just en aquella època, quan Carlos Barral el va conèixer, acabava de tornar a la universitat, com a professor encarregat d'un curs de literatura llatina a les ordres de Martí de Riquer. Petit era, segons Barral,

básicamente filólogo de formación humanística, pero con una inmensa curiosidad que lo había hecho sólidamente culto en zonas muy dispares del conocimiento y en las provincias modernas de la literatura y de las artes.

La relació que es va establir entre Barral i Joan Petit, en aquell «cuarto de los sabios», on més tard es van incorporar el músic Oriol Martorell i l'historiador Bagué, va ser decisiva per al futur editor. Aïllats de la resta del personal de l'empresa, es passaven les hores «conspirant» entorn del gran projecte: una nova programació editorial, una programació en la qual havien de confluïr els projectes del grup d'amics, del grup dels joves escriptors a qui Carlos Barral continuava tractant fora de l'empresa familiar, i els del filòleg Joan Petit. A poc a poc, el «cuarto de los sabios» va deixar de ser una estança solitària; a poc a poc, el jove Barral i Joan Petit van anar rebent les visites de Gabriel Ferrater, de Josep M. Castellet, de Jaime Gil de Biedma, de José M. Valverde, de Santos Torroella, del poeta Cirlot..., en fi, els amics que, fora de l'editorial, formaven part dels «martes de San Elías», reunions que, cada setmana, a partir de 1954, any en què Carlos Barral es va casar amb Ivonne Hortet, es feien a la casa del nou matrimoni, amb la intenció, certament irònica, d'emular els mallarmians «mardis de la rue de Rome».

Als projectes de Barral i de Joan Petit (crear una editorial capaç d'exercir un paper important en la renovació de la cultura literària i humanística espanyoles desfetes pel franquisme), s'hi va afegir, a partir de l'any 1955, un personatge que seria molt important en el futur: Jaime Salinas.

Fill del poeta Pedro Salinas, Jaime Salinas va aparèixer a Seix Barral com a auxiliar de l'enginyer Garnot, especialista en racionalització d'empreses d'arts gràfiques, però de seguida es va anar integrant a la part editorial, fins al punt de crear un departament de relacions públiques, que va ser d'una gran eficàcia respecte a un dels propòsits capitals de l'estratègia de projecció pública de l'editorial. Salinas, explica Carlos Barral a les seves memòries, sense permís de ningú i quasi sense mitjans econòmics, comença a convocar reunions per presentar autors, per oferir copes a la premsa... Bé, no he dit el més im-

portant: l'any 1955, l'any de l'arribada de Jaime Salinas, han sortit al mercat els primers títols de la col·lecció «Biblioteca Breve», col·lecció que, fins a finals de 1963, haurà publicat 100 títols que, com seguidament veurem, conformen una llista en veritat espectacular. La presència de Jaime Salinas obre una etapa de viatges a l'estranger: a París, a Milà, a Roma, especialment, on Carlos Barral es posarà en contacte amb editors com Gallimard, Einaudi, Feltrinelli, Rowohlt, etc., i, a la vegada, amb autors com Robbe-Grillet, Marguerite Duras, Nathalie Sarraute, Michel Butor, entre els francesos; o Elio Vittorini i Moravia, entre els italians, autors que, en aquell moment, estan protagonitzant la renovació de la novel·la europea occidental. Aquesta diguem-ne política de cosmopolitisme tindrà conseqüències negatives respecte a la relació entre Carlos Barral i el grup de la família Seix, representat, dins l'empresa, per Joan Seix i Víctor Seix, primer. Després de la mort d'aquest darrer, de Víctor Seix, l'any 1967, a Frankfurt, entrarà en escena un nou personatge que el substituirà: Antoni Comas.

Joan Seix, pare de Víctor Seix, pintor notable, segons Carlos Barral,

era en aquella época un hombre de aspecto distinguido y de humor suavemente inestable, generalmente a medio camino entre la «nonchalance» más bien afectuosa y la explosión de fría irritación reprimida, [...] con una reprimida nostalgia de su juventud de artista.

Víctor Seix, quatre anys més gran que Carlos Barral,

daba la inequívoca impresión de un gran carácter y de una inteligencia poderosa, me pareció en aquellos inicios un personaje marcado por las contradicciones. Era un hombre de letras —licenciado en Historia—, culto en materias humanísticas, pero con una vocación imaginativa claramente científica. [...] Se proclama-

ba catalanista y se reconocía liberal, pero no se sentía sin reservas al lado de los vencidos en la Guerra Civil.

Tanmateix, en aquesta primera època editorial, la que abraça des de l'any 1950 fins ben avançats els anys seixanta, les relacions entre Carlos Barral i el grup Seix són, malgrat alguns incidents que anuncien les posteriors lluites entre els dos clans familiars, bastant bones, gràcies al paper representat per Víctor Seix. Víctor Seix i Carlos Barral aconsegueixen arribar a un pacte consistent, en línies generals, en un repartiment de funcions: Carlos Barral, a canvi de poder realitzar la seva tasca com a editor, com a programador de col·leccions i de títols amb llibertat de criteri, deixarà Víctor Seix lliure per crear altres negocis i empreses diverses al marge de l'editorial, emprant capitals que van i vénen d'una empresa a l'altra. Aquest estatus, més o menys respectat per part de les dues famílies, permet a Carlos Barral fer una tasca editorial que, considerada des de l'actualitat, apareix com una gesta impressionant. Des de 1955 a 1963, Carlos Barral ha creat les següents col·leccions: «Biblioteca Breve», «Biblioteca Formentor», «Colección Testimonio», «Ensayo» i «Museo».

La «Biblioteca Breve» publica 100 títols entre l'any 1955 i l'any 1963, a un ritme que, si bé al principi és lent, a partir de 1960 és de 15 o 16 volums a l'any. Comprèn la publicació de novel·les i de volums de relats i d'assaig. Com a mostra de la voluntat de renovació estètica i ideològica de la col·lecció llegiré el noms d'alguns dels autors que apareixen en el catàleg corresponent a aquells anys: José Luis Aranguren, Guido Aristarco, Colette Audry, Ingeborg Bachmann, James Baldwin, José Bergamín, Heinrich Böll, Michel Butor, J. M. Caballero Bonald, Roger Caillois, Camilo José Cela, Josep M. Castellet, Luis Cernuda, Gabriel Celaya, Juan Eduardo Cirlot, Ernst Robert Curtius, Gillo Dorfles, Marguerite Duras, Umberto Eco, T. S. Eliot, Hans Magnus Enzensberger, Juan Ferraté, Jesús Fernández

Santos, Max Frisch, Joan Fuster, Juan García Hortelano, Jaime Gil de Biedma, Juan Goytisolo, Luis Goytisolo, Henry Green, Jorge Guillén, Werner Hofmann, Tomasso Landolfi, Monique Lange, Doris Lessing, Jakov Lind, Ludwig Marcuse, Juan Marsé, Carson McCullers, Merleau-Ponty, Henry Miller, Edgar Morin, Slawomir Mrozek, Pier Paolo Pasolini, Cesare Pavese, Raymond Queneau, Robbe-Grillet, Renzo Rosso, Pedro Salinas, Severo Sarduy, Nathalie Sarraute, Marina Scriabine, Italo Svevo, Tierno Galván, Guillermo de Torre, Lionel Trilling, José M. Valverde, Mario Vargas Llosa, etc.

A la «Biblioteca Formentor», iniciada al maig del 1961, abans de la creació del Prix International de Littérature i del Prix Formentor, apareixen llibres de Giorgio Bassani, Luciano Biancardi, Heinrich Böll, Ramón Carnicer, Carlo Cassola, Antonio Ferres, Emilio Gadda, João Guimarães Rosa, Bernard Malamud, André Pieyre de Mandiargues, Carmen Martín Gaité, Luis Martín-Santos, Yukio Mishima, Fernando Morán, Fernando Namora, Vasco Pratolini, James Purdy, Jorge Semprún, Alan Sillitoe, Daniel Sueiro, Junichi Tanizaki, John Updike, etc.

Ambdues col·leccions tenen com a suport els premis creats per Carlos Barral. Aquests premis eren: el premi Biblioteca Breve, que s'atorgava a una obra narrativa escrita en llengua castellana, el Prix International des Éditeurs, que es concedia a una obra editada en prosa en qualsevol llengua i país, i el Prix Formentor, atorgat a una obra inèdita d'autors corresponents a les àrees lingüístiques dels països representats pels editors del premi, és a dir, pels editors que formaven el grup de Formentor (que eren Claude Gallimard, Heinrich Ledig-Rowohlt, George Weidenfeld, Giulio Einaudi, Barney Rooset i Carlos Barral). I tots responien a una mateixa voluntat:

Las obras escogidas no deberán tener solamente el valor literario normalmente exigido en casos parecidos, sino que deberán dar testimonio, por su inspiración, su forma o su contenido, de

un esfuerzo de renovación en su género y presentar, a juicio de los promotores, calidades duraderas, capaces de ejercer una influencia sobre el desarrollo de las diferentes literaturas nacionales.

L'any 1991, el Prix International des Éditions es va atorgar a Samuel Beckett (per la tetralogia integrada per *Molloy*, *Malone muere*, *El innombrable* i *Cómo es*) i a Jorge Luis Borges, per l'obra *Ficciones*. Entre els membres del jurat, cal esmentar Dominique Audry, Michel Butor, Roger Caillois, Raymond Queneau, Carlo Levi, Alberto Moravia, Elio Vittorini, Pasolini, Italo Calvino, Max Aub, Josep M. Castellet, Gabriel Ferrater, Octavio Paz, Jaime Gil de Biedma, Antonio Vilanova, Hans Mayer, Walter Jens, Hans Magnus Enzensberger, Angus Wilson, Iris Murdock, Moura Budberg.

El Prix Formentor es va atorgar a Juan García Hortelano, per *Tormenta de verano*, que va ser editada a tretze països simultàniament: el gran projecte de Carlos Barral (crear una editorial que servís de plataforma a la nova literatura espanyola) era ja realitat.

Carlos Barral va dur a terme la seva lluita en diversos fronts: un, en l'àmbit del món de l'edició europea (amb els continus viatges a París, Milà i d'altres capitals de l'edició, a més de les trobades anuals amb editors i escriptors a Frankfurt, durant la fira del llibre); un altre, en l'àmbit peninsular, establint i mantenint estrets contactes amb els intel·lectuals i escriptors joves, militants o simpatitzants del Partit Comunista, amb els quals es reunia a Madrid, a l'Hotel Suecia, o a casa d'amics, com Gabriel Celaya. Es tractava del grup d'escriptors que, aconsellats per Carlos Barral, conformarien l'escola del realisme crític. I un tercer front on es va lliurar la lluita editorial de Carlos Barral va ser el de les lletres de l'Amèrica Llatina: en aquest àmbit, la tasca de l'editor va ser d'una importància i d'un ressò realment enormes. Portat pel desig d'establir relacions literàries i culturals amb els diversos països de l'Amèrica del Sud,

Barral va crear una xarxa de relacions entre escriptors i crítics literaris de la península i del continent sud-americà; un dels resultats d'aquestes relacions —que incloïen viatges d'ell mateix i de Víctor Seix, per establir relacions comercials—, deia, va ser el que es va anomenar el *boom* de la literatura sud-americana, que va tenir un enorme ressò internacional i va donar a conèixer un bon nombre dels millors escriptors en llengua castellana del segle xx.

Mentrestant, Carlos Barral, sempre torturat per la manca de temps per escriure, havia publicat dos llibres de poesia (*Metropolitano*, l'any 1957; i *Diecinueve figuras de mi historia civil*, l'any 1961). Malgrat l'èxit evident de la seva tasca editorial, els problemes de Carlos Barral amb la part de l'empresa representada per la família Seix ja havien començat. La part diguem-ne cridanera del treball editorial, la part relacionada amb còctels de presentacions de llibres i d'autors, els viatges a l'estranger, la presència contínua a Barcelona d'editors i autors de prestigi internacional, era considerada, per part de l'empresa, elements frívols i poc rendibles. No comprenien, o no volien comprendre, l'enorme prestigi intel·lectual i cultural que tot allò significava, ni que, a llarg terme, es traduiria en vendes. A aquesta controvèrsia, cal afegir-hi el problema de la censura.

Després de les trobades de Formentor, l'any 1962, durant el congrés sobre novella celebrat a Barcelona, Carlos va ser convidat, per una banda, per part de l'empresa, a dimitir de les seves funcions com a director de l'editorial; i, per una altra banda, va ser convidat, per part de l'administració franquista, a deixar voluntàriament el país durant uns anys. El problema va sorgir durant l'esmentat congrés, amb l'arribada de tres personatges a qui ningú no havia convidat: tres funcionaris que van prohibir la presència de periodistes en els actes. Carlos Barral, davant l'amenaça governamental, va pronunciar un al·legat a favor de la llibertat d'expressió i contra els poders de la dictadura. Immediatament, com a resposta, l'empresa va rebre la vi-

sita d'un inspector d'Hisenda. Carlos Barral va demanar una entrevista amb el ministre d'Informació i Turisme, Arias Salgado. Però, quan va ser a Madrid, el va rebre Vicente Rodríguez Casado, sotssecretari del Ministeri, que va ser qui li va suggerir deixar el país voluntàriament. En sortir d'aquella entrevista, Carlos Barral —ho explica al segon volum de les seves memòries— va anar a trobar Alberto Oliart. Oliart i Barral es van veure amb un cosí del primer, Luis María Ansón, que va aconsellar a Barral que anés a veure Laureano López Rodó, aleshores *comisario general del Desarrollo* i personatge vinculat a l'Opus Dei. Ansón potser no anava massa desencaminat, perquè aquella «trama» que Barral sospitava que actuava en contra d'ell sembla ser que, en efecte, sorgia d'algun grup vinculat amb l'Opus. Fos pel que fos, sigui gràcies a alguna actuació de López Rodó, o a certa por pel que diria la premsa estrangera, el cas és que la situació es va anar normalitzant. Bé, es va anar normalitzant oficialment, pel que fa a la censura i el Ministeri. En canvi, pel que fa a les relacions entre Barral i la fracció Seix de l'empresa, més aviat van anar empitjorant: la presència de Carlos Barral a la tancada dels Caputxins, com a suport al Sindicat Democràtic d'Estudiants, la presència de Barral i de la seva dona a París, durant els Fets del Maig francès, el viatge del matrimoni Barral a Hongria, Romania, països de l'Est anatematitzats per la dreta cristiana, i, en fi, una sèrie de fets que vinculaven la persona de Carlos Barral amb diverses manifestacions culturals i polítiques dirigides a reivindicar la llibertat d'expressió i el respecte pels drets humans dins de l'Estat espanyol, van anar irritant els representants del clan Seix. Grup, el dels Seix, representat en aquestes trifulgues, després de la mort de Víctor Seix a Frankfurt, l'any 1967, per Antoni Comas. Segurament —i el mateix Barral ho diu—, amb Víctor Seix com a interlocutor els problemes no haurien arribat a desembocar en la decisió, adoptada a principis d'estiu de 1970, de fer fora Carlos Barral de l'empresa. Però, sense Víctor Seix, la situació

va arribar a ser insostenible. Un any abans, la part de l'empresa representada pels Seix va fer fora Rafael Soriano i Rosa Regàs, dos dels col·laboradors més propers a Carlos Barral. (Rosa Regàs va portar a imprimir els llibres de Seix Barral a unes altres gràfiques, ja que les de l'empresa eren tan antiquades que resultaven ruïnoses.)

Carlos Barral va sortir de Seix Barral al mes de juny de 1970. Aquell mateix any començaria a treballar en una nova editorial, Barral Editores, amb el suport d'un bon nombre d'amics i d'escriptors. Però aquesta és ja una altra història.

Moltes gràcies per la vostra atenció.

JOSÉ ANTONIO CODERCH Y EL COLEGIO DE ARQUITECTOS DE BARCELONA

FEDERICO CORREA

QUIERO EMPEZAR declarando que tanto sobre Coderch como sobre el Colegio de Arquitectos voy a realizar una exposición bajo un punto de vista personal, fruto de mi experiencia de aquellos años, y con el ánimo de que pueda servir como dato a añadir a la ya extensa documentación que tanto de uno como del otro existe.

Resultará evidente que mi vinculación con Coderch fue muy superior a la que pude tener con el Colegio y más íntima, si bien mi admiración por ambos fue, en momentos, prácticamente incondicional.

El Colegio de Arquitectos que dirigió Antonio Moragas en los años 60 y 70 fue un modelo para todos los colegiados contrarios al régimen militar autoritario que regía en nuestro país desde hacía 25 años, y para los que aspirábamos a un sistema democrático de libertades y derechos.

Y precisamente estas libertades y derechos me habían sido revelados por primera vez por José Antonio Coderch, con quien yo había empezado a trabajar unos años antes.

Mi encuentro con Coderch fue de un modo fortuito. Si de algunos momentos puedo agradecer al destino el haberme colocado en un punto que tanto iba a influir en mi vida, no sólo profesional sino humana, uno de ellos fue este encuentro con él de manera tan casual.

Como muchos estudiantes de la época, al acercarse los años finales de la carrera universitaria yo era consciente de que la

escuela no me iba a proporcionar las elementales nociones prácticas necesarias para el período que, tras la consecución del título académico, debía empezar con el ejercicio profesional.

Como hoy, casi cincuenta años después, todas mis decisiones profesionales eran discutidas y resueltas con mi socio Alfonso Milá, amigo desde los años anteriores a la Guerra Civil en el Colegio de los Jesuitas de Sarriá.

Los dos habíamos decidido, cada uno por nuestra cuenta, estudiar Arquitectura, y al descubrirlo decidimos ya entonces que colaboraríamos juntos en los estudios. Luego lo hicimos en el trabajo profesional, y así hasta hoy.

Cuando faltaban sólo dos años para acabar la carrera, Alfonso me comentó que había conocido a un arquitecto que en aquellos momentos realizaba una obra de reforma para un familiar suyo en el predio de los Milá en Esplugues. Entusiasmado por lo que él le hablaba sobre la profesión, me propuso que fuéramos a pedirle si nos dejaba trabajar con él. Así conocimos a José Antonio Coderch, quien nos aceptó inmediatamente y con exquisita cordialidad en su estudio de arquitecto.

Hoy debe de ser difícil, para quien no vivió la posguerra en nuestro país, llegar a imaginar la penuria cultural en la que nuestra sociedad se hallaba entonces sumergida. Los catedráticos de la Escuela de Arquitectura depurados por el régimen franquista se encontraban coartados por una ideología que negaba toda identidad al progreso y a la investigación, refugiados en un academicismo clasicizante tendente a retóricos historicismos. Los arquitectos de la modernidad o habían muerto en la guerra, como Torres, o se habían exiliado, como Sert, y los que permanecieron aquí se hallaban desposeídos de su título profesional, como Sixto Illescas o Emilio Bofill.

Yo, desde 1946, fui estudiante de aquella triste y retrógrada escuela. Por suerte, mi padre, vinculado con el mundo empresarial estadounidense, me propuso la suscripción a una revista

americana de arquitectura. Así fue como, a través de las páginas de *Architectural Forum* y gracias a mi conocimiento anterior del inglés, tras haber pasado, aún adolescente, los años de nuestra Guerra Civil en un colegio en el sur de Londres, se produjo el cortocircuito que me permitió saltar a leer sobre Mies y Gropius, cuando aquí sólo se nos hablaba, en la escuela, de Juan de Herrera o de Violet le Duc.

Conocer a Coderch y oír en sus palabras confirmado todo lo que había sospechado o intuido en mis lecturas americanas fue un impacto que nunca olvidaré.

Entrar en el estudio de Coderch y su socio Manuel Valls, igual de cordial y paciente con nosotros, fue un paso en nuestro desarrollo que aún hoy, con la perspectiva del tiempo, me cuesta evaluar en todas sus dimensiones. De él aprendí no sólo la simplicidad racional de sus métodos compositivos, sino el rigor de su pensamiento y de su postura moral, tan firme y consecuente.

José Antonio era un hombre de un aspecto físico impresionante, de una belleza masculina indiscutible, con unos profundos ojos de mirada aparentemente adusta, que se descomponía en una sonrisa, indicativa de su profunda humanidad, apreciativa siempre del sentido del humor de Alfonso, con quien compartíamos tantas risas y comicidades.

La familia Coderch que yo conocí era en sí una familia fuera de lo común. Ana María, su mujer, de formación universitaria prebélica, rara en aquellos tiempos, contribuyó siempre al espíritu inconformista de José Antonio con su objetividad y paciencia, a la vez que luchó incansable para sacar adelante una familia de hijos todavía pequeños.

A su madre, de fuerte personalidad, pude conocerla poco, pero soy testigo del alcance de esta personalidad en su hijo. Y tanto en los hermanos como en las hermanas fue y sigue siendo hoy siempre presente ese rigor vocacional que yo encontraba en José Antonio.

El peso de la familia y del entorno era algo marcado en él, persona sustancialmente rebelde y anticonvencional, pero en quien los lazos afectivos contaban siempre por encima de cualquier convicción.

Trabajar con él en aquel pequeño estudio de la plaza Calvó fue un privilegio del destino del que tal vez no fuimos conscientes entonces.

Todavía recuerdo la primera explicación que me dio de un proyecto suyo. Cómo formas aparente y caprichosamente esviadas provenían de agudas observaciones de uso. Sus preocupaciones espaciales le hacían vivir en el proyecto el recorrido que realizarían los usuarios y los distintos ambientes, tanto de placidez como de sorpresa, que encontrarían en su recorrido. Saltar de la consideración exclusiva de la planta como determinante del espacio a considerar ante todo el espacio y reducir la planta a una mera consecuencia de ésta, fue para mí una de las primeras lecciones que aprendí de un maestro que se preocupaba tanto de proveer con rigor a las exigencias de uso de la arquitectura, como a la armonía de los espacios que para ello proponía.

Y hoy, en el recuerdo, es posiblemente en los logros de esta armonía que tantas veces le vi perseguir con tesón donde más me admira la facilidad de sus dotes, su potente intuición. Con un lápiz gordo y un trazo descuidado sobre un papel medio arrugado de tanto borrar, era capaz de sacar ante tus ojos soluciones formales imprevisibles para quienes no teníamos ni su experiencia ni su talento. Su rigor ideológico se traducía también en un rigor formal. Él desconfiaba de quienes pretenden explicar métodos compositivos. Para él los resultados eran siempre consecuencia de mucho trabajo, y no había más secreto. Recuerdo que, en sus épocas ya de consagración internacional, un periodista francés le preguntó cuál era su método para la composición, y él contestó: «Simplement fuir de la Merde».

Cuando yo entré en su estudio, él acababa de conseguir un éxito con el pabellón español en la Triennale de Milán, y su relación con Gio Ponti se extendió a nosotros y nos abrió el camino a una interrelación con Italia que aún hoy perdura. Coderch había proyectado ya lo que luego conoceríamos como la casa de la Barceloneta. Yo siempre he creído en la influencia que tuvieron en él sus estancias en Italia. No creo que las semejanzas de las viviendas de Alessandria de Gardella y esta casa de la Barceloneta sean pura coincidencia. En todo caso, cualquier sintonía en la creación, con un arquitecto de la categoría de Ignacio Gardella, no es un demérito para nadie.

La casa de la Barceloneta, hoy afortunadamente restaurada y devuelta a su originario esplendor, para mí constituye un puntal en la trayectoria profesional de Coderch. La originalidad compositiva, de la mano de la ingeniosa definición de sus espacios interiores por medio del esviaje de las paredes para lograr espacios funcionalmente más idóneos, creo que la sitúa en un lugar de obra maestra de su tiempo. Yo soy de la opinión que hoy es la arquitectura de viviendas el punto más importante de nuestra profesión. Contrariamente a lo que podríamos deducir por la prensa y las revistas especializadas, víctimas de una postura de *marketing* inexorable. Hoy sólo se publica y se habla, en la prensa y en las revistas, de lo más excepcional socialmente hablando, donde las exigencias de uso son relativamente arbitrarias. Desde museos a palacios culturales o deportivos, los medios no ahorran apreciaciones y ditirambos a sus formas cada vez más extravagantes. En cambio, es evidente que, para estas publicaciones, vende poco referirse a los logros necesariamente menos espectaculares de los edificios de vivienda, que, por otra parte, son los lugares donde se lleva a cabo el más alto porcentaje de nuestra vida. Mejorar racionalmente la vivienda ha sido, y para mí sigue siendo, el principal objetivo y la inequívoca justificación de la arquitectura moderna.

Es por ello por lo que creo en la maestría, y la importancia, como obra histórica, de la casa de la Barceloneta para nuestro país.

En esos años trabajé en la realización de algunos interiores de sus obras y precisamente en el piso de muestra de la Barceloneta, lo que me dio la ocasión y tal vez la fuerza de opinión para mejor poder juzgarla.

No pretendo aquí hacer un elenco de las obras de Coderch; quiero tan sólo referirme a las que para mí son más sobresalientes y reflexionar sobre ellas.

Si antes he abogado por la importancia de la vivienda en la valoración de la arquitectura, estaba obviamente haciendo referencia a la vivienda colectiva, social en amplia terminología, pero no por ello he despreciado la labor del arquitecto en la vivienda privada, de un ámbito socialmente más restringido y más directamente relacionada con posturas personales del cliente. Coderch realiza muchas de esas viviendas, en Sitges, al principio de su carrera, y me atrevería a decir que gracias a la evolución que realiza, y plasma en esas obras pequeñas, se acaba identificando su personalidad de arquitecto.

Cuando yo le conozco, esa fase de Sitges ya ha sido superada pero en cambio coincido plenamente con el proyecto y realización de la casa Ugalde en Caldetes.

Si en arquitectura el rigor compositivo es inherente a la profundidad creativa y este rigor no sólo no es óbice para la poesía sino parte integrante de ella, donde ésta se patentiza en la obra de Coderch es precisamente en la casa Ugalde.

Eustaquio y Elvira Ugalde fueron grandes amigos de José Antonio y su familia (la hija pequeña Coderch se llamó Elvira). Eustaquio, ingeniero y con una carrera empresarial afianzada, se había casado con Elvira, una exiliada alemana bella y romántica. Los dos, ilusionados, adquirieron un terreno en la costa de Caldetes, en una pequeña colina sobre el mar, donde encargaron a Coderch la casa de sus sueños y deseos. La per-

fecta combinación entre la racionalidad y el pragmatismo de Eustaquio con el lirismo de simplicidad bucólica teutónica de Elvira dio lugar a esta obra maestra de Coderch, en la que supo interpretar las apetencias de sus clientes respondiéndoles con una creación absolutamente poética que superó todas sus expectativas.

Tengo el orgullo de haber contribuido en una pequeña parte a la reciente declaración de Monumento Nacional de la casa Ugalde.

También soy testigo de otro aspecto del trabajo de Coderch que tuvo en su momento un gran reconocimiento: sus diseños.

La lámpara Coderch ha dado la vuelta al mundo. Yo recuerdo los pasos, balbuceos y contemporáneamente el gran tesón y la fe con que desarrolló el proyecto de la lámpara. La idea original de utilizar el laminado de madera con sus diversas transparencias persistió a lo largo de un conjunto de avatares y estudios, en uno de los cuales participé yo mismo.

La chimenea de plancha de hierro que sigue produciéndose hoy, cuarenta y cinco años después de su diseño, por la sobria adecuación de sus líneas, sigue siendo la más elegante de entre todas las demás que se han producido.

Otra obra suya con la que estuve muy vinculado fue el edificio del Hotel de Mar en la isla de Mallorca.

El perfil de este edificio, profundamente articulado en su frente al mar, deriva directamente del proyecto de las habitaciones del hotel, colocadas ligeramente en diagonal, de forma que las terrazas de estas habitaciones estuvieran protegidas visualmente de las terrazas contiguas, permitiéndoles a su vez una espléndida vista del Mediterráneo, que aparecía majestuoso delante.

La fachada posterior, severa y rectilínea, que correspondía a los pasillos de circulación de las habitaciones, estaba recubierta con piezas cerámicas de color ocre, que creaban un bello contraste con el azul del cielo mallorquín. Este uso de la cerá-

mica, que ya había experimentado en la casa de la Barceloneta, era un exponente característico de la forma de trabajar de Coderch. El tradicional azulejo nuestro, que ya habían reivindicado los arquitectos modernistas y que Sert y Torres habían empleado en las fachadas del Dispensario Antituberculoso en la época de la República, era un material que él consideraba también totalmente actual, por la experiencia tan positiva de sus prestaciones físicas, y a la vez característico y definitorio de la pertenencia a nuestros países mediterráneos.

Yo trabajaba en el proyecto y la instalación interior del edificio; fueron unos interiores llenos de interés, pues nada mejor para un interiorista que tener tan a mano al creador de la obra. Recuerdo especialmente el proyecto del comedor, cuyo espacio se descomponía en una serie de ámbitos menores que provenían de la estructura general articulada por las habitaciones.

La vivienda colectiva sigue siendo solicitada a Coderch en los años 50 y 60, aunque la clientela que la solicita pertenece a estratos sociales económicamente mejor situados. De cualquier manera, los edificios de la calle Juan Sebastián Bach o los complejos de la calle Modolell o de la calle Manuel Girona, de Barcelona, constituyen una especie de lenguaje referente profusa y a veces no muy felizmente imitado por toda la extensión de la ciudad. En Madrid, en los años 70, realiza el originalísimo Edificio Girasol, aún hoy citado como una de las soluciones más frescas para edificio de viviendas en la trama urbana del barrio de Salamanca.

Es interesante reflexionar hoy sobre la gran proyección que obtiene en el mundo la obra de Coderch; de un hombre que nunca hizo nada para su autopromoción. Su conocimiento internacional, que llegó a ser muy amplio, se produjo por un simple boca a boca de admiradores y colegas. Recuerdo la anécdota de Frank Lloyd Wright, a quien le preguntaron sobre la arquitectura europea y declaró que en ese momento le inte-

resaba la de un español llamado Coderch. Su predicamento en Italia llegó a ser altísimo. Yo puedo dar fe, porque, gracias a la recomendación de Coderch a José Luis Sert, fui elegido, con Alfonso Milá, para participar en los cursos de verano que organizaba el CIAM en Venecia, en 1952, donde tuve ocasión de conocer y empezar así una amistad con Gardella, Albini y Rogers que ha durado hasta que ellos han desaparecido (Gardella tan recientemente como el año pasado, a sus 95 años). Todos ellos admiraban ya a Coderch y se interesaron por el desarrollo de su arquitectura.

Otro foro internacional en el que participé con Coderch y gracias a él fueron las reuniones del Team X, a las que había sido propuesto por Sert. Su prestigio desde la primera en Otterlo, en Holanda, ya venía avalado por los italianos Gardella y Rogers, que participaron. Allí se forjaron amistades con Aldo van Eyck, los Smithson, etc., que duraron hasta el fin de sus días.

Coderch no fue nunca un hombre dado a las asociaciones y congregaciones. Su individualismo y su mezcla de timidez y orgullo le hicieron receloso ante las declaraciones rotundas de grupo, incapacitándole para compartir cualquier idea que no coincidiera exactamente con la suya.

A principios de los años cincuenta aceptó formar parte del Grupo R, integrado por Moragas, Pratmarsó, Gili, Sostres y los jóvenes Bohigas y Martorell. El grupo dedicó sus esfuerzos a la difusión de la arquitectura moderna mediante conferencias y exposiciones. Pero pronto para Coderch llegó el desencanto, que le llevó a darse de baja al poco tiempo.

Coderch no fue un intelectual. Hombre de extensa cultura, con ideas propias y de gran rectitud moral, creador intuitivo rayando en lo genial, no era su estructura mental inclinada a lo pausado y reflexivo y tampoco a los manifiestos revolucionarios tan prodigados en aquella época. El único que escribió, «No son genios lo que necesitamos ahora», revela un punto de

vista muy personal, para mí, con un enfoque teórico algo confuso.

Por ello se me hace difícil seguir al pie de la letra el título de esta conferencia: las relaciones de Coderch con el Colegio de Arquitectos. Apparently, podríamos pensar que fueron nulas, y con esta idea aparente nos equivocaríamos de plano. Él no formó parte de ningún decanato ni comisión de este organismo colegiado, pero puedo asegurar que las relaciones con el Colegio fueron siempre de mutuo interés y respeto.

En la época brillante de Antonio Moragas como decano, en la que tantos participamos activamente, él no lo hizo a título personal, pero sé que apoyó todas las elecciones y mociones que se realizaron.

Yo trato de explicarme esta faceta de su carácter como la de un hombre inconformista por naturaleza, de criterio independiente y sin embargo poco inclinado a aceptar estas mismas características en los demás.

A veces pienso que para los que no vivimos de adultos la terrible Guerra Civil, con sus incriminaciones y abusos por ambos bandos, se nos hace difícil comprender la cerrazón de los que fueron víctimas de ello también en ambos bandos.

Coderch vivió con exaltación patriótica su participación en el bando vencedor de la contienda, pero su rectitud moral impidió que jamás se aprovechara de ello. Su carrera profesional empezó desde abajo, sufriendo en su trabajo todas las cargas de una administración que pronto empezó a mostrar las garras de la corrupción. Su lucha abierta contra el Ayuntamiento de Sitges y su arquitecto municipal, por las injustas trabas que aparecían contra sus proyectos en favor de los ilegales proyectos de la administración, fue clamorosa en el mundo de nuestra profesión. Recuerdo la admiración que sentí ante la famosa bofetada a ese arquitecto, acto algo quijotesco pero de indudable valentía y rigor moral. El abuso de su cargo que cometieron tantos arquitectos municipales, especialmente los de la

propia Barcelona, era considerado por muchos como un mal atávico, producto de un régimen sin derechos y libertades ciudadanas. Pero él nunca lo aceptó y siguió luchando contra todo ello siempre que pudo.

No sería honesto por mi parte en esta exposición, vista principalmente desde un ángulo mío personal, no dejar aquí constancia de un período negativo en nuestras relaciones, que trataré de relatar con la máxima objetividad posible. Fue un largo y doloroso período de más de siete años, en los que estuvimos distanciados sin la mínima comunicación personal.

Todo sucedió por el desacuerdo ideológico, que se fue agudizando entre nosotros, a raíz de mi participación en la Escuela de Arquitectura como profesor ayudante en la cátedra de Composición Elemental. Fueron los años de la lucha estudiantil y la creación del Sindicato Democrático de Estudiantes. Se formó paralelamente un foro de profesores no numerarios, con distintas reuniones en las que yo participé junto a colegas de la universidad después tan conocidos como Manuel Sacristán, Jordi Solé Tura o Ernest Lluch. Esta incipiente politización de la universidad desagradó a José Antonio, que llegó a recriminarme participar en ella. Yo me defendí diciéndole que mi postura rebelde e inconformista la había heredado de él. Es cierto que, ni en los años más ortodoxos de mi formación en los jesuitas, nadie me había predicado con tanta claridad contra la injusticia como él; nadie me había enseñado que, aun con el sacrificio de intereses personales, había que luchar abiertamente contra ella. Desgraciadamente, este distanciamiento se hizo total a raíz de mi expulsión de la Escuela de Arquitectura por haber tomado yo partido al lado de los estudiantes en su lucha reivindicativa de aquellos años, participando en reuniones, manifestaciones y firmando protestas. José Antonio me escribió unos días más tarde para comunicarme que había decidido aceptar la propuesta de ocupar el puesto que había quedado vacante en la Escuela de Arquitectura tras mi expulsión.

Esto para mí fue un golpe muy duro, que afectó directamente a nuestras relaciones personales.

Sentí un dolor que aún hoy me obliga a analizar mi posible parte de culpa. Intransigencia y falta de consideración al mayor y maestro, situación que se repite, desde que el mundo existe, entre padres e hijos, maestros y discípulos, y en la que todavía no tengo claro cuál es, si la hay, la solución.

Por suerte para mí, fue José Antonio quien puso la solución, siete años después, con el abrazo emotivo y la frase «nunca más» con que se presentó a Alfonso y a mí en el entierro de Cecilia, la mujer de Alfonso, fallecida de accidente y que nos había dejado a todos desolados.

Los años transcurridos no habían sido muy buenos para su salud, siempre bastante frágil y con altibajos. Su hipersensibilidad respecto a los problemas profesionales y de toda índole empezó a pasarle factura. Su carácter pasaba de momentos de difíciles agitaciones a otros de casi abúlica placidez. Su talento quedó, sin embargo, intacto, tanto en unos momentos como en otros.

Prueba de ello es el edificio de ampliación de la Escuela de Arquitectura de Barcelona que realizó en los años ochenta. Se trata de uno de los mejores de su carrera, realizado cuando ya su salud estaba definitivamente quebrantada. La modernidad de la solución curvilínea de las fachadas exteriores se traduce en el interior en espacios constantemente articulados. El sobrio tratamiento exterior de ladrillo y la pulcritud blanca de los interiores son otro paso más en su arquitectura, siempre innovadora cuando las circunstancias lo exigen y siempre la misma, con la simplicidad y el rigor de los grandes creadores.

Desgraciadamente, su precario estado de salud no le permitió formar parte del grupo de arquitectos que fuimos escogidos para distintos trabajos a la llegada de las alcaldías socialistas en los ochenta. Tanto Narcís Serra como Pasqual Maragall contribuyeron a un nuevo desarrollo de Barcelona, hoy tan

conocido por todos. Coderch tuvo que abandonar, por motivos de salud, su participación en el Concurso del Anillo Olímpico de Montjuïc, al que fue invitado. Yo, que gané el concurso, me he preguntado muchas veces qué hubiera pasado de haberse él podido presentar.

También lamento que ese estado de salud le impidiera recoger todo lo que le correspondía por haber sido sin duda el arquitecto de mayor prestigio en los años que vivió en este nuestro país.

Guardo para mí las cuatro horas seguidas de conversación que sostuve con él el día antes de su fallecimiento, que fueron un bálsamo para las heridas de aquellos siete años distanciado de ese maestro y amigo de quien, con todo el respeto, deseo haber glosado hoy la figura, tan grande en el campo de la arquitectura del siglo xx.*

* José Antonio Coderch i de Sentmenat (Barcelona, 1913 - Espolla, Alt Empordà, 1984).

ISABEL LLORACH I EL CONFERÈNCIA CLUB DE BARCELONA

JOAQUIMA ALEMANY

SENYORES I SENYORS, bona tarda. En primer lloc vull agrair als responsables de la Residència d'Investigadors, CSIC-Generalitat de Catalunya, que m'hagin convidat a aquest espai prestigiós de debat, d'anàlisi i d'estudi. També voldria agrair la seva invitació a la coordinadora d'aquest cicle de conferències, la senyora Marta Pessarrodona. No voldria deixar de manifestar la satisfacció que em produeix compartir aquest cicle amb conferencians, homes i dones, d'una vàlua indubtable. No n'esmentaré cap, perquè els hauria de citar tots.

A començaments del segle xx, a Catalunya, hi trobem un món en el qual les dones havien donat prioritat a la família i als fills. Havien deixat en segon terme la seva participació tant en la vida pública com en la privada. Un segle després, però, ningú discuteix que en aquests cent anys s'ha reconegut l'aportació de la dona a la societat, i, des que la dona va tenir accés a l'educació, al vot i al mercat de treball, els canvis han estat intensos. Davant la perspectiva actual, la investigadora del Centre Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), María Ángeles Durán, recomana «muchacha paciencia y buenos líderes», perquè la igualtat arribi a ser una realitat. Hem avançat molt, però no hem arribat al final del camí. Isabel Llorach va ser una de les catalanes que es va avançar al seu temps. No va ser l'única. La van acompanyar dones com Dolors Monserdà, Carme Karr, Caterina Albert («Víctor Català»), Maria Domènech, Maria Antònia Salvà, Francesca Bonnemaison. Mentre elles

van centrar-se en el camp social i literari, van treballar en la millora de les condicions de la vida de les dones, Llorach va dedicar-se a difondre la cultura, en totes les seves vessants. Va ser una lliurepensadora, emprenedora, promotora i difusora de la cultura catalana al primer terç del segle xx. Va ser una figura capdavantera en aquest camp, amb l'objectiu de portar nivell cultural a la societat benestant, que estava allunyada de la cultura catalana i també de la universal. Va treballar amb fermesa en tasques que fins aleshores estaven reservades als homes. Isabel Llorach i Dolsa va néixer el 15 de febrer de 1874 al barri barceloní de les Corts, filla del metge psiquiatre Pau Llorach i Malet, una figura destacada de la vida social i cultural barcelonina del primer terç del segle xx. Va heretar una considerable fortuna del seu pare, feta de l'exercici de la medicina i de les rendes de l'explotació comercial de la mina d'aigües medicinals de Rubinat, un poblet que pertany a Sant Pere dels Arquells, a la Segarra. A les rodalies d'aquest poble va tenir lloc la batalla de Rubinat durant la Guerra dels Remences, de Joan II, contra els poders feudals. Al poble hi havia diverses fonts d'aigua clorosulfonada, amb un alt contingut de sulfat sòdic. Va ser emprada tradicionalment com a purgant, i com a aigua curativa de certes afeccions de la pell. El 1956, l'aigua encara es comercialitzava amb el nom «Aigua de Rubinat Llorach». El pare d'Isabel Llorach, Pau, va néixer a les Piles de Gaià, a la Conca de Barberà, cap al 1850; la data exacta no està confirmada. Per la seva condició de cabaler —és a dir, no era l'hereu— va haver de marxar del seu poble i se'n va anar a Barcelona. La nissaga urbana dels Llorach va néixer, doncs, com tantes d'altres, gràcies a l'arribada d'un cabaler a Barcelona. Ja a Barcelona, Pau Llorach es va casar amb Concepció Dolsa i Ramon, filla d'una família benestant. El pare era metge de la mateixa especialitat que Llorach. Amb els anys, Pau Llorach va ajudar el seu sogre en la fundació de l'Institut Frenopàtic del poble, i després barri barceloní, de les Corts, i va contribuir també al

funcionament de la Fundació Dolsa, que va donar suport econòmic al centre psiquiàtric. El matrimoni Llorach-Dolsa freqüentava ambients socials i culturals de l'època, un fet que segurament va ser decisiu per predisposar Isabel Llorach a aproximar-se a aquest món. Sembla que, a la seva infantesa i joventut, Isabel Llorach va viure en una torre situada sobre l'actual passeig de la Bonanova, on hi havia el carrer Llorach, actualment desaparegut a causa de les obres del segon cinturó de ronda. Posteriorment, sembla que la família va encarregar a Puig i Cadafalch una torre al número 263 del carrer Muntaner, que la mateixa Isabel Llorach va fer enderrocar per vendre el terreny a canvi d'un principal al nou edifici. D'altres fonts periodístiques situen Llorach en un pis del passeig de Gràcia. Va freqüentar els cercles socials barcelonins més distingits. El Ritz, el Liceu, el Teatre Romea, el Novedades. I, també, les cases de les famílies més distingides. Va tenir la col·laboració especial de Francesc Cambó, de la família Soldevila —de Carles i Ferran Soldevila—, de la família Güell, de la família Valls i Taberner, i de moltes altres personalitats de la vida política, econòmica, industrial i cultural de l'època. Quan Josep Maria de Sagarra intenta reflectir la vida social de Barcelona a la novel·la *Vida privada* (1932), cita Isabel Llorach. Llorach va ser una catalana cultivada intel·lectualment, amb una formació inicialment afrancesada i, més tard, amb influències germàniques. La seva educació li va donar una cultura general feta amb mestres particulars. Va llegir molt, iniciant-se en la lectura gràcies a la biblioteca del seu pare. El seu interès pel saber la va portar a freqüentar de ben joveneta els cercles intel·lectuals més diversos. Deslliurada de tota mena de lligams familiars, la seva situació econòmica li va permetre dedicar-se a l'art, i a la cultura catalana i europea de forma altruista. Aquesta situació li va ocasionar moltes crítiques per part d'una societat benestant: la de la dreta de l'Eixample, de fabricants del tèxtil terratinents amb residència a Barcelona. Convé reiterar, però, que part d'aques-

ta societat benestant li va donar suport. Isabel Llorach va presidir el comitè protector de les vetllades de teatre selecte (1918-1921), que va donar a conèixer els autors i les obres més capdavanteres del moment, tant dels escriptors catalans com dels espanyols i estrangers d'aquell temps. Als salons de casa seva hi trobava molt bona acollida l'alta societat barcelonina. Hi organitzava trobades culturals i teatrals; ho feia en unes instal·lacions que es coneixien com el «Teatret», on es van escenificar obres de Verlaine, Hauptmann, Marquina i Narcís Oller, entre d'altres. Obres traduïdes i originals, que la publicació «Teatre d'Aficionats» va editar el 1900. Les obres van anar representant-se al «Teatret de les senyoretes Llorach». Sembla que un dels il·lustres convidats va ser el cantant argentí Carlos Gardel.

Xavier Febrés, al llibre *Gardel a Barcelona i la febre del tango*, explica com el Restaurant Ribes, on actualment s'emplaça l'Hotel Avenida Palace, era l'únic lloc de Barcelona on es podia veure cinc Rolls-Royce aparcats, un dels quals era el d'Isabel Llorach. Els altres eren de Francesc Cambó, Rubió i Tudurí, i de membres de les famílies Bacardí i Feliu. Anècdotes a part, el llibre explica com la visita de Gardel a Barcelona, el 1925, es va veure afavorida pel gust de l'alta societat catalana pel cant argentí, seguint pautes parisenques. La iniciativa, diu Febrés, «anava a càrrec, primordialment, d'Isabel Llorach, com a dama soltera i rica hereva, coneguda promotora de tota mena d'actes culturals». En el moment de la visita de Gardel, Llorach tenia 51 anys. Febrés la defineix així: «S'havia distingit pel propòsit d'agermanar els cercles benestants amb la vida artística d'actualitat». I cita paraules de la mateixa Llorach:

Desde muy joven he tendido, más o menos conscientemente, a romper el muro que incomunicaba el mundo elegante del mundo de las artes y de las letras. Al principio, por puro instinto, y luego, con alguna deliberación, hice cuanto estaba en mi mano para que estos dos clanes, en el fondo tan distintos, realizasen

aquí, como en las ciudades próceres, un trueque de cualidades, un intercambio de dones. Nada me parece tan útil para mejorar y elevar el tono de una élite como que los poetas, pensadores y artistas transmitan a las damas y caballeros un poco de sus inquietudes espirituales, al paso que éstos les comuniquen un poco de sentido social y de gracia urbana.

L'autor reflecteix com París va servir de model a Llorach, que hi viatjava amb freqüència, primer amb els seus pares i després ella sola. Per acabar aquesta extensa citació del magnífic llibre de Xavier Febrés, voldria destacar-ne la citació que, al seu torn, fa d'una nota de societat publicada per Ruy de Viver al diari *La Vanguardia*, amb motiu del concert que Gardel va celebrar a casa d'Isabel Llorach el dia del seu sant, el 19 de novembre de l'any 1925:

La señorita Isabel de Llorach y Dolsa es una de las damas barcelonesas que, por su trato de atrayente simpatía y exquisita distinción, goza de más prestigio en nuestra alta sociedad. Dotada de gran cultura artística, ha sabido dar a sus salones un ambiente muy atractivo en el que, en encantadora mezcla, se confunde la sobria y severa elegancia de las épocas clásicas con el gusto refinado y atrevido de los tiempos modernos.

Isabel Llorach va participar en la direcció de l'Associació Wagneriana, fundada l'any 1901 pel musicòleg i crític musical Joaquim Pena i Costa. Va ser membre de la junta directiva dels Amics dels Museus, entitat fundada l'any 1933 per promoure els museus. L'interès de Llorach per l'art la va portar a participar en la recuperació i reconstrucció dels palaus senyorívols del carrer de Montcada. Aquesta activitat és recordada per un placa que es pot veure al palau dels marquesos de Lió, actual Museu de la Indumentària. Tota la preocupació d'Isabel Llorach per l'art i per la cultura la va portar a impli-

car les dones de la societat benestant de l'època en allò que a ella la inquietava. En aquesta implicació, les dones deixaven de ser receptores passives de la cultura per convertir-se en difusores.

Per altra banda, entre les moltes col·laboradores de Llorach trobem Pilar Moraleda d'Arnús, Maria Rusiñol de Planes, Maria Monegal de Cunill, baronessa de Güell, Maria Despujol de Ventosa Calvell, Maria Parellada de Ferrer-Güell. El desastre de la Guerra Civil va tallar gairebé d'arrel l'activitat d'Isabel Llorach. Després del conflicte, es va dedicar, en especial, a viatjar. Va visitar Egipte, Grècia, Itàlia, França, Centreuropa i Amèrica. L'any 1946 va col·laborar amb Carles Soldevila en la redacció del llibre *Un siglo de Barcelona: 1830-1930*, en el qual Llorach expressava els seus sentiments sobre la pèrdua de l'interès cultural per part de la burgesia barcelonina.

D'Isabel Llorach n'hauríem de destacar la seva tasca de recuperació, difusió i promoció del teatre en general i del català en particular. La seva col·laboració amb Carles Soldevila va ser molt important. L'any 1923, ambdós van endegar una campanya a favor del teatre en català, i del teatre estranger traduït al català. Soldevila i Josep Maria Millàs-Raurell van tenir un paper decisiu en aquestes traduccions. Les obres representades van ser de Pous i Pagès, Jérôme K. Jérôme, Charles Vildrac i l'adaptació de l'obra de Dostoievski *Els Germans Karamàzov*, per Jacques Copeau. A la campanya hi va col·laborar l'empresari teatral del Romea, Josep Canals. Paral·lelament, el Palau de la Música era escenari de concerts de l'associació de música de cambra, amb la intervenció de compositors i intèrprets notables de l'època. Llorach no n'era l'organitzadora, però sí espectadora habitual. Tant al Romea com al Palau de la Música es repetia un fet: una part important dels espectadors no parlava habitualment en català, circumstància molt freqüent en la societat benestant del moment. La qualitat, però, dels intèrprets i

de les obres hi assegurava la seva presència. L'empresari Josep Canals ho comentava amb ironia: «La qüestió és que s'acostumin a venir». A més de moviments culturals en sentit ampli, Llorach va protegir escriptors, músics, cantants i pintors joves que convidava a les vetllades que organitzava a casa seva i a qui patrocinava. Una prova o resultat d'aquestes ajudes és el retrat de la benefactora, obra del pintor Julio Romero de Torres: *Retrato de Isabel Llorach*. També Ramon Casas va retratar-la. L'any 1929, sota l'impuls del polític i empresari Francesc Cambó, es crea el Conferència Club, que va presidir Isabel Llorach, amb Eusebi Güell i López (Barcelona, 1877-1955), vescomte de Güell, com a vicepresident. Carles Soldevila va ser dirigent i animador artístic del Conferència Club i va comptar amb la participació del polític de la Lliga Joan Estelrich com a secretari. El Conferència Club pretenia promoure les avantguardes de la cultura europea per mitjà de conferències i actes culturals en els quals es va invitar a participar les més altes figures intel·lectuals del moment: Valéry, Maurois, García Lorca, Sagarra, Riba, Gómez de la Serna, Ortega y Gasset, el comte Keyserling, Bosch i Gimpera... Els actes anaven dirigits a l'alta societat barcelonina, i el Club va arribar als 600 associats, mentre que les conferències tenien lloc a l'Hotel Ritz, principalment en català, però també en castellà i francès. Va ser un gran intent de millorar el nivell cultural i de coneixements de l'alta societat catalana. El Conferència Club va subsistir amb èxit fins l'any 1936, quan es va veure obligat a dissoldre's. L'any 1947, Carles Soldevila el va intentar revifar, sense èxit. Entre els temes tractats al Conferència Club no hi van faltar qüestions poc habituals al debat de l'època. Així, l'historiador Ferran Soldevila, el 13 de març de 1936, va fer una conferència sota el títol «La dona a la nostra història». A la conferència, Soldevila acusava els historiadors (i no se n'excusava ni ell) de silenciar les dones i el seu paper històric.

L'aportació d'Isabel Llorach i el Conferència Club a la so-

cietat barcelonina i a la cultura catalana mereixen un reconeixement i també un coneixement per part de la societat catalana actual.

ALAN TURING I BLETCHLEY PARK (SERVEI D'INTEL·LIGÈNCIA BRITÀNIC)

EDUARD BONET

CONFESSO NO HAVER triat el tema de la conferència d'avui. En definitiva, el va escollir la coordinadora d'aquest cicle, i m'he limitat a obeir-la fervorosament quan, potser, la qüestió ja és una mica allunyada de les meves preocupacions actuals. Li agraeixo, però, que m'hi hagi fet tornar, perquè és una d'aquestes matèries a les quals sempre convé tornar d'alguna manera, i, per tant, si més no per a mi, ha valgut la pena.

Crec que, dins d'aquest cicle de conferències de personatges i institucions del segle xx, Alan Turing és un científic molt ben triat. No és tan conegut per al gran públic com Einstein, però té un valor enorme i, per tant, hi entra perfectament. La idea, a més a més, de Bletchley Park, amb tot el sistema d'intel·ligència britànic, és a dir, simplement d'espionatge, durant la segona Guerra Mundial, li dona també aquesta connexió de personatges, llocs i institucions que queden perfectament relacionats. De tota manera, malgrat que intentaré centrar el tema, aprofitant que Francesc Esteva és entre el públic, i que és el director de l'Institut d'Intel·ligència Artificial a la Universitat Autònoma de Barcelona, a Bellaterra, compto que, si surt algun tema tècnic, podrem recórrer a ell, perquè ha continuat treballant en temes de lògica les quaranta-vuit hores de cada dia. Per la meua part, em limitaré a presentar el personatge i el context.

Hi ha moltes raons que fan de Turing un personatge enormement interessant. En primer lloc, el seu valor com a investigador de lògica. És un dels grans gegants de la lògica matemàtica. Si prenem els cinc o deu noms més importants d'aquesta

matèria, inevitablement ens surt Alan Turing. Podríem discutir sense massa sentit si el posem en primer lloc, o en el segon, o en el tercer, tant se val, però és dels grans genis que han construït la lògica matemàtica. Per tant, això ja li dóna peu a entrar perfectament com un gran representant del segle xx.

La lògica matemàtica va començar en el segle xix, però realment els qui la van fer gran són personatges com Turing, en el segle xx. Tots recordem la lògica aristotèlica amb el sil·logisme, que no era matemàtica, però sí que era una lògica formal o de la forma del pensament i introduïa esquemes simbòlics. En el segle xix, amb l'obra *The Laws of Thought* de George Boole, la lògica és pensada com un sistema algebraic, com un càlcul purament algebraic, tal com estem acostumats a fer-ho en matemàtiques. Si voleu, en aquesta línia, alguns de vosaltres deuen haver fet càlculs en taules de veritat i falsedat, que hi estan relacionats. Hi ha una altra idea bàsica en la lògica matemàtica, que és la introducció dels sistemes axiomàtics. D'això ja en parlaré molt més d'aquí a un moment. Aquests són els enfocaments diguem-ne clàssics de la lògica. Turing hi aporta un nou llenguatge, una nova visió. Presenta la lògica matemàtica pura, la més pura que podem imaginar, per dir-ho com si parléssim de cavalls, a través del concepte de màquina, que ens evoca objectes molt concrets.

El que després veurem com a «Màquina de Turing» no és una màquina entesa com una màquina física, sinó com una màquina lògica. Aquesta idea va provocar una gran revolució en tot el llenguatge de la lògica i va obrir unes possibilitats immenses. El que farà és examinar alguna de les conseqüències que fan de Turing un dels grans personatges. Quan ell concep la lògica com una màquina i fa aquest enfocament de màquina, immediatament adquireix un lloc especialíssim dins del que se'n diu filosofia de la ment. Entre altres qüestions perquè sorgeix una pregunta que ell es fa explícitament: «Poden pensar, les màquines?» I respon categòricament: «Sí, les màquines

poden pensar». Tenim, per tant, una altra dimensió d'ell absolutament provocativa.

Els seus estudis lògics i el seu enfocament de la lògica com una màquina, ens porta a un tercer element que li dona un lloc al segle xx. Em refereixo a la seva activitat amb els serveis secrets britànics, la descodificació dels codis secrets alemanys durant la segona Guerra Mundial. Per tant, del 1939 al 1945, Turing està instal·lat a Bletchley Park, treballant per al servei secret britànic en la manera de descodificar els codis i entendre els missatges. Es tracta d'un problema apassionant i d'un tema enormement complex. Els sistemes de codificació alemanys anaven incorporats a unes màquines que en deien Enigma. Grups molt nombrosos d'investigadors i escoltes, en els quals Alan Turing va tenir un paper decisiu, van fer possible trencar aquest sistema de codificació. Aquest èxit li dona un altre element de renom.

Hi ha un quart element gràcies al qual Alan Turing és un gran personatge del segle xx. D'alguna manera, Turing és el pare dels ordinadors. Ell no els va construir, però, en aquells anys, en concebre la lògica com una màquina, com un sistema de raonament mecànic, naturalment posava les bases que farien possible les màquines, els ordinadors que ara tenim. Això és molt important, perquè, repeteixo, ell mateix no va fer els ordinadors, ja que se li van avançar els americans, però l'hem de reconèixer com a pare dels ordinadors. Incidentalment, fa dues o tres setmanes, a Zagreb una professora danesa, S. Jensen, va plantejar d'una manera absolutament clara el tema: nosaltres estem avesats a parlar de la Galàxia Guttenberg, per reconèixer que la impremta va canviar la cultura. Ara estem entrant en l'era de la informació, d'Internet. A aquest món que nosaltres sabem que ja no és Guttenberg, que ja no és sols la impremta, el text escrit, quin nom li donaríem? Aquesta professora, doncs, ho va dir ben clarament. Per a ella som a la Galàxia Turing, com el personatge que definiria millor l'època actual. És clar, algú pot pensar: «I Bill Gates?» Intel·lectualment,

al costat de Turing, Bill Gates és un escolanet. Si us plau, no malentengueu aquesta provocació. Bill Gates ha canviat el món, però no tindrà la rellevància intel·lectual que va tenir Turing, la influència que va tenir Turing. Les *webs*, perfecte: no li traurem cap mèrit, a allò que ha fet Gates; per entendre'ns, però, la rellevància de ser un personatge rau en Turing.

En conseqüència, ja tenim quatre qualitats essencials per les quals Turing és un gran personatge del segle xx. Hi ha un altre element, al meu entendre, també molt característic d'aquesta època. És la cinquena dimensió d'aquest personatge. Es tracta d'un gran problema íntim: el seu patiment. Turing era homosexual, amb moments de gran apassionament, de gran joia, de gran crisi, en una societat totalment repressiva, moralment i policíacament. Turing pateix, viu unes crisis immenses que al final es barregen amb crisis intel·lectuals, i als quaranta-dos anys se suïcida. Per tant, crec que, per desgràcia, existeix també aquesta altra dimensió del segle xx, aquesta complexitat, aquestes tragèdies lligades a la repressió i l'acceptació de formes de sexualitat, amor i convivència.

Tenim, doncs, cinc elements destacats de Turing: la visió de la lògica com una màquina, la filosofia de la ment, la descodificació durant la segona Guerra Mundial dels codis secrets alemanys, la paternitat conceptual dels ordinadors i la tragèdia personal. Després d'aquesta introducció podem entrar més detalladament en la seva vida i la seva obra. Turing neix el 1912 en el si d'una família benestant anglesa, d'aquestes famílies que tenen un arbre genealògic que arriba fins al segle xv i que es mouen entre el món rural i el món comercial. El que diré ara és, en part, tret del llibre magnífic d'Andrew Hodges, *Alan Turing: the Enigma of Intelligence*, el títol del qual juga brillantment amb els significats del terme Enigma. També he consultat l'obra teatral *Breaking the Code*, de Hughes Whitemore, i la novella de Richard Harris *Enigma*, traduïda al castellà, que, en definitiva es basen en l'obra de Hodges.

Hughes Whitemore també juga amb l'ambivalència de trencar els codis ètics —l'actitud ètica de Turing— i de trencar, en el sentit de descobrir, els codis secrets alemanys. Els jocs, a vegades, funcionen malament. Aquests dobles jocs no tothom els capta. Per exemple, l'obra teatral que es va representar al Haymarket londinenc era interpretada per Derek Jacobi. El text és d'un valor didàctic extraordinari respecte als plantejaments lògics. En veure l'obra, la gent que no són experts en lògica en poden entendre perfectament els problemes i les idees bàsiques. L'anècdota és que, quan vam anar al teatre, tan sols vam aconseguir entrades per a les darreres files. Davant teníem uns funcionaris de Madrid que, òbviament, havien anat a veure-la perquè coneixien Jacobi pel *Jo, Claudi* i esperaven alguna orgia sexual. És clar, es van sentir profundament decebuts i, a la segona part, ja no van comparèixer! Els recomano l'obra. De tota manera, tal com he dit, surt del llibre de Hodges, que juga amb el doble joc: l'enigma de la nostra intel·ligència i l'Enigma, que era la màquina que feien servir els alemanys per codificar i descodificar els seus missatges. Buscant uns quants dobles sentits més, podríem parlar d'intel·ligència humana i artificial, que és el tema de Francesc Esteva; o podríem referir-nos a Intel·ligència com a servei d'espionatge britànic (*Intelligence*). Per tant, en el títol hi ha totes aquestes ambigüitats.

En tot cas, el llibre és realment bo, perquè va realment al personatge, amb cartes, notes i testimonis que permeten seguir-lo molt de prop. Marta Pessarrodona és una gran mestra a seguir la biografia de persones destacades; jo no ho sé fer tan bé, i em concentraré en les idees matemàtiques de Turing. Dèiem que la seva família era benestant, de les que durant l'Imperi Britànic es van enriquir, van progressar i van produir grans administradors, un militar destacat, un clergue també destacat —aquesta barreja—, i, naturalment, se'n van anar a l'Índia o a les colònies com a administradors. Els pares de Turing són a l'Índia diverses vegades i s'ho combinen perquè el nen no vagi

a l'Índia i es formí a Anglaterra. En tot cas, és un nen enormement brillant, molt interessat pels enigmes i codis; ja de petit hi juga. Va a estudiar a Cambridge. Si tenim temps, al final parlarem de què era Cambridge en aquell moment: tot un món. Allí comença a entrar en problemes de matemàtiques. Curiosament, en preparar aquesta conferència, m'he adonat que Turing havia treballat en la teoria de la probabilitat, en el teorema central del límit, que eren els temes antics meus. En qualsevol cas, és en un moment en què la lògica és important, i ell viurà aquell moviment lògic que el portarà després a les màquines i les noves teories.

El que faré aquí és entrar una mica més en quina era la situació de la lògica que Turing va trobar. Per una banda hi havia un gran moviment, encapçalat per Bertrand Russell, que era d'una generació anterior a la seva. Bertrand Russell fou un gran descobridor de paradoxes, d'aparents contradiccions i, naturalment, es va dedicar a resoldre-les, a treure aquestes aparents contradiccions de la lògica i de la matemàtica. Aquest tema té molta importància. Normalment els filòsofs diuen que la filosofia del segle xx comença amb problemes de crisis. Volen dir això: aquesta mena de paradoxes que es produeixen i que Bertrand Russell intenta resoldre. En aquest sentit, podem afegir-hi que, si la filosofia del segle xx comença amb crisi, també comença amb la resolució dels problemes que provoquen la crisi. Bertrand Russell pretén fonamentar la matemàtica en la lògica. Per a ell és lògica la idea de nombre, de comptar i d'ordenar; és a dir, les propietats bàsiques de l'aritmètica són propietats que es deriven de la lògica. Però demostrar rigorosament aquestes idees requereix un projecte d'investigació molt llarg, complicat i meticulós. Ell, juntament amb Whitehead, hi va treballar molts anys. D'aquesta manera va establir l'escola que se'n diu logicisme i va publicar els seus resultats en els tres volums dels *Principia Mathematica*. El mateix nom indica l'ambició del projecte, ja que *Principia* també és el títol de

l'obra de Newton. Així, Bertrand Russell i el seu coautor, Whitehead, se situen com els nous Newtons del segle xx de la lògica matemàtica. És una obra molt, molt feixuga. En tot cas, és una línia que a la llarga no ha tingut èxit, a causa de nombroses dificultats. Entre d'altres, li cal introduir tantes nocions per explicar què és un nombre, que potser hi ha d'altres camins. D'aquí ve que el logicisme hagi quedat apartat de les grans vies.

L'altre corrent per fonamentar la matemàtica és un corrent que ve del matemàtic alemany David Hillbert, que ha estat sempre un dels grans matemàtics de la història. Per remarcar-ho, entre els cercles universitaris alemanys del segle xx circulava l'acudit següent: «Qui és el matemàtic més gran d'Alemanya?» «Gauss.» «Però no és Hillbert?» «No, Hillbert és el matemàtic més gran del món!» Hillbert va treballar en molts camps matemàtics i es va interessar en els fonaments. En comptes de fer el que va fer Russell, d'entrar en la lògica per arribar a l'aritmètica, fonamenta la matemàtica en axiomes. Havia treballat especialment en geometria, i als geòmetres aquestes idees els vénen de lluny. Uns segles abans de Crist, Euclides ja havia fonamentat la geometria en un sistema d'axiomes. Així, Hillbert pretén fonamentar tota la matemàtica i la lògica en sistemes d'axiomes. Concretament per a la lògica, ho fa tot amb símbols, i el llenguatge natural hi desapareix del tot, sigui català, castellà o anglès, i queden només símbols. Així, els axiomes s'expressen tots en un llenguatge simbòlic i, a partir dels axiomes, podem treure els teoremes per regles d'inferència, que també s'especifiquen. És el gran programa, que s'ha anomenat formalisme. Per als matemàtics és molt més còmode. Bertrand Russell els obligava a sortir del seu ofici clàssic. En canvi, Hillbert, amb els axiomes i el formalisme, mantenia els matemàtics treballant amb tècniques a les quals ja estaven acostumats i que realment van perfeccionar.

Hillbert, mentre *Principia Mathematica* es publica el 1910,

va treballant en tots aquests temes des de començaments de segle. El 1928, dos anys abans de retirar-se, fa una mena de manifest de problemes bàsics que cal resoldre. Un dels problemes que destaca és el següent: hem de fundar les matemàtiques i la lògica en un sistema d'axiomes, hem de veure que els axiomes no porten a contradicció i que són complets. En primer lloc, hem de provar la no-contradicció de les teories matemàtiques. En segon lloc, hem de veure que el sistema d'axiomes és complet. Aquestes nocions, que indicaré lleugerament, són molt profundes. Si nosaltres tenim uns axiomes, a partir d'aquests podem demostrar teoremes. I sembla que, si tenim més axiomes, podem demostrar més teoremes. D'alguna manera, la idea de compleció és que ja no podem demostrar-ne més. No podem posar més axiomes, perquè tenim ja una teoria en la qual, donada una proposició qualsevol, ella o la seva negació serà un teorema. Podem explicar aquesta idea tècnica d'una manera molt més senzilla i planera, que és la gran idea de Hilbert: en matemàtica, les preguntes que podem formular es poden contestar; o, si volem, tots els problemes es poden resoldre. Seria potser aquesta idea que el sistema d'axiomes és tan potent que anirem traient teoremes, però que, qualsevol proposició que donem, o ella o la seva negació serà un teorema, que demostrarem.

Finalment, Hilbert proposa un altre concepte també tècnic i complicat, que és el de decidibilitat. Aquest, en forma molt planera, diria: «Hi ha un mètode, un càlcul, que, donada qualsevol proposició, podem veure si és un teorema o no és un teorema». Aquest mètode canvia molt la manera de treballar, perquè els teoremes normalment els anem demostrant. Anem demostrant teoremes, i d'aquests uns altres, i d'aquests uns altres. Aquí la història canvia, ja que es tracta d'agafar una proposició qualsevol i, quan la tenim escrita, dir: «Escolti, jo voldria saber si aquesta proposició és un teorema o no», i aleshores seria bo que tinguéssim un càlcul, un mètode, i que apli-

cant aquest mètode arribéssim a establir si és un teorema o no ho és. És el problema de la decidibilitat. Aquests són els tres grans objectius que Hilbert ens proposa estudiar sobre les matemàtiques concebudes com a sistemes d'axiomes. D'aquesta manera, Hilbert proposa el que seran els grans temes de lògica del segle xx, i en els anys trenta comencen a sortir les solucions dels grans lògics. Faré una al·lusió a Gödel, que comença a rebentar, per dir-ho d'una manera clara, les grans expectatives de Hilbert: que en matemàtica tot allò que proposem pot ser resolt, i qualsevol problema que tinguem tindrà la seva solució. Un teorema de Gödel s'ha considerat un dels resultats més espectaculars que han revolucionat la lògica en els anys trenta: «L'aritmètica, que està basada en un sistema d'axiomes, si és compatible no és completa». És a dir, sempre hi haurà proposicions que no podrem demostrar que són teoremes ni que no ho són, que queden fora de l'abast d'allò que podem demostrar.

En aquell moment intel·lectual, ja som als anys trenta, quan Turing té una certa maduresa i entra a la lògica. Hi entra per moltes raons. Una, el fenomen nazi produeix una fugida en massa d'intel·lectuals i científics d'Alemanya. Aleshores, molts dels grans matemàtics se'n van. Concretament Von Neumann, hongarès d'origen i professor a Berlín: se'n va als Estats Units, a Princeton. Per una banda, normalment a la gent que fuig d'Alemanya i va als Estats Units els costa molt de fer-se un lloc en aquella societat. Per altra banda, els grans científics, els grans intel·lectuals, hi són ben acollits. Neumann se'n fa el rei. Molt ben pagat a les universitats, amb una fortuna pròpia, amb un currículum matemàtic extraordinari, va com el rei del món. En unes conferències que imparteix a Cambridge, a les quals assisteix Turing, dona els darrers resultats de la lògica. Això és molt important. Quan Turing va a aquelles conferències, no se li parla de lògica elemental, sinó que li donen, per dir-ho d'alguna manera, els resultats del mes anterior, de Gödel i d'altres

lògics. Aleshores Turing entra en aquests temes, entre els quals hi ha els problemes de decidibilitat, que són enormement complicats. Aquí comença a conceptualitzar la lògica en termes de màquines. Es tracta d'una idea totalment inesperada. Estem parlant de facultats de matemàtica, ciència pura, si hi ha una cosa pura en el món, i de lògica, que encara ho és més. Aleshores ve aquell ximplet i comença a parlar de la lògica en termes de màquines.

L'enfocament és enormement provocatiu, enormement rupturista en el món científic d'aquell moment. El món acadèmic clàssic, de matemàtics i de filòsofs, no entra en conceptes de tipus industrial. Avui dia, això fa de mal entendre, perquè ara les universitats ja s'han convertit en grans supermercats del coneixement, per a la compravenda de coneixement. Estem situats, però, als anys trenta, i, per tant, això no passa. Turing assisteix a les conferències de Von Neumann, el qual demana de buscar un mètode, ja ho he dit abans, o una mena de càlcul que ens permeti veure si una proposició és un teorema o no. Neumann insisteix moltes vegades en la paraula «mecànic»; allò que busquem és una mena de procés mecànic. És curiós com els termes que fem servir quan conceptualitzem les coses, poden dirigir el nostre pensament cap a la solució. Turing queda captivat, justament, per l'expressió metafòrica que el que busquem és un procés mecànic, un sistema de càlcul que funcioni mecànicament, sense pensar. I Turing es queda pensant: «Què vol dir Neumann amb això de procés mecànic?» Aleshores, «mecànic» voldrà dir «màquina».

Turing comença a fer una anàlisi lògica de què és una màquina d'escriure. Pensem en les clàssiques (ara ja no n'hi ha gaires). Recordem, però, aquelles Remington, amb aquells carros i tecles. Turing es pregunta què és una màquina d'escriure, per què és una màquina. És una màquina perquè és determinista. Sempre que es premi aquesta tecla sortirà aquella lletra. No és una cosa que pugui variar: hi ha una relació directa, de-

terminada, entre l'acció i el resultat. Entre l'*input*, diríem ara, i l'*output*. Premem aquí i surt la A, o premem allà i surt la C. Això és una màquina. A Turing, però, no li interessa la màquina físicament, si és de ferro o si té d'altres propietats, sinó que li interessa la màquina conceptualment, lògicament. Què fa aquesta màquina? Prescindim del material, ja que les màquines d'escriure podrien ser fetes d'altres materials, podrien ser fetes d'una altra manera. Ara, l'estructura lògica quina és? Doncs, premem aquí i surt aquest signe allà, i a més, per facilitar la feina, a la tecla que s'ha de prémer perquè surti una A, hi posem una A. Hi ha una entrada i una sortida. Però una màquina d'escriure té una altra cosa, perquè segons com tinguem el teclat sortirà una A majúscula o una A minúscula. Turing ho expressa dient que una màquina té configuracions, i ara en informàtica normalment se'n diria estats. És a dir, si es troba en una configuració les lletres sortiran majúscules, i si es troba a l'altra configuració sortiran minúscules. A partir d'aquestes reflexions, estableix la següent noció: lògicament, una màquina és un sistema —sigui físicament construït o no, no ens importa la física— en el qual hi ha un conjunt d'entrades i un conjunt de sortides, però a més a més hi ha un conjunt d'estats, o de configuracions. Tot hi és finit: el nombre d'entrades hi és finit, el nombre de sortides hi és finit, el nombre de configuracions hi és finit.

Turing té una altra gran idea de la seva màquina en posar-la en forma de cinta. En aquell moment no existien les cintes magnetofòniques, però imagina una màquina lògica com una cinta tan llarga com vulguem, potencialment infinita, que està dividida en quadrets. Si voleu, seria com la cinta de les pel·lícules, que tenen quadrets i a cada quadret hi posem un zero o un u. I per un *input* la cinta corre, passa a un lloc que és el punt de lectura i el signe que hi llegim és l'*output*. La màquina queda definida per dues correspondències: la primera, a cada parella *input*-estat, li fa correspondre un *output*; la segona, a cada

parella *input*-estat, li fa correspondre un nou estat; és a dir, canvia l'estat. Turing va demostrar que amb aquest concepte podia reformular les teories lògiques i resoldre problemes importants, com el problema de decidibilitat de Hilbert, que va tenir una resposta negativa.

Quan presenta els resultats, els lògics comencen a fer-se'n creus. El mateix Von Neumann diu: «És possible que amb una idea tan senzilla, tan ingènua, fora de tot l'aparell lògic [de la seva època] es resolguin grans problemes?» Realment, resol grans problemes, problemes molt difícils. Turing, a partir d'aquí, es formula la històrica pregunta: «Pot pensar, una màquina?» La cosa divertida de Turing és que la va fer, la va contestar i la va raonar en un col·legi de nois, és a dir, en un institut o *high school*. El van convidar a anar-hi i, naturalment, com una persona que no té ben clar de què va el món, ni quin públic té, ni què pot explicar-li o no pot explicar-li, va a aquell institut i planteja el problema: «Pot pensar, una màquina?» I respon que sí, i, a més a més, dóna el criteri següent: «Escollim una tasca que no sigui merament mecànica, una tasca que considerarem un problema intel·lectual. Definim el problema, i aleshores plantegem-lo a les persones, que donem per suposat que pensen». Potser si veiés alguns polítics actuals dels imperis no ho tindria tan clar, però ell donava per suposat que les persones pensen. «Donem una tasca o un problema a una persona i a una màquina i, aleshores, si la màquina resol el problema més bé i qui sap si més de pressa que els homes, direm que aquella màquina pensa». D'aquesta manera va establir el que en la filosofia de la ment es coneix com el Criteri de Turing. «Per veure si una màquina pensa o no, siguem empírics: fem aquesta prova i ja trobarem tasques que la màquina farà més bé i més de pressa que els homes». A partir d'aquí, naturalment, ja veieu que estem aixecant un problema immens. Per a Turing no era un argument provocatiu, sinó que el veia com una prova clara, i el defensava, convençut d'aquest criteri. Actualment, en filo-

sofia de la ment, trobareu els filòsofs dividits en dues tendències: uns admeten que una màquina pot pensar i que el Criteri de Turing val; d'altres afirmen que pensar no és exactament això.

Després d'aquests treballs entrem als anys 1938 i 1939 i a la segona Guerra Mundial. Turing entra en contacte —no sé si pel seu servei militar o bé perquè el van mobilitzar— amb el servei d'intel·ligència britànic, amb el famós tema dels codis alemanys de la màquina Enigma. El tema de la codificació de missatges té una història curiosa. Clàssicament no tenia cap prestigi intel·lectual. Si una persona deia: «Miri, jo em dedico a codificar o a decodificar», realment no era per convidar-la a fer conferències. Era un tema menor fora de la lingüística, en la qual trobem l'exemple de la Pedra de Rosetta. Però el que és codificar missatges i decodificar-los era una activitat sense importància. És a partir de Turing que tindrà una gran importància intel·lectual, i actualment constitueix una especialitat difícil. En una facultat de Matemàtiques podeu tenir cursos sencers sobre criptografia, codificació, decodificació i seguretat de codis. Quin és el tema? Codificar missatges perquè els altres no els entenguin; s'ha fet tota la vida.

En el llibre esmentat de Hodges hi ha una anècdota de Juli Cèsar, que en les Guerres de les Gàl·lies enviava missatges en codi. El sistema que feia servir era el de sumar un número. Hem de veure les lletres com números, la A és l'u, la B el dos, i, seguint així, després de la Z torna a venir la A, que és l'u. Hi esteu d'acord? Formem una anella amb les lletres i els números. El que feia Juli Cèsar era sumar-hi un número. Si hi sumava un tres, la A passava a la D, per exemple. El problema d'aquesta forma de codis és que es poden descobrir fàcilment. Podem fer codis més complicats en els quals cada lletra es canvia per una altra, seguint sempre la mateixa regla. Aquests, amb una miqueta més d'esforç, també es poden desxifrar. Per fer-ho partim de la idea que en cada llengua hi ha lletres i formes

curtes que són més freqüents que d'altres. D'aquesta manera podem identificar algunes lletres i, en una sèrie de missatges, acabem descobrint tot el codi.

Al començament dels anys trenta, els holandesos venien unes màquines, que ja portaven el nom d'Enigma, a les companyies navilieres per xifrar i desxifrar missatges. Aquestes màquines estaven formades per una màquina d'escriure i un sistema de rodets paral·lels amb números, semblants a les rodets de comptar dels caixers de les botigues d'aquell temps. La màquina d'escriure servia per entrar el missatge que es volia trametre i codificar-lo. Si premiéssim, per exemple, una B, la màquina escrivia, codificant, posem que una M. Així, l'operació de codificar era simplement escriure a màquina el text original. Si haguéssim premut la M, s'hauria escrit la B. Aquesta propietat simètrica del codi permetia al receptor desxifrar fàcilment el missatge; simplement passava a màquina el text que rebia i li quedava escrit el missatge original. Per evitar que es descobrís el codi pel mètode de les freqüències de les lletres, el que feia la màquina era canviar de codi cada vegada que es premia una lletra. Així, si la primera lletra era una B i es codificava en una M, si la segona lletra també era una B es codificava d'una altra manera. Aquest canvi de codi en cada pulsació era fet automàticament pel sistema de rodets, de manera que una d'elles rodava una posició i canviava les connexions. Encara que molta gent tenia les mateixes màquines, un no podia entendre els missatges dels altres, ja que cada usuari (emissor-receptor) havia de fixar la posició inicial de la màquina entre milions de possibilitats.

Els serveis secrets alemanys van adoptar aquestes màquines. En els anys 1938 i 1939, els polonesos, que coneixien els seus veïns i tenien una escola de lògica matemàtica molt important, havien descobert com descodificar missatges. Els serveis d'intel·ligència anglesos seguien els resultats dels polonesos i a la Guerra Civil espanyola van agafar una màquina alemanya que

Hitler havia facilitat a l'exèrcit nacional de Franco. Favors de dictadors. Al començament de la segona Guerra Mundial, Turing va poder examinar-la a Bletchley Park. Però tenir una màquina era tenir molt i no tenir res. Després els alemanys hi van introduir més rodetes i més complicacions, que feien pràcticament impossible la descodificació de missatges. Bletchley Park es va escollir per la seva situació a mig camí entre Oxford i Cambridge i pràcticament a la mateixa distància d'aquestes ciutats i Londres. És a prop de Milton-Keynes, on per la mateixa raó ara hi ha l'Open University. En aquella mansió senyoriola hi treballaven tant professors universitaris com radioescoltes, que es rellevaven per cobrir les vint-i-quatre hores del dia i mantenien contactes permanents amb un grup semblant dels EE. UU.

L'estudi d'aquell projecte ens ofereix un interessantíssim cas de recerca científica. D'aquell treball gegantí, que va durar alguns anys, només en presentaré algunes idees. Els alemanys, quan van introduir els codis més sofisticats, van emetre un missatge dues vegades, una en el sistema nou i l'altra en el sistema més senzill, que els anglesos ja havien descobert. Aquella informació era un bon punt de partida, però quedava una feina ingent. Turing va estudiar la màquina capturada a Espanya i va desenvolupar importants conclusions. Així, va trobar regles d'incompatibilitat segons les quals unes formes de missatges descartaven milions d'altres formes que ja no s'havien d'examinar. Aquests resultats foren decisius en l'èxit final. També va desplegar a terra enormes circuits, com els dels futurs ordinadors. Els alemanys estaven convençuts que era impossible desxifrar els seus missatges, però els anglesos ho van aconseguir el 1943. Quan van adonar-se que els aliats tenien informació de les seves operacions clau, no van poder imaginar-se que els codis eren vulnerables; en conseqüència, van atribuir-ho a altes traïcions i van executar molts militars.

Al final de la guerra, els americans, que havien treballat amb

vàlvules electròniques, van patentar els ordinadors. Turing va continuar el seu treball de lògica i es va suïcidar a Grècia. Crec que aquesta història il·lustra molt bé la grandesa i les misèries del segle xx, amb els seus grans personatges que associem a les seves institucions.

EL GRUP DE BLOOMSBURY I L'ATHENAEUM CLUB DE LONDRES

MARTA PESSARRODONA

EN PRIMER LLOC, potser serà bo de recordar què són els dos enunciats d'aquesta xerrada d'avui. És a dir, el Grup de Bloomsbury i l'Athenaeum Club de Londres.

El Grup de Bloomsbury: unes notes

Com segurament tothom sap, Bloomsbury és un barri cèntric de Londres, on hi ha el Museu Britànic i la Universitat de Londres, entre d'altres indrets d'interès. També voldria recordar que, precisament, al Museu Britànic hi havia una gran biblioteca, la coneguda «Reading Room», oberta el 1857, avui part de la Biblioteca Britànica (parlamentàriament establerta el 1973 i inaugurada com a edifici el 1999), a St. Pancras (The British Library at St. Pancras 96 Euston Road, London NW1 2DB), també a Bloomsbury. A començaments del segle xx, però, no era un barri elegant. Els barris elegants londinencs de l'època eren Mayfair, Chelsea, Knightsbridge o Kensington. I precisament a Kensington (27 Hyde Park Gate) hi vivia una família pertanyent a l'«aristocràcia intel·lectual», en felix encunyació de Noel Annan (*Our Age*, 1990), la família del matrimoni de vidus Leslie Stephen (s'havia casat abans amb una filla del novel·lista Thackeray) i Julia Jackson (abans muller de l'editor Duckworth), que tindria quatre fills: Thoby, Vanessa (posteriorment Vanessa Bell, pintora), Virginia (amb el temps, Virginia Woolf) i Adrian. El 1904, en morir el pare, Leslie Stephen

(la mare havia mort prematurament el 1895), la filla gran, la pintora, Vanessa, decideix traslladar tota la família, és a dir, ella i els seus germans i germana, a Bloomsbury (46 Gordon Square), per a gran escàndol de familiars i coneguts (entre els quals, Henry James, vell amic del pare). Per adobar-ho, el germà gran, Thoby Stephen, acabats de cursar els seus estudis a Cambridge (Trinity College), no té millor idea que convidar els seus amics cantabrigenses una vegada a la setmana a casa, en el que s'anomenen *at homes*. A la casa, als *at homes*, naturalment, hi havia les seves germanes, és a dir, dones, a diferència dels clubs britànics de l'època. Hi ha una data inicial per a aquestes reunions: el dijous 16 de febrer de 1905. Ells (Thoby Stephen, Lytton Strachey, Clive Bell, Saxon Sydney-Turner, J. M. Keynes) i elles (Vanessa i Virginia), en aquell moment, eren uns perfectes desconeguts. A desgrat de la mort molt prematura de Thoby, el 1906, les reunions continuarien i fins i tot canviarien de casa, sense allunyar-se, però, de Bloomsbury (a Fitzroy Square, per exemple, en una casa on havia viscut prèviament George Bernard Shaw). A part, els seus membres anirien sortint a la llum pública, no sempre en posicions ortodoxes per l'època (com, per exemple, ser objectors de consciència durant la Gran Guerra, 1914-1918), cosa que faria que alguns socis de clubs, en especial el club intel·lectual de l'època, l'Athenaeum (107 Pall Mall, London SW1), comencessin a parlar de Grup de Bloomsbury, a tall d'insult. Incidentalment, recordem que també «surrealista» pretenia ser un insult, o «poeta metafísic». Després, d'aquests insults, el temps, aquest gran escultor, en fa una altra cosa.

En qualsevol cas, i com segurament tots sabem, la major part dels seus membres i amics d'aquests membres (com Roger Fry, Bertrand Russell o E. M. Forster) serien famosos d'una forma multidisciplinària, que diríem ara: en el camp de la pintura (Duncan Grant, Vanessa Bell), l'economia (Keynes), el memorialisme (Strachey), la literatura (Virginia Woolf), i ells

mateixos s'haurien de replantejar si havien estat un grup o no. Ja després de la Gran Guerra, concretament el 1920, creen el Memoir Club, mesclant, en certa manera, el que havien estat els *at homes* a Bloomsbury i la societat secreta de Cambridge, els Apostles, a la qual havien pertangut la major part dels homes de Bloomsbury, i a la qual em referiré més endavant. Les regles eren que, a les reunions, cadascú havia d'aportar un text (*paper*) memorialista davant del qual ningú no se sentiria ofès, i el seu contingut no s'esmentaria fora de les reunions (encara que amb el temps, i refets alguns d'ells, es publicarien, com és el cas, per exemple, de Keynes i *My Early Beliefs*, 1938; o *Moments of Being*, de Virginia Woolf, 1920, encara que en aquest cas publicat pòstumament).¹ En un principi, el formaven sols la gent que avui considerem el Grup de Bloomsbury, encara que s'hi va acceptar l'entrada de nous membres a través de votació secreta (per aquest motiu parlem de manlleu amb la societat secreta de Cambridge, The Apostles, que va mantenir el secret des de la seva fundació el 1820 fins que un dels seus membres, Bertrand Russell, ho va esbombar a les seves memòries, ja els anys seixanta del segle xx). Els Apostles reclutaven els seus «embrions», com així en deien dels qui entraven, i no n'eren més de tres per any, a King's College i Trinity College. Apòstols van ser Roger Fry, Desmond MacCarthy, E. M. Forster, Lytton Strachey, Saxon Sydney-Turner, Leonard Woolf..., és a dir, Bloomsbury, amb l'excepció, curiosament, de Thoby Stephen, el creador dels *at homes*. Per altra banda, a la vegada, el Memoir Club va subsistir fins al 1960, integrant-hi ja els fills de Bloomsbury, diguem.

1. N'existeix versió castellana al volum *Momentos de vida* (Barcelona, Lumen, 1980).

Clubs i l'Athenaeum Club

L'origen del club són les antigues «hetèries» gregues, és a dir, organitzacions, en principi, religioses que retien culte a divinitats esotèriques no reconegudes per l'Estat (i que no cal confondre amb les «heteres»), que van derivar en aplecs polítics, comercials i esportius, sempre, però, per tal d'intercanviar idees; i la *sodalitas* romana, reunions que també van agafar amb el temps un caràcter polític (i van ser suprimides per Juli Cèsar), encara que lloades per Ciceró a *De senectute*.

A Anglaterra, però, un element explicatiu de l'auge dels clubs cal buscar-lo a les «Coffee Houses» del segle XVII, «cases» per a la feliç minoria, i que es van establir a partir de l'arribada del cafè de Turquia (1652), gràcies a David Saunders. Cal dir que a les «Coffee Houses» no tan sols s'hi bevia cafè, sinó que també servien per conversar —de política o negocis— i, en especial, jugar, fins a convertir-se en un dels atractius de la vida londinenca. La clientela, molt important per al nostre tema, era exclusivament d'homes. Aviat, però, aquestes «Coffee Houses» van ser adoptades per gent amb color polític. Per exemple, sabem que els *whigs*, liberals, es reunien a una «Coffee House» de St. James's; els *tories*, conservadors, prop de Buckingham Palace; i els *jacobites*, partidaris del fill de Maria Stuart, en una anomenada Cocoa Tree, al Pall Mall, l'avinguda prop de l'actual Trafalgar Square, on amb el temps s'installaria l'Athenaeum Club. En qualsevol cas, el pas de «Coffee Houses» a clubs s'estableix a l'època de les Guerres Napoleòniques, la qual cosa explica que molts d'aquells clubs fossin militars. Per exemple, el United Service Club es va fundar el 1815 «per a oficials d'un rang no inferior al de major a l'exèrcit i capità a la marina».

De tota manera, abans de les «Coffee Houses», ja havien existit clubs, encara que segurament, com ja hem dit, es va potenciar la presència de clubs a Londres gràcies, precisament, a les «Coffee Houses», algunes de les quals habilitaven una habi-

tació perquè es reunissin els membres d'un club determinat. Si més no, les «Coffee Houses» van fer que els clubs tinguessin el que en podríem dir seu social, com durant l'època victoriana i com ara mateix. Segons l'*Encyclopaedia Britannica*, el primer club del qual es té notícia és el Le Court de Bone Compagnie (que ningú se sorprengui del caràcter francès del títol: l'actual sobirana britànica encara signa en francès!), durant el regnat d'Enric IV (1367-1413).

Tot amb tot, li devem al gran diarista Samuel Pepys (1633-1703) que el nom «club» tingui el sentit que li donem avui dia, perquè ja el 1660 parla d'anar a Wood's Tavern, també al Pall Mall, on ell i els seus amics anaven *for clubbing* (per fer vida de club). Abans, però, en època elizabethana, per tant època de Shakespeare, sabem de l'existència del Bread Street Club, que es reunia a Mermaid Tavern, a Bread Street, d'aquí el nom, i que comptava entre els seus membres amb el Bard de Stratford. El seu arxirival, Ben Jonson, per la mateixa època, freqüentava l'Apollo Club, que es reunia a la Devil Tavern. Per tant, també les *tavern*, precedents dels pubs, eren seus socials dels clubs abans de les «Coffee Houses».

Per altra banda, la incipient premsa periòdica, *Tatler* i *Spectator*, ja donava relació dels clubs al segle XVII. Sabem, per exemple, que Jonathan Swift (1667-1745) era un actiu membre del Scriblerus, mentre que ja al segle XVIII, Samuel Johnson (1709-84) i el seu oient i biògraf, James Boswell, freqüentaven el Literary Club, conegut també com The Club. (Cal dir que Swift, el gran satirista, freqüentava més d'un club, mentre que el poeta Alexander Pope era també un membre del Scriblerus.) L'èxit anglès dels clubs, en especial els polítics, es traspasa fins i tot al continent, a París i a Berlín, però la Revolució francesa acaba amb la temptativa pel que fa a França i els aldarulls revolucionaris de 1848 acaben amb els de Berlín.

És, però, al segle XIX, acabades les Guerres Napoleòniques, quan els clubs comencen a especialitzar-se i a tenir seus per-

manents, en ocasions encarregant l'edifici a arquitectes de renom. Juntament amb els militars, que ja hem esmentat, n'apareixen per a banquers i comerciants (City of London Club, 1832) o per a gent pairal (Farmer's Club, 1842) o per a gent de teatre (Garrick, 1831), amb curiositats com el Caledonian Club (1898), els membres del qual havien d'haver nascut a Escòcia o ser oficials d'un regiment escocès!, o savis com el Royal Societies (1894), o, senzillament, viatgers que haguessin viatjat set-cents quilòmetres més enllà de les Illes Britàniques, com era el cas dels membres del Travelers' Club (1819).

En aquest ambient, però, apareix el que serà el club victorià i lletraferit per antonomàsia, The Athenaeum, també conegut com The Society, i al qual em referiré més extensament, contemporàniament a una sèrie de clubs no sols de color polític sinó de filiació política, com el Carlton (1831) per als conservadors o *tories*, i el Reform (1834) per als liberals o *whigs*. (Recordem que l'existència dels laboristes comença amb el segle xx.) Tots i cadascun eren únicament i exclusivament per a homes.

I les dones? Com és de suposar, l'existència dels clubs de dones comença amb la presència de les dones en el món de l'art (al segle XIX és quan les autores, per exemple, comencen a trepitjar fort, és el gran segle de les novel·listes, per exemple), comencen a anar a les universitats (encara que no els hi donin títols), a reclamar els seus drets (la primera pancarta demanant el vot per a les dones és del 1837, a càrrec de les obreres tèxtils de Nottingham, i *On the Subjection of Women*, de John Stuart Mill, és de 1869, any en el qual parlamentàriament parla de la subjecció de les dones com la darrera esclavitud). Per tant, som ja a època victoriana (1837-1901). Sabem, això no obstant, que ja al segle XVIII va existir un Ladies Club, segons referències de Walpole, així com una sèrie d'associacions de dones treballadores, fins a l'aparició de l'Alexandria Club, el 1883, club que ja no existeix, aristocràtic i que tan sols permetia l'entrada a dones. En una ocasió, s'hi va negar l'entrada a l'aleshores príncep

de Gal·les (després Eduard VII), quan hi anava a trobar-se amb la seva muller. Distint va ser l'ànim del University Women's Club, fundat el 1887 per universitàries i que encara existeix en l'actualitat (i del qual sóc membre), que actualment ocupa el 2 d'Audley Square, Mayfair, en un edifici en un temps ocupat per l'àvia de Bertrand Russell, Lord Russell, on les germanes Stephen, empeses pel seus germanastres (els Duckworth), que tenien grans idees socials (que volien dir matrimonials) per a elles, van passar una vetllada miserable, a partir de la qual van decidir menar una vida social ben distinta, a Bloomsbury, per exemple. El University Women's Club va decidir en els seus estatuts fundacionals que, si bé els membres serien exclusivament dones, s'hi permetria l'entrada (i estada, perquè no oblidem que als clubs s'hi pot menjar i dormir, a part d'usar la biblioteca o el bar) a homes, relacionats per parentiu o amistat amb les seves sòcies, cosa que suposava una novetat respecte a la resta de clubs, exclusivament masculins (una pràctica transportada als Estats Units, on encara ara, a un bon nombre de clubs masculins, les dones tan sols hi podem entrar passada una certa hora!)

L'Athenaeum Club i el Grup de Bloomsbury

Tota aquesta llarga introducció em mena a allò que, bon punt interessada, gràcies a Virginia Woolf, he de confessar-ho, pel Grup de Bloomsbury, vaig tenir la sospita que, precisament, el Grup havia existit perquè els seus membres masculins no havien anat al club que, per família, per tarannà, haurien d'haver freqüentat, és a dir, l'Athenaeum. A Gordon Square, primera seu del Grup, diguem, als *at homes* de Thoby Stephen, no es trobaven amb aquells Pickwicks apoltronats amb una copa i un cigar a les mans. Des del primer dia, bevien unes tasses de cacau i parlaven i, si fumaven, eren cigarretes (i fumaven

tant els homes com les dones) o una discreta pipa, encesa amb un llumí que un gos d'Adrian i Virginia Stephen, Gurth, es va especialitzar a apagar amb una pota! En definitiva, s'aplegaven homes i dones en igualtat de condicions, encara que exteriorment no hi visquessin. Recordem que, el 1907, any de cita electoral, Virginia Woolf (encara Stephen) es dedica a la humil tasca d'escriure adreces en uns sobres demanant vots per a les dones i imparteix classes de literatura a obreres al Morley College, al sud de Londres, com a esforç a favor de la contesa electoral a la qual, pel fet de ser dona, no pot participar-hi directament.

No cal creure, però, que la reunió d'homes i dones a Bloomsbury significués el clàssic *chico busca chica*, encara que es donés en un cas (Clive Bell i Vanessa Stephen), perquè la majoria dels seus membres masculins eren homosexuals i, a tot estirar, bisexuals. En aquest punt, recordem les lleis severes contra l'homosexualitat masculina (de la femenina ni se'n reconeixia l'existència) que havien engarjolat Oscar Wilde (per cert, la famosa nota del pare de Bossie, que va desencadenar la tragèdia, va ser escrita des d'un club) pocs anys abans del primer *at home* de Bloomsbury. Tampoc cal creure que els homes de Bloomsbury fossin especialment feministes. Tots plegats, però, sentien el *Zeitgeist* i, dubtosament, podien haver tingut a l'Athenaeum Club les converses que tenien al 46 de Gordon Square, primer, i al 21 de Fitzroy Square després, que han quedat reflectides en algunes aportacions al Memoir Club ja esmentat.

En qualsevol cas, cal dir que l'Athenaeum Club o The Society havia estat fundat el 1824, per acollir persones amb interessos literaris, científics i artístics en general. Ja el nom ho parlava, atès que hi havia hagut un «Ateneu» a Roma, una universitat al Capitolino, fundada per l'emperador Adrià, per tal de promoure la ciència i la literatura. Conseqüentment, l'arquitecte que havia projectat l'edifici (per cert, una construcció victoriana que cal veure) era Decimus Burton (1800-1881), que

havia projectat també Hyde Park, i dissenyat l'Arc de Triomf de Hyde Park Corner, entre d'altres obres, que el qualificaven per als ateneuencs. Per altra banda, l'enclavament al Pall Mall, prop de Trafalgar Square, que, el 1830, s'havia creat com a plaça, per tal de commemorar la victòria de Nelson sobre Napoleó (la columna amb l'almirall és de 1839, i no oblidem que la reina Victòria puja al tron, adolescent, el 1837), suposava un nou centre de Londres, una ciutat que en té més d'un, de centre. Dit en d'altres mots, el rovell de l'ou del victorianisme. La National Gallery propera és de 1837, així com el cementiri de Highgate, al nord de la ciutat (on hi ha enterrada la família Stephen d'abans de les incineracions). Ho consignem perquè totes dues construccions s'exhibeixen com a mostres victorianes.

En qualsevol cas, pel que fa a clubs, cal recordar que quan Victòria puja al tron, a Londres, n'hi havia 10, i a la fi del seu regnat, el 1901, 150, amb un creixement espectacular que es fixa a la dècada de 1860, és a dir, quan encara no havia nascut gairebé cap dels integrants del Grup de Bloomsbury. La gent del nucli inicial de Bloomsbury, a excepció de Roger Fry (1866-1934), qui en definitiva s'hi incorpora més tard, neixen cap als anys vuitanta del segle XIX: Desmond MacCarthy el 1877, Vanessa (Stephen) Bell el 1879, Thoby Stephen, Lytton Strachey, Saxon Sydney-Turner i Leonard Woolf neixen el 1880, Clive Bell, el 1881, Virginia (Stephen) Woolf i J. M. Keynes el 1882, Adrian Stephen el 1883, i Duncan Grant el 1885. De tota manera, si la Bíblia diu que per les seves obres els coneixereu, no cal oblidar que un dels primers èxits de la gent de Bloomsbury va ser, precisament, *Eminent Victorians*, de Lytton Strachey (1917), obra que no sols va revolucionar el memorialisme, la història, sinó que també va començar a enterrar sense pietat aquell monòlit que era l'època victoriana, a base de l'estudi biogràfic «distint» d'un cardenal catòlic, un educador, un general i una reformadora sanitària com va ser la viatgera, també, Florence Nightingale. Va ser precisament arran de la publi-

cació de l'obra de Strachey, que homes de lletres, socis de l'Athenaeum, van començar a parlar despectivament, en tertúlia en un dels seus salons, d'aquells excèntrics, d'aquells nois..., d'aquell Grup de Bloomsbury.

Això no obstant, no crec que Lytton Strachey o Thoby i Adrian Stephen no freqüentessin l'Athenaeum com havien fet els seus pares i d'altres parents per una idea preconcebuda de tirar a matar contra el victorianisme en el qual, encara que tardà, havien nascut. Crec, senzillament, que els resultaven més agradables aquells *at homes*. En el cas de les dues dones, Vanessa i Virginia, més la dona de Desmond MacCarthy, que aviat s'hi va incorporar, encara que fos a tall de muller, no hi havia cas, perquè l'Athenaeum era un club tan sols d'homes, on fins molt recentment no s'ha deixat dormir en una mateixa cambra un soci i la seva muller! Les dones de Bloomsbury, en definitiva, tampoc havien anat a Oxbridge, en felix encunyació de Virginia Woolf (per designar Oxford i Cambridge, els centres universitaris anglesos tradicionals, és clar), com ho havien fet els seus germans i marits. Incidentalment, pensem que al moment que les germanes Stephen, per exemple, podien anar a Cambridge, seguint la tradició familiar, perquè el pare, Leslie Stephen, no sols hi havia estudiat, sinó que n'havia estat *don*, professor, en un temps en què tenia un caràcter religiós i, en disparar-se-li l'agnosticisme, va casar-se i es va traslladar a Londres per ser un escriptor independent, a Cambridge hi havia dos «Colleges» per a dones, mentre que n'hi havia quinze per a homes! Encara que la raó de no enviar les «noies» a Cambridge fos econòmica, pel que sabem, i misògina, segurament la família Stephen es va diferenciar ben poc del seus iguals de classe, diguem, és a dir, d'«aristocràcia intel·lectual». Una classe que va donar un munt de servidors públics, intel·lectuals, científics..., que, quan eren homes, al segle XIX, a part d'estudiar a Oxbridge, sortint de les *public schools* (escoles curiosament privades) respectives, solien ser socis de l'Athenaeum.

A favor de l'Athenaeum cal dir que, a part de l'edifici, les estàtues clàssiques que l'adornaven i el te que se servia gratuïtament als socis, tenia una de les millors biblioteques de publicacions periòdiques del Londres de l'època, no sols amb diaris i revistes angleses sinó també del continent. També, facilitats per escriure i servei tan abundant com a les llars victorianes que tant ha popularitzat la televisió (*Upstairs, Downstairs*). També cal consignar que entre els primers socis s'hi havia comptat amb Charles Dickens, Robert Louis Stevenson, Joseph Conrad, Robert Browning i un llarg etcètera d'escriptors que, tanmateix, eren respectats per Bloomsbury. L'Athenaeum tenia i té, a més, en els seus estatuts una «regla 2», segons la qual els socis poden oferir sense quota d'entrada ser soci a una persona per la seva distinció literària, artística, científica o eclesiàstica. Un dels beneficiaris d'aquesta regla va ser un poeta molt admirat a Bloomsbury, l'irlandès, Premi Nobel, W. B. Yeats, cosa la qual el va complaure en gran manera, com ens explica una de les seves biògrafes, Brenda Maddox (*George's Ghosts. A New Life of W. B. Yeats*, 1999). En qualsevol cas, Yeats era irlandès i la gent de Bloomsbury anglesos, màxim amb una mica de sang escocesa (els Strachey), i potser això ho explica tot. També cal dir que la «regla 4» de l'Athenaeum concedeix el títol de soci honorari al primer ministre britànic de torn, cosa que no sé si complaïa tant la gent de Bloomsbury, excepció feta de Keynes.

En qualsevol cas, si bé el novel·lista americà Henry James, britànic d'adopció, íntim amic del pare Stephen, trobava meravellós la profusió de clubs a Londres (on podia menjar per poc preu, llegir la premsa nacional i estrangera, dormir —perquè va viure llargament fora de Londres— i mantenir una conversa interessant amb un contertulià), per altra banda trobava inversament execrable que els fills del seu amic Stephen haguessin anat a viure a un barri tan dubtós com Bloomsbury! En aquesta posició de James pot haver-hi una altra explica-

ció del Grup de Bloomsbury i el seu allunyament de l'Athenaeum.

Per altra banda, Leonard Woolf, a un volum de les seves memòries, *Beginning Again, 1911-1918* (1964), escriu:

L'any 1917, històricament tan important, el recordaré personalment per dues raons. Vaig ajudar a fundar el 1917 Club i amb Virginia vam posar en marxa l'editorial, The Hogarth Press. El 1917 Club era un fenomen estrany. *La veritat és que no m'agraden els clubs* [la cursiva és meva]. He estat soci tan sols de tres clubs de Londres durant la meua vida: el Trade Union, el 1917, i l'Athenaeum. La majoria són terriblement respectables, amb la mena de pompositat masculina i d'irrealitat pròpia de les *public schools*, que em resulten irritants. Aquesta és la raó per la qual durant anys em vaig negar a ser-ne soci i tan sols tard en la meua vida vaig ser soci de l'Athenaeum. Hi vaig rares vegades, i quan travesso les seves famoses portes generalment és per anar al lavabo de camí cap algun altre indret... Si l'Athenaeum és el nadir de la respectabilitat, els altres dos clubs meus eren el zenit de la irrespectabilitat.

Crec que amb un paràgraf tan contundent de Leonard Woolf provo que, potser, una de les raons d'existència del Grup de Bloomsbury va ser precisament la poca afecció dels seus homes a fer tertúlia a l'Athenaeum Club. Si més no, ho he intentat.

Moltes gràcies.

JOAN OLIVER I LA FUNDACIÓ LA MIRADA DE SABADELL

IGNASI RIERA

EN EL CICLE de conferències «Visions d'un segle», la figura de Joan Oliver es mereixia un espai, que li ha estat atorgat per una terrassenca, mainadera i executiva, en una sola peça: tot un gest de qui ve de la ciutat dels senyors i de les senyores, Terrassa, per als pobres descendents de la ciutat dels homes, Sabadell.

Escau d'esmentar Joan Oliver / Pere Quart perquè, tot comptat i debatut, ha estat un escriptoràs, un tot terreny, una de les figures que han treballat a fons a favor d'un català més dútil i a favor d'una consciència moral més esmolada. D'un personatge que va ser, a més, el testimoni i el cronista de gairebé tot un segle, com ens explicava al començament de l'espectacle teatral *Això guixa*, de Pere Planella, escrit amb el suport i l'assessorament de Marta Pessarrodona. I poder fer la síntesi personal d'un segle tan bèstia com el segle xx, el segle de l'Holocaust i de la mort programada, entre altres coses, des de l'òptica de víctima de dues dictadures, dos períodes de democràcia fràgil, un exili xilè i un altre exili interior..., no és poca cosa. I menys encara si el cronista ha nascut en el si d'una de les famílies més riques del Vallès i de Catalunya... i ha viscut gairebé tres quartes parts de la seva vida entre angúnies i estretors econòmiques.

Com que el cicle vol relacionar persones amb institucions, bo serà que comencem recordant que Joan Oliver i Sallarès era nét dels fundadors del Banc de Sabadell, de la Caixa de Sabadell i del

Gremi de Fabricants, entre d'altres. I que la vida a casa l'havia posat en contacte amb persones que remenaven les cireres i que participaven tothora en empreses públiques i privades solvents. Ser nét d'un Pere Oliver o d'un Joan Sallarès i Pla, segurament el polític català més influent en la política de tot l'Estat en el darrer terç del segle XIX, ensenya lliçons definitives.

Miquel Bach em servirà avui de *dux ad astra et semita*, de guia segur, per vincular Joan Oliver amb el grup de Sabadell i amb la Fundació La Mirada. I fins i tot per donar-nos pistes per saber alguna dada bàsica sobre La Mirada com a fundació vigent, actual i activa. Tant gràcies a dos articles memorables de la revista d'història *Arraona* —números 9 i 10, tardor de 1991, primavera de 1992— com als pròlegs i treballs sobre Francesc Trabal i Armand Obiols, Miquel Bach ha posat lletra segura a la molta fantasia i a l'excés de núvol, sovint surrealista, que envoltava el mític Grup de Sabadell: que si d'altres al Londres aleshores menys cèntric es convertien en el Grup de Bloomsbury..., un grapat de joves feien pinya a l'entorn del Grup de Sabadell.

Els antecedents del Grup els explica així Miquel Bach:

Al principi dels anys vint, s'havien aplegat a l'Acadèmia de Belles Arts una colla de joves il·lustrats, fills de conegudes famílies sabadellenques, prou intel·ligents i cultes, insatisfets i amb prou lleure, per covar un saludable esperit de revolta contra els prohoms, les institucions i la cultura oficial, menestral i jocfloralesca; gastaven un humor absurd i corrosiu, i amb les seves fetes detonants tenien esverada la ciutat.

Aquesta colla, que els seus conciutadans coneixien pel «Coro» de Santa Rita i que després la capital ha rebatejat com a Grup de Sabadell, era formada per Francesc Trabal, Joan Oliver, Lluís Parcerisa, Antoni Vila Arrufat, Ricart Marlet i Josep M. Trabal; més endavant hi entraren també Armand Obiols, Joan Garriga i Miquel Carreras. Des de molt joves col·laboraven esporàdicament al *Diari de Sabadell* i, a la primavera de 1920, ja havien endegat l'As-

sociació de Música i començaven a fer forrolla entre la intel·lectualitat ciutadana.

Però no és fins el 1923, amb l'arribada de la Dictadura, que el grup s'apodera de les regnes del *Diari*. La Redacció, a poc a poc, es convertí en llur centre d'operacions i ajudà a cohesionar el grup, n'assegurà la continuïtat i, el que és més important, donà una dimensió cultural i literària a una sèrie d'activitats que, d'altra manera, no haurien passat de ser atzagaiades de joves desvagats, com més o menys les ha definides algun testimoni-protagonista de l'època, basant-se en una rica tradició sabadellenca de la plagasitat i l'estirabot públics.

Ens caldrà, però, remuntar fins al 1916 per trobar les arrels que, amb el constant dualisme plagasitat-iniciativa cultural, anaren perfilant el tarannà de la Colla, de primer amb la *Fulla Salau* i després amb les col·laboracions a diverses publicacions locals i amb la creació de l'Associació de Música.

Aquesta Associació de la Música explica que les activitats del Grup ho són a favor de totes les manifestacions artístiques i que ultrapassen les fronteres estrictes de la ciutat de Sabadell. Torna a ser Miquel Bach qui ens explica el naixement d'aquesta Associació de Música:

En ocasió de venir a Barcelona Wanda Landowska, el desembre de 1919, l'Acadèmia de Belles Arts de Sabadell rebé l'oferta de Manuel Clausells, Secretari de l'Associació de Música da Camera de Barcelona, per portar l'eminent clavecinista a Sabadell. No cal dir que la idea fou rebuda amb entusiasme, puix feia temps que a una colla de joves de Belles Arts els rondava pel cap la idea de crear un Casal de la Música. Així fou com pocs dies després, Francesc Trabal, a la mateixa Acadèmia, en la conferència que titulà «Les ciutats solidàries de Catalunya», que entronca amb la idea orsiana de la Catalunya-ciutat, llança la proposta de crear una mena de federació d'Associacions de Música arreu de Catalunya partint de petits nuclis de socis a cada població, sota la protecció de l'Associació mare de Barcelona.

L'endemà mateix, una dotzena de joves ja havia constituït formalment l'Associació de Música i havien tramès a *La Veu de Catalunya* i al *Diari de Sabadell* el fragment «La Música i les ciutats solitàries» de l'esmentada conferència, perquè hi fos publicat. No trigà gaire l'Associació de Música da Camera a respondre a la mateixa *Veu*, acceptant la proposta d'en Trabal. Així, els primers esforços s'encaminaren a la recerca de socis per consolidar l'Associació de Sabadell i, en cas de reeixir-hi, sobre la marxa anirien estenent la xarxa per tot Catalunya. Es constituí la Junta, la Presidència de la qual oferiren a Antoni Oliver i Turull, pare de Joan Oliver, i president aleshores de Belles Arts, les vocalies anaren a càrrec de Lluís Parcerisa, Ricard Marlet, Josep Plans i Josep Sallé, i la Secretaria fou per a Francesc Trabal. Finalment, es fixà el dia 9 de gener de 1920 per al concert inaugural amb Wanda Landowska.

Algun dia haurem d'estudiar les relacions culturals entre Sabadell i Barcelona i entre Sabadell i la resta de Catalunya. Fa uns deu anys, quan encara era alcalde de la ciutat Antoni Farrés, van tenir lloc a Sabadell un seguit de conferències sobre el rol cultural de les dites «ciutats segones» a Catalunya. Constatar que Sabadell havia estat una ciutat autònoma —i això quan només tenia quinze mil habitants—, amb museus, arxius, fundacions, teatres i espais per a la música, ens va deixar parats. Més encara, l'existència d'una impremta modèlica, la de Joan Sallent, que mereixeria un treball monogràfic més exhaustiu, explica tant l'autonomia sabadellenca com la voluntat de la dita «Manchester catalana» per oferir els fruits de la seva creativitat a la resta de Catalunya. La passió dels antecedents del Grup de Sabadell per coordinar activitats musicals arreu de Catalunya tindrà una continuació amb la passió editora de La Mirada, iniciativa local però de projecció —des l'instant fundacional— per la totalitat del territori català.

Pel que fa al pas endavant a favor de La Mirada, és Francesc Trabal qui ens l'explica:

«La Mirada» va néixer a Sabadell, empesa per un petit grup d'amics que vèiem difícil que les nostres obres temptessin els editors per a oferir-les al públic. I la primera provatura ens sortí bé, i d'aleshores hem anat elaborant lentament un projecte d'edicions que d'aquí pocs dies començarà a donar fruits. «La Mirada» és una lliga d'escriptors, uns «Escriptors associats» que portem a cap un pla d'edicions, minuciosament controlat, amb una base, és clar, d'obres nostres. L'editor català, netament català (parlo, entenem-nos, de l'home que es planteja el problema del llibre sense sentimentalismes, que edita llibres catalans per guanyar-se la vida d'una manera o altra), s'insinua tot just. Aquesta és una de les raons d'ésser de «La Mirada». Però cal que immediatament us digui que és la més secundària. Amb editors professionals, o sense, uns «Escriptors associats» era una aventura que valia la pena d'intentar. Els resultats, fins ara, han estat brillants. Tenim escriptors de primera fila netament addictes. Com que no volem fer-nos cap torreta, podem publicar el que ens sembla realment bo, lliures de suggestions extraliteràries. Aquest programa pot semblar càndid. Què us diré? En el fons intentem assassinar el risc. Ja li tenim un peu al coll. Fins ara hem donat *L'any que ve* (que, si en realitat és meu, a mi no m'ho sembla de tant que m'agrada), *Ofrena rural*, de Guerau de Liost, i *Tres estels i un ròssec*, de Bellafila. I una petita col·lecció de romanços i d'estampes.

Un dia d'aquests apareixerà el llibre de contes per a infants (però mirant de reüll els grans) *Sis Joans*, de Carles Riba, uns contes que s'hauran d'anar reeditant constantment, perquè formaran un llibre obligat per als infants catalans. Dins aquest mes, també sortiran *Els fruits saborosos*, edició corregida, de Josep Carner. I a la vegada donarem també *Vida de Manolo, contada per ell mateix*, que és el millor llibre de Josep Pla.

I en el diari manuscrit de l'Oliver quan treballava a Madrid, trobem aquesta referència:

El dia que amb en Josep Carner, en Bofill i Mates i en Carles Riba vàrem anar, la colla de «La Mirada», a dinar al Marquet de

les Roques, la finca de la meva mare, em va tocar a mi portar el cotxe on anaven, al fons, en Riba i l'Obiols. Parlàvem amb una gran voracitat de literatura, l'Obiols estava enlluernat (era el seu primer encontre amb el seu ídol), jo no els podia entendre i m'anava indignant de mica en mica. I ho feia pagar a l'accelerador. La carretera no era molt bona i anàvem ja a 70 per hora. Però ells no s'adonaven de res. (Als poetes no els interessa ni el paisatge ni els homes sinó en forma de llibres.) Jo en vaig fer una qüestió d'honor. El sotragueig assolí proporcions enormes. Els interlocutors anaven com pilotes d'una banda a l'altra. Per fi, en un bot memorable, els van caure, a ambdós, les ulleres. Llavors revingueren a la realitat i començaren a queixar-se d'aquella marxa folla que, malgrat no haver-hi parat esment, els havia molestat tot el camí com una angúnia vaga.

Tant els inicis de La Mirada com el llistat dels llibres publicats durant el període sabadellenc de la nova iniciativa aclareixen la visió oberta que els components del grup tenien de la totalitat de la literatura catalana. I més si pensem que fins i tot atacaran el jocfloralisme invitant Pompeu Fabra i «coronant-lo» en uns Jocs Florals insòlits. Si un personatge com Joan Oliver participava en activitats automobilístiques arreu de Catalunya, el jove escriptor i periodista demostrava, des del *Diari de Sabadell*, quin era l'abast dels seus interessos.

En tot cas, l'esmentat article d'*Arraona* ens permet reforçar aquest parer.

En la seva etapa sabadellenca, La Mirada arribà a publicar divuit volums:

Primera sèrie de publicacions:

L'any que ve, de Francesc Trabal. 1925.

Ofrena rural, de Guerau de Liost. 1926.

Tres estels i un ròssec, de Bellafila (Josep Carner). 1927.

Segona sèrie de publicacions:

Sis Joans, de Carles Riba. 1928.

Vida de Manolo, contada per ell mateix, de Josep Pla. 1928.

Històries de la carn i de la sang, d'Agustí Esclasans. 1928.

Una tragèdia a Lilliput, de Joan Oliver. 1928.

Teatre de la Natura, d'Antoni Rovira i Virgili. 1928.

Els fruits saborosos, de Josep Carner (ed. corregida). 1928.

Vida i mort dels barcelonins, de Joan Sacs (Feliu Elias). 1929.

L'home que es va perdre, de Francesc Trabal. 1929.

Tot de contes, de C. A. Jordana. 1929.

Judita, de Francesc Trabal. 1930.

Estances, de Carles Riba. 1930.

Col·lecció de teatre:

La tia d'Amèrica, de Carles Soldevila. 1928.

Els fills, de Millàs Raurell. 1928.

El giravolt de maig, de Josep Carner. 1928.

Judit, de Josep M. de Sagarra. 1929.

Altres edicions de La Mirada:

(Romanço del pirata):

Armand Obiols, *Llegenda del pirata que esdevingué ermità*.

Josep Carner, *El rústic villancet*.

Boixos de Ricard Marlet. 1925.

(Romanço dels Tres Reis):

Armand Obiols, *Cançó pagana del criat grec del rei blanc*.

Boixos de Ricard Marlet. 1926.

(Romanço de l'ascensor):
Guerau de Liost, *Cançoneta de l'ascensor*.
Gravat de Josep Vives. 1926.

Estampa de Sant Sebastià.

Dibuix d'Antoni Vila Arrufat, gravat de Josep Vives. 1927.

Estampes del mes de maig.

Boixos de Ricard Marlet. 1928.

Estampa de la Mare de Déu de la Salut.

Dibuix d'Antoni Vila Arrufat. 1928.

Estampa de la Mare de Déu de Montserrat.

Dibuix d'Antoni Vila Arrufat. 1928.

L'any 1979, Joan Oliver va explicar la vida de La Mirada i la necessitat de passar-la a edicions Proa: *Edicions Proa, 50 anys. 1928-1978*. El grup s'havia anat dispersant. L'Oliver ja feia temps que vivia a Barcelona. Tinc la impressió, tot amb tot, que la cohesió del grup va renéixer amb l'adveniment de la República i, sobretot, amb la Guerra Civil (o «Incivil», com sempre la qualificava l'Oliver).

Goso afirmar que l'esperit de La Mirada passa a ser l'eix que conformarà l'activitat editorial de la Institució de les Lletres Catalanes. L'esplèndida monografia de Maria Campillo *Escriptors catalans i compromís antifeixista, 1936-1939* (Barcelona: Curial Edicions i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), que recull fins i tot els retrets d'alguns que denunciaven l'ocupació (anava a escriure «okupació» amb «k») de l'òrgan oficial de la Generalitat per part dels «joves sabadellencs», confirma aquesta impressió. Crec, fins i tot, que algunes de les col·laboracions de Joan Oliver a *Meridià* recorden el to dels textos més carregats de compromís cívic dels articles de l'Oliver al *Diari de Sabadell*.

Abans de passar a d'altres consideracions, deixeu-me que us expliqui el final de l'aventura. Des del 1989 —el juny del

1986 havia mort Joan Oliver— s'ha constituït la Fundació La Mirada, regida per uns estatuts i administrada per un patronat que es renova cada cinc anys. El president del patronat és Antoni Garriga, Manuel Foraster el vice-president, Mercè Mampel, tesorera, Susanna Fosch, secretària, i Miquel Bach, Bartomeu Cruells, Joaquim Góngora i Joaquim Sala, vocals. La Fundació compta, a més, amb un consell assessor al qual havien pertangut Pere Calders i Lluís Casals i al qual pertanyen Pere Gimferrer, Carles-Jordi Guardiola, Joaquim Molas, Francesc Parcerisas i Anna M. Prat i Trabal. La seva seu social és: Pl. de Gabriel Morvay, 1, 5è, 1a, 08207 Sabadell, tel. 93 723 75 81, fax 93 726 71 72 i E-mail: la.mirada@terra.es.

L'editor Joan Oliver

En el meu llibre *Joan Oliver / Pere Quart. L'inventor de jocs* vaig mirar d'estudiar la importància que té el món editorial en la vida de Joan Oliver. En vull fer esment perquè, a l'hora del balanç, la dedicació editorial del personatge reflecteix, em penso, l'obsessió per contribuir d'una manera sòlida, tangible, a la normalització de la cultura catalana al llarg del segle xx. Hereu, també en aquest punt i qui sap si epígon dels noucentistes, la preocupació de Joan Oliver per aconseguir edicions dignes, sense una preocupació excessiva per la seva rendibilitat, em penso que n'expliquen el tarannà.

Si explica que, per damunt de tot, volia ser home de teatre, la vida el va portar a exercir d'editor. Cofundador de La Mirada, s'inventa «Contraban» per autoeditar-se *Les decapitacions*. Ja en temps de guerra, com a membre destacat de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (AEC) i de la Institució de les Lletres Catalanes (ILC), té contactes permanents amb la feina d'editar llibres. A Santiago de Xile funda, amb Xavier Benquerel, El Pi de les Tres Branques.

Ja a Catalunya, una altra vegada, dirigirà la primera etapa de la col·lecció «El Club dels Novel·listes» (que promouien per tot Catalunya). Entre 1957 i 1963, treballa a Montaner y Simón com a cap de redacció de la versió castellana del *Diccionario Literario Bompiani*. El 1958 és director d'Editorial Alcides, des d'on edita el *Llibre de tothom*. El 1959 funda i dirigeix «Quadern de Teatre de l'ADB» (Agrupació Dramàtica de Barcelona) i entre els anys 1963 i 1982 exercirà com a director literari de les Edicions Aymà-Proa. I encara, els tres darrers anys de la seva vida, serà membre literari d'Edicions Proa, S. A., en el marc de la Fundació Enciclopèdia Catalana.

Bo i parlant de Joan Oliver, sempre et tempten les seves anècdotes, tan sucoses, de personatge pintoresc i irrepetible. Em deia el professor Sergi Beser que la vida de feina amb l'Oli-ver a l'editorial Montaner y Simón per tirar endavant el Bompiani era una festa intel·lectual permanent, una veritable lliçó d'acadèmia com se l'haurien pogut inventar els peripatètics grecs. No devia ser fàcil concentrar, en un sol espai, gent tan diferent com Martí de Riquer, José M. Valverde, Joaquim Molas, Antoni Comas, Albert Manent o Antoni Vilanova. La famosa «Auca del Bompiani», que acaba amb aquells versots —«Pot ser que no tothom mori / sense veure el Diccionari... / que no sigui el purgatori / d'un obtús milionari / com el temple expiatori / d'aquell altre estrafolari»—, resumeix l'aspecte lúdic de l'empresa. L'«Auca» no diu, en canvi, els enormes coneixements sobre literatura universal que la feina del Bompiani suposava.

Des d'un altre angle, a mi em sorprèn el volum de les traduccions teatrals de Joan Oliver en la mesura que reflecteixen aquest doble pol de tensió que ha marcat tot el seu itinerari: la voluntat de veure el món des d'una òptica catalana amb la demostració que el català pot ser vehicle de tota la cultura universal perquè els literats que n'han fet ús —des d'aquell Pompeu Fabra que traduïa els *Espectres* d'Ibsen— l'han convertit

en una eina a favor de la gran cultura universal: Molière, Txèkhov, Goldoni, Paul Claudel, Bernard Shaw, Samuel Beckett, Sacha Gatro, Giuseppe Berto, Bertolt Brecht o Alfred Jarry.

Molts el recordem, ja de més de vuitanta anys, en les reunions en què la gent del món editorial discutia amb el conseller Max Cahner o amb un dels seus directors generals, Albert Manent, una proposta inicial de la Generalitat, en què es volia convertir en «editora nacional», reconvertida més tard en la proposta de l'«ajut genèric» a les edicions dels llibres en català.

En tot cas, seria difícil explicar l'itinerari i les relacions de Joan Oliver, si fèiem abstracció de la seva feina com a editor. Potser la part més important de la seva correspondència té a veure amb assumptes editorials pendents.

Doncs bé: aquest home universal, personatge de tot un segle, se sap de profundíssimes arrels sabadellenques. El 1991, La Mirada publicava el llibre *Temps, records*, amb què Joan Oliver havia guanyat el 1960 el V Premi Martí i Peydró, convocat per la Fundació Bosch i Cardellach de Sabadell, el 1960. El llibre és una pura delícia en prosa. Quan evoca els dies de joventut, l'Oliver escriu: «Aleshores el temps era fàcil i abundós; el llançàvem literalment per la finestra. Cada matí sortíem al carrer amb les butxaques plenes d'esperances, d'orgull, de joventut i fins i tot de diners. Vivíem en un estat de desig total i permanent». Uns paràgrafs més avall, però, el contrast del *laudator temporis acti* inspira a l'Oliver aquest altre text:

Però ara el temps és estret i els dies estan comptats. El temps i les coses en general tendeixen a allunyar-se. Al nostre entorn observem gestos encadenats d'oblit i de desistiment. Sonen veus vergonyants o piadoses de comiat, potser de desnonament. Les ciutats bullen sense nosaltres en el remot veïnatge... Tot és lent, somort i pretèrit. Potser ja hem entrat a la petita i lamentable història.

Qui sap si sentiments semblants inspiraven una poeta vallesana a glossar així el poema perequartia que comença «Hi ha coses massa pures per ser dites o només contades»:

Hi ha coses massa pures
per temps de mediocritat gens entelada.

Acabem per agrair
absències no volgudes,
buits que no podem omplir, silenci...
mot que havíem bandejat del diccionari.

Del Vallès, però, encara en queden
alguns pins, força romaní...
potser la meva recança.
I poca cosa més: adéu quarteres i terra i turons.

JIMÉNEZ FRAUD, UNAMUNO, YEPES I ALTRES AL COLEGIO DE ESPAÑA DE PARÍS

CARMINA VIRGILI

NO ÉS FÀCIL concretar en unes poques persones la història del Colegio de España. Tots els residents que han passat pel Colegio, tot el personal que hi ha treballat, els equips del Ministeri d'Educació i de l'Ambaixada Espanyola, moltes universitats d'Espanya i França i, no cal dir-ho, els responsables de la Cité Universitaire de París, hi han tingut la seva part de protagonisme. Sí que cal centrar-ho, però. Aquests podrien ser els tres noms: Alberto Jiménez Fraud, creador i director de la Residencia de Estudiantes de Madrid, que va ser l'ànima del projecte de París, però també ho haurien pogut ser Alfons XIII, que va triar l'emplaçament, o el duc d'Alba, que va fer les primeres gestions oficials el 1926. Miguel de Unamuno va pronunciar-hi la conferència inaugural l'any 1935, però també Ortega y Gasset i Blas Cabrera varen assistir a la inauguració, i en aquesta ocasió va fer-se una exposició amb obres de Picasso, Miró, Juan Gris, Gargallo i María Blanchart. Narciso Yepes hi va residir el 1950 i més tard va donar-hi concerts, però també hi van residir Américo Castro, Xavier Zubiri, Pío Baroja, Severo Ochoa, Puig i Cadafalch, Arrabal, Vila Casas, Modest Cuixart i Antoni Tàpies. Però són *tots els residents i tot el personal* que hi han passat els qui hi han deixat la seva empremta. És el record que ells en guarden i el que d'ells guarda el Colegio el que impregna les parets d'aquesta casa i li dona la seva personalitat. Calia triar uns noms, però, i són aquests, encara que no seran ells els protagonistes d'aquesta història sinó el Colegio de España.

Una història que s'inicia al final de la Gran Guerra, quan Europa està profundament ferida. L'enfrontament de França i Alemanya se sent en carn viva a Alsàcia, terra de diàleg entre cultures, convertida en camp de batalla i mort. Allí, un gran industrial alsacià, Emile Deutch de la Meurthe, ha vist morir el seu fill únic a la guerra i la seva esposa, de dolor, en la postguerra. En record d'ells decideix consagrar la seva fortuna a crear un lloc de convivència entre joves alemanys i francesos: una residència d'estudiants. A París hi ha greus problemes per allotjar els universitaris forasters, quasi 10.000 en aquella època, i Paul Appell, rector de la Sorbona, acull aquesta idea amb entusiasme. Però el principal impulsor del projecte es André Honorat, un diputat de l'esquerra republicana, que, quan el 19 de març de 1919 es discuteix al Parlament la demolició de les fortificacions que envolten encara París, denuncia que només es parli de qüestions financeres, i proposa que se'n reservin 20 hectàrees per a la universitat, per construir-hi habitatges per als estudiants. Aquest home, que ni tan sols té el batxillerat, i que després serà ministre d'Instrucció Pública i, finalment, president de la Fundació Nacional de la Cité, consagra a aquesta institució tots els seus esforços i, quan mor el 1950, hi deixa els seus béns.

Més tard es pensa que aquest projecte cal estendre'l a tots els països del món. La Societat de Nacions hi dona suport, i mecenes com els Rockefeller ho patrocinen i es decideix fundar la Cité Internationale Universitaire de Paris. No massa lluny de la Sorbona, al sud del Quartier Latin, hi ha un gran espai per urbanitzar al costat de les fortificacions, que, vista la seva inutilitat durant la Gran Guerra, decideixen enderrocar per construir-hi els bulevards. És l'espai que ha fet descobrir al Parlament André Honorat i que l'Estat ven a l'Ajuntament, que s'encarrega d'urbanitzar-lo. Està situat entre les portes que obrien el camí cap a Itàlia, la Porte d'Italie, i cap a Espanya, la Porte d'Orléans (Napoleó no tenia prou bon record del nostre

país per posar-ne el nom als bulevards parisencs!). En aquest espai hi havia hagut pedreres de calcària eocena, «luteciana», anomenada així perquè és característica de París, la Lutècia del romans. És molt semblant a la nostra «pedra de Girona» i es va fer servir per edificar Notre-Dame i el Louvre. L'Ajuntament cedeix, en un primer moment, 9 hectàrees, que després s'amplien a 43, per fer-hi una ciutat-jardí (molt d'acord amb la moda d'aquella època). Els països que se sumin al projecte hi construïran un pavelló, una *maison*, per allotjar-hi els seus estudiants i acollir-ne alguns d'altres països; un edifici central allotjarà els serveis comuns. Ensenyar els joves a conviure és la millor manera d'aconseguir un futur de pau: aquest principi és l'origen de la Cité Internationale Universitaire.

El president de la República la inaugura el 10 de setembre de 1925 i es constitueix la Fundació Nacional de la Cité. El juny de 1926 s'inaugura la Maison Deutch de la Meurthe, finançada per aquest industrial alsacià i, a l'octubre del mateix any, la del Canadà, la primera residència estrangera. Després en vindran moltes d'altres. Actualment n'hi ha 37, que acullen quasi 6.000 residents. El 1928, John D. Rockefeller Jr. dona més de dos milions de dòlars per construir la Maison Internationale, lloc de trobada i convivència de tots.

Espanya no es vol quedar al marge d'aquesta empresa. En aquells dies s'està projectant la Ciutat Universitària de Madrid, on França construirà la Casa de Velázquez, per allotjar-hi artistes i intel·lectuals que s'interessin per l'hispanisme. Es vol millorar la imatge internacional d'Espanya i les relacions culturals amb França. Un grup d'acadèmics, presidits per Bergson, havia visitat Espanya l'any 1916 per mostrar als nostres intel·lectuals que París no és tan sols la pàtria de Voltaire i la ciutat del Folies-Bergère, sinó també de valors espirituals. A Espanya, les idees franceses eren suspectes de liberals i llibertines i els nostres intel·lectuals se sentien més atrets pel món germànic, com ho demostra la gran influència del krausisme.

Acabada la guerra europea, la victòria aliada feia necessari buscar una aproximació amb França i Anglaterra, i participar en el projecte de la Cité Internationale era una bona manera d'aconseguir-ho. A l'abril de 1926, el duc d'Alba escriu a l'ambaixador de París per comunicar-li l'acord del govern d'acceptar un terreny per construir el pavelló espanyol. Eren els temps de la segona etapa de la dictadura de Primo de Rivera, quan un directori civil havia substituït el directori militar de la primera etapa. El 1927 se signa el decret i l'acta de constitució i es nomena una comissió presidida pel duc d'Alba per dur-ho a terme. Aquest duc és un personatge de gran cultura i molt influent, no tant pels càrrecs que ostenta com per la seva amistat amb el rei i el seu prestigi internacional, sobretot en acabar la guerra europea, quan la major part de les personalitats espanyoles havien estat germanòfiles, mentre que ell sempre havia mostrat la seva simpatia pels aliats. Va ser de les poques personalitats espanyoles amb prestigi internacional intocables pel dictador. Molt probablement el seu interès per la Cité Universitaire prové de l'estreta relació que va mantenir amb la Residencia de Estudiantes de Madrid, com a president del Comité Hispano-Inglés. La seva amistat amb Alberto Jiménez Fraud i la seva estima per la Residencia de Estudiantes foren definitives per protegir-la durant la Dictadura. El duc no va tenir gaires càrrecs, però dos són molt significatius. De 1924 a 1927 va ser membre del Comitè Olímpic Internacional i durant la *dictablanda*, amb el general Berenguer, uns mesos ministre d'Instrucció Pública, la qual cosa li permeté ajudar el Colegio en uns moments difícils.

Sembla que Alfons XIII va anar a París a triar el lloc on s'havia d'edificar i el 1928 s'encarregà el projecte a Modesto López Otero, arquitecte de la Ciutat Universitària de Madrid. Es va decidir que l'edifici havia de tenir «estil espanyol», però sense concretar quin era aquest «estil», si el mudèjar que representa l'Espanya pintoresca i exòtica o el plateresc renai-

xentista i europeu. Es decidiren pel segon i l'edifici de referència fou el Palau de Monterrey de Salamanca, propietat dels ducs d'Alba. En realitat, els plànols es van fer a partir dels del pavelló espanyol a l'Exposició Universal de París de 1900, que s'havia fet inspirant-se en l'edifici de Salamanca. El 1929 es posà la primera pedra. El finançament per començar-lo es va resoldre gràcies a un donatiu de 100.000 francs que provenia de Guillermo Solms, president de la Compañía Ferroviaria de Santander en el Mediterráneo, que amb aquest acte volia demostrar la seva simpatia per França, malgrat un passat germanòfil durant la guerra europea. Però molt aviat es varen interrompre les obres. A Espanya, en aquells moments hi havia molts problemes i pocs diners, i encara menys interès per la cultura. Cal no oblidar que els intel·lectuals foren els principals opositors a la Dictadura, i Unamuno un dels més significatius d'aquesta oposició.

El 1931, la proclamació de la República canvia les coses. Alberto Jiménez Fraud, que és ja director de la Residencia de Estudiantes de Madrid, assumeix la responsabilitat de tots els col·legis universitaris i, per tant, del Colegio de España a París, que pren aleshores aquest nom en record dels «Colegios Mayores, aquellas corporaciones de maestros y discípulos que con tanto prestigio florecieron en nuestras antiguas universidades». També els fundadors de la Cité tingueren com a referència el Collège des Quatre Nations de l'antiga Sorbona.

Es troben els dos milions de pessetes necessaris i n'és nomenat director Ángel Establier, un eminent químic que dirigia la Secció Científica de l'Institut de Cooperació Internacional a la Societat de Nacions i que havia estat a la Residencia. Salvador de Madariaga, que és l'ambaixador a París, fa costat al projecte i es continuen les obres. Sorgeixen, però, nous problemes: la caiguda de la pesseta encareix l'obra, la construcció dels fonaments es complica per les runes de les antigues pedres i abocadors urbans i, finalment, l'Ajuntament de París considera

que les quatre torres del projecte són massa altes, mentre que l'arquitecte espanyol es nega a rebaixar-les.

Les obres finalment s'acaben d'acord amb el projecte previst, i durant l'estiu de 1933 s'hi allotgen Américo Castro i la seva filla (més tard senyora de Zubiri) i altres nois i noies en viatge d'estudis a París. Finalment, al novembre de 1933, arriben els primers residents. Es preveu la inauguració oficial el 14 d'abril de 1934, però els problemes polítics d'Espanya i una epidèmia d'escarlatina a la Cité Universitaire obliguen a posposar-la fins al 10 d'abril de 1935. A aquest acte solemne hi assisteix Mr. Lebrun, president de la República Francesa. La delegació espanyola la formen Jiménez Fraud, Ortega y Gasset, Blas Cabrera, Juan de la Cierva i d'altres intel·lectuals. Unamuno dona la conferència inaugural («El destino de España y la universalidad de su lengua»), una còpia de la qual amb anotacions seves en manuscrit es conserva als arxius del Colegio. També se celebra una exposició d'obres de Miró, Picasso, Dalí, Gargallo, María Blanchard, Juan Gris, Gregorio Prieto..., amb un bonic catàleg prologat per Jean Cassou que diu:

Madrid peut plus ou moins ignorer l'avant-garde de la peinture espagnole, mais cette avant-garde se trouvera à sa place dans cet avant-poste de la culture espagnole que va devenir le jeune Collège d'Espagne de la Cité Universitaire.

I realment és tota l'avantguarda de la cultura que estarà present al Colegio des del primer moment. Concerts de Joaquim Nin, de Leopoldo Querol i de Conxita Badia, que són retransmesos per Radio France. Conferències de Fernando de los Ríos, Azorín, Pío Baroja, Cabrera, Ortega... Els seus llibres dedicats al Colegio, que es conserven a la biblioteca, en són el record i testimoni

La insurrecció militar i la Guerra Civil trenquen aquesta història com tantes d'altres del nostre país. Ben aviat, el govern

republicà no pot sostenir les despeses del Colegio i aquest queda sota la tutela del govern francès i la Fundació Nacional, que n'assumeix el finançament, de manera semblant a com farà uns anys més tard amb la casa de Grècia durant la dictadura dels coronels. A la Cité Universitaire la solidaritat és una regla d'or.

Durant la guerra d'Espanya, el director, Ángel Establier, hi acull anònims i il·lustres exiliats: Xavier Zubiri i la seva esposa Carmen Castro (que ja hi havia residit com a estudiant), Severo Ochoa i Puig i Cadafalch entre d'altres. Més tard, la Segona Guerra Mundial és un temps difícil, però la solidaritat entre els col·legis és un ajut per als més afectats. Finalment, l'ocupació de París pels alemanys obliga a tancar la Cité, que després serà utilitzada com a caserna per a les tropes aliades. Segurament el Colegio fou alliberat per la Divisió Blindada del general Leclerc, que va entrar per la Porte d'Orléans, que avui porta el seu nom, la matinada del 25 d'agost de 1944 i que estava formada per republicans espanyols que anaven dalt d'uns tancs que portaven els noms d'«Ebro», «Guadalajara», «Belchite»... Malauradament ningú ha conservat la memòria d'aquest alliberament, com s'ha conservat la de l'alliberament del Ritz per Hemingway, que va entrar a París amb la mateixa Divisió, encara que sembla que l'«operació» Ritz la va fer pel seu compte.

En normalitzar-se la situació a França, s'obre la Cité i el Colegio, i el 1945 torna Ángel Establier, l'antic director nomenat pel govern republicà, ja que el govern francès no reconeix el govern franquista i continua tutelant i finançant el nostre Colegio. D'aquest període en queda molt poca informació als arxius. Sabem que s'hi allotjaven músics com Lamote de Grignon, pintors com Xavier Valls i Joan Palà, i estudiants de distintes especialitats amb beques del govern francès, que a vegades aconseguien el corresponent permís per passar la frontera i, d'altres, travessaven els Pirineus a peu. El 1948, quan aquest reconeixement arriba, Establier se'n va i torna a Ginebra, a la Societat de Nacions. També se'n va un dels residents, Josep Pa-

lau i Fabre, que no vol passar ni un sol dia a «l'Espanya franquista» i marxa del Colegio i de la Cité. Uns anys més tard hi retornarà, com a administrador del Col·legi de Mèxic, gràcies a la seva amistat amb Octavio Paz, que en va ser nomenat director quan es va inaugurar, l'any 1952.

El 1949, després de llargues negociacions, es troba un director: José Antonio Maravall, un universitari, historiador i intel·lectual de primera categoria, que a Madrid els fa nosa i a París és molt ben rebut. Amb l'esperit de la Institución Libre de Enseñanza i de la Residencia de Estudiantes, reorganitza el Colegio, refà les instal·lacions i es preocupa especialment de la biblioteca i de la vida cultural. Batllori, Tovar, Laín, Martí de Riquer, Lapesa i altres acadèmics hi pronuncien conferències. S'hi allotgen molts joves artistes, que hi treballen i hi fan exposicions. Narciso Yepes hi va ampliar estudis i, més tard, va donar-hi concerts. També en va donar Joaquín Rodrigo. Els residents organitzen festes, reunions i tertúlies. Allí es parla de García Lorca i Machado i d'altres «persones no grates» al règim. Malgrat tot, l'ambient de repressió que en aquells moments es vivia al nostre país repercutia lògicament al Colegio. N'és una prova l'incident lamentable en el qual Jordi Anguera i Oriol Palà foren violentament agredits i ferits, quan intentaven impedir que una bandera espanyola fos hissada al Colegio per primera vegada després de la victòria franquista. Els residents agressors van quedar en una impunitat total i els agredits foren expulsats immediatament, sense cap consideració envers l'estat en què es trobaven i, durant molts anys, no van poder tornar a Espanya.

Des de Madrid, però, no els ajuden i la situació empitjora lentament i progressivament. El 1954 n'és nomenat director l'ambaixador Antonio Poch i, el 1957, Joaquín Pérez Villanueva. Són anys tristos per al Colegio, com ho són per a tota la universitat espanyola. El govern desconfia de l'ambient liberal que, malgrat tot, s'hi viu. Cada vegada el suport econòmic és més minso i

no poden fer-s'hi les obres més indispensables, com arreglar la teulada o els panys de les portes de les habitacions. Els pressupostos d'aquells anys i les cartes que els successius directors envien al Ministeri en són una prova trista i evident.

D'altra banda, les manifestacions de protesta que s'organitzen a París contra els crims del règim franquista quasi sempre acaben amb aldarulls davant del Colegio, pel fet de considerar-lo una representació d'Espanya i perquè evidentment està menys protegit, el Colegio, que l'ambaixada. Malgrat tot, la vida cultural i intel·lectual hi continua, més per l'acció dels residents que no pas per la de la direcció del Ministeri. Hi havia estudiants de famílies amb una certa influència política o alt nivell econòmic, però també molts d'altres que havien obtingut una beca o que havien creuat la frontera de manera illegal després d'haver estat expulsats de la universitat o de tenir problemes amb la policia. Aquest és, per exemple, el cas del músic i compositor Narcís Bonet, que va haver de fugir de Barcelona pels fets del Palau, i el d'Ernest Lluch, que hi va fer cap en tantes ocasions! Cal dir en favor dels directors que tots hi eren acollits sense massa preguntes. Això feia que les inquietuds polítiques i culturals hi fossin intenses, i parcialment tolerades per la direcció en el primer cas i fins i tot fomentades en el segon.

L'any 1957 se celebrà un solemne homenatge a l'exiliat i Premi Nobel Juan Ramón Jiménez. Els anys cinquanta s'hi establiren com a col·legials joves pintors que buscaven a París un contacte amb els corrents artístics moderns, que a Espanya no podien tenir. Hi vingueren Lucio Muñoz, Modest Cuixart, Hernandez Pijoan, Joan Vila Casas, Salvador Victoria, Millares, Canogar, Puig Manera, Canes i molts d'altres. Organitzaven exposicions, i de molts d'ells en quedaren algunes obres al Colegio, en uns casos com a donació, en d'altres perquè no podien pagar-ne el transport en tornar a casa. També hi havia estudiants de diferents disciplines, molts d'ells gràcies a les beques

del govern francès, que generosament aconseguia per a ells Pierre Deffontaines, director de l'Institut Francès de Barcelona. N'hi havia especialment de Física, ja que l'agregat científic de França, Mr. Colin, un excel·lent físic, organitzava tant a Barcelona com a Madrid seminaris per als universitaris i els facilitava contactes científics. Colin també fou un gran escalador, que va morir al Pedraforca; som molts els qui el recordem amb agraïment i afecte.

La situació política d'Espanya feia cada dia més difícil la vida del Colegio. Les tensions entre la direcció i els residents i de tots ells amb l'Ambaixada i el Ministeri eren cada vegada més fortes. També a la universitat francesa i, per tant, a la Cité eren moments difícils i intensos: arribava el Maig del 68. Els Fets de Maig tingueren al Colegio uns protagonistes i cronistes d'excepció: Fernando Arrabal, que hi residia, Paco Ibáñez i Pedro de la Higuera, un periodista amic d'ells. Segons expliquen, un vespre, en una reunió de la Sorbona, algú va dir: «Cal alliberar el Colegio de España i tornar-lo al govern republicà!», i un petit grup d'«anarcos» i estudiants espanyols es va disposar a dur a terme la missió.

El Colegio ja havia fet la seva «revolució». Feia poc temps que en una part de l'edifici, completament isolada de la resta, s'havien habilitat unes habitacions per a noies (abans no hi eren admeses). Els «aires del Maig» van endur-se les portes i envans que separaven l'espai femení i masculí del Colegio. Però no n'hi havia prou! Ja de nit, en una ocupació, més festiva que violenta, els residents van ser despertats per comunicar-los el seu «alliberament». El director ja no hi era, i no sabem quina va ser la reacció del personal. La dels residents, però, no va ser gens positiva: ells no sentien cap necessitat de ser «alliberats»; l'únic que volien era que els deixessin tranquils, ja que, la «revolució», ells també la feien al carrer i a la universitat, però al Colegio no hi volien soroll. Van proposar fer una assemblea per votar «l'ocupació»; els residents eren més que els ocupants i podien guanyar-la sense

problemes. Però, com explica Arrabal, «els ocupants no van caure en la trampa democràtica del vot, fins que la correlació de forces fos l'adequada». Van allargar l'assemblea tota la nit, fins que a la matinada van arribar reforços, tots els estudiants i exiliats espanyols que van trobar! Quan els ocupants eren majoria es va votar i decidir «l'ocupació alliberadora».

Com als altres locals de la Cité i de la universitat, s'hi varen fer reunions i assemblees. Els residents van anar marxant a mesura que la situació material de la casa es degradava i els Fets de Maig s'acabaven. Després de l'estiu, la normalitat va tornar a la Cité, però no al Colegio. L'edifici, que ja feia molts anys que estava sense un manteniment correcte, va quedar força malmès i el director ja no va tornar-hi, ni tampoc els residents. En començar el nou curs, al setembre, els antics residents van ser acollits en d'altres residències de la Cité i no se'n va admetre de nous. Es va «tancar per obres», unes «obres» que no es van fer fins al cap de vint anys. Evidentment, es va aprofitar l'ocasió per liquidar una institució que al règim només li portava problemes i despeses. «Què hi havien d'anar a fer els nostres estudiants, a París? No hi podien aprendre res de bo!»

El Colegio va quedar abandonat: hi vivien uns guardians que poc podien guardar i l'edifici es va anar degradant. S'hi refugiaven *clochards* i s'hi feien reunions clandestines. Hi va haver un petit incendi, segons uns intencionat, segons d'altres a conseqüència de l'avaria d'una màquina ciclostil que feia massa pamflets! També va contribuir a malmetre'l el fet de convertir-se en l'objectiu final de les manifestacions contra el règim franquista que es feien a París, la més important de les quals va ser l'any 1975, per l'execució de Puig Antich. A partir d'aquell moment se'n va treure tot el mobiliari i d'altres objectes i es van guardar en bones condicions, més o menys, en una residència que també estava tancada en aquell moment, la de Cambotja. Allí es quedaren més de deu anys.

És comprensible que els successius governs franquistes no

fessin res per protegir i recuperar el Colegio, però per què no ho va fer la Fundació Nacional? Quan Cuba, Iran i Líban van abandonar les seves residències la Fundació Nacional se'n va fer càrrec, però el Colegio de España no va tocar-lo, com tampoc el de Cambotja, que fa més de vint anys que és tancat. Un pacte entre governs? Probablement mai no ho sabrem! A principis dels anys vuitanta, Vidal Beneyto, amb l'acord i ajut de l'ambaixada, en va restaurar una petita part i va muntar-hi una biblioteca de sociologia i unes classes de llengua i cultura espanyola. Però els estudiants i estudiosos espanyols continuaven sense tenir una casa a la Cité Universitaire de Paris. Les seves demandes, com les dels hispanistes i d'una Associació d'Amics del Colegio, que impulsà Vidal Beneyto, van ser totalment ignorades pels primers governs democràtics.

José María Maravall, ministre d'Educació del primer govern socialista, hi va respondre positivament; coneixia bé el Colegio de quan el seu pare n'havia estat director i tenia la possibilitat de fer-ho, perquè des de 1985 l'educació a l'exterior (i, per tant, el Colegio) havia passat a dependre del Ministeri del qual era titular. Ell va trobar els crèdits necessaris i començaren les obres. Van costar dos anys i uns quants cents de milions. Un edifici renovat, amb una planta més i totes les instal·lacions refetes i millorades, va ser inaugurat el 16 d'octubre de 1987 pels reis d'Espanya i el president Mitterrand. La conferència inaugural va pronunciar-la el professor Artola, antic resident. Una exposició d'incunables de les biblioteques de les Universitats de Salamanca i Valladolid, entre ells el Beato de Liébana, que sortia per segona vegada d'Espanya (la primera va ser amb motiu de l'Exposició Universal de Brusselles), va prestigiar aquest acte i va interessar als hispanistes.

Així es tancava un parèntesi de vint anys i començava una nova etapa de la qual he tingut el privilegi de ser testimoni de primera mà. Els residents es van renovant i així renoven la vida del Colegio; n'hi ha de totes les especialitats i de totes les uni-

versitats, però tots ells tenen magnífics expedients acadèmics. Hi ha més peticions que places disponibles, i el comitè d'admissions, del qual formen part dos residents, és molt exigent. El personal i els directors també anem passant. Jo ho vaig ser de 1987 a 1996, Lluís Racionero de 1996 a començaments de l'any 2001, i el consell d'administració del següent mes de juliol va proposar Fernando Sánchez Dragó, que no va arribar a prendre possessió, i el consell d'administració de juliol del 2002 va proposar José Varela Ortega.

La vida al Colegio i del Colegio continua profitosa i agradable per a cada un dels residents, ja que és fonamental d'oferir a cadascun d'ells el marc més adequat per a la feina que ve a fer a París: doctorat, participar en un equip de recerca, unes conferències o un congrés... També per al Colegio en conjunt, com a presència de la nostra comunitat universitària i científica a la Cité i a París. Les activitats culturals hi són intenses. Algunes es fan en col·laboració amb el Centre d'Estudis Catalans de la Sorbona, l'Institut Cervantes, el Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC), empreses i, evidentment, amb universitats franceses i espanyoles. Cada dijous al vespre hi ha concerts, conferències i taules rodones. S'hi presentà el centenari de Miró, les expedicions espanyoles a l'Antàrtida i a l'Himàlaia, l'aniversari de l'exili del 1939 i del Maig del 68, l'entrada d'Espanya a la Comunitat Europea... Diversos dies a la setmana s'hi celebren seminaris i cursos sobre temes lligats a l'hispanisme, sense oblidar la pluralitat cultural i lingüística del nostre país. S'hi reuneixen grups de recerca sobre temes en què treballen els residents, o equips espanyols i francesos: Neurociència, Economia, Geologia...; a vegades de manera informal, d'altres en congressos i reunions internacionals. Darrerament han estat especialment interessants el de Genètica Molecular, en col·laboració amb l'Institut Jacques Monod del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS), el de Joves Creadors en Noves Tecnologies, amb Apple Europa, i el de

Geometria al segle xx, amb l'École Normale Supérieure i la Maison des Sciences de l'Homme.

També s'ofereix la possibilitat als joves pintors i escultors d'exposar les seves obres i es busquen patrocinadors que permetin editar bonics catàlegs. A través de la Dirección General de Bellas Artes es convoquen unes beques d'Arts Plàstiques que els permeten residir uns mesos a París i participar en una exposició a Madrid i a París. A tots ells se'ls demana de deixar una obra al Colegio, i la col·lecció dels actuals residents, afegida a la dels antics, comença a ser important. Unes altres beques que també han despertat molt d'interès han estat les de Museologia per estudiar a l'École du Louvre i a l'École du Patrimoine.

Els concerts tenen molt d'èxit i sovint els donen els mateixos residents. L'activitat musical hi és intensa. Gràcies a l'Instituto Nacional de las Artes Escénicas y de la Música (INAEM) es disposa d'una sala amb ordinadors i els més moderns programes informàtics per a composició musical. També, amb el patrocini de l'INAEM, es convoca un premi anual de composició obert a tots els joves creadors. L'Associació d'Amics del Colegio en convoca un d'interpretació entre els residents, que consisteix en l'enregistrament d'un CD i l'organització d'un concert, que habitualment coincideix amb la clausura del curs. A l'estiu, el Colegio és un lloc de trobada internacional amb els cursos organitzats en col·laboració amb el European American Musical Alliance i la Manhattan School of Music de Nova York. La tradició oberta per Conxita Badia, Joaquim Nin, Joaquín Rodrigo i Narciso Yepes continua amb els joves d'avui.

Encara que els residents dediquen, com és lògic, la major part del seu temps als estudis i recerques que els han fet anar a París, el fet de viure al Colegio, a la Cité, els obre a un món pluricultural tan enriquidor com inèdit per a quasi tots ells. La majoria participen activament en la vida del Colegio, i el comitè de residents organitza nombroses activitats: tertúlies vesperlines i sessions de cineclub, classes d'idiomes i de cuina, cursos

de ball, de ioga i d'enologia, concursos i cursos de fotografia, visites guiades a museus i anades collectives a l'òpera o al teatre, excursions i viatges, festes de Nadal, final de curs i de benvinguda als residents que s'hi incorporen cada any... Les activitats esportives desperten un interès variable segons els períodes, i es fan i es desfan diversos equips de competició per jugar amb els altres col·legis. El mateix passa amb la redacció d'un *Journal* que apareix i desapareix periòdicament amb diferents orientacions i formats.

La biblioteca és molt important, tant per als residents com per als hispanistes. El primer llibre es va registrar el 5 de gener de 1934, abans que s'inaugurés el Colegio! Tant Establier com Maravall la van enriquir considerablement, però els anys d'abandonament van ser terribles! Quan es va reobrir el Colegio a l'octubre de 1987, només era un munt de fitxes i uns 4.000 llibres entaforats dins d'uns armaris dels quals s'havia perdut la clau. Tot es va netejar, classificar i informatitzar. Alguns dels primers residents, per pròpia iniciativa, ho van començar, però si la feina fou possible va ser gràcies a l'ajut de la Universitat i de l'Escola de Bibliotecàries de Barcelona, la Fundació Barrié de la Maza, el CSIC i els Ministeris de Cultura i Educació. L'any 1989 es va poder inaugurar la biblioteca completament renovada, però el més difícil era completar les col·leccions de revistes, perquè alguns números s'havien perdut i faltaven els de tots els anys que el Colegio havia estat tancat. En aquesta qüestió, la Fundació i les bibliotecàries de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona van fer una feina meravellosa localitzant i fotocopiant o microfilmant totes les que faltaven.

Des de la reobertura del Colegio, moltes universitats, organismes i força autors hi envien regularment les seves publicacions. La Generalitat de Catalunya, el Ministeri de Recerca francès i la Fundació Bernat Metge han estat especialment generosos. Avui la biblioteca té uns 15.000 títols i 250 col·leccions de revistes. Evidentment, els arquitectes que van dirigir les

obres de restauració no havien previst lloc per a tants «papers» i va caldre excavar sota el jardí un soterrani de més de 300 m² per tal de col·locar-los. L'obra començada a finals del 1993 i acabada a principis del 1995 va ser tan costosa i complicada com satisfactòria, ja que va permetre també la construcció d'una segona sala de música i un ampli gimnàs polivalent.

Igualment va ser enriquidora i complexa la feina que es féu amb l'arxiu. Per sort, l'administrador i jo mateixa vam arribar al Colegio abans que els responsables de les obres haguessin acabat la seva feina amb una «neteja final», i vam poder evitar que llencessin el que quedava de tota la documentació de l'etapa anterior. Després, encara, van aparèixer més documents entre els llibres i els mobles i trastos vells guardats a la Casa de Cambotja. Tots aquells «papers» eren part de la «memòria» del Colegio, de la nostra memòria! Calia recuperar-los, restaurar-los i endreçar-los. Una investigadora del CSIC, María Teresa González Calvet, amb una beca de la Comunitat de Madrid i amb el generós ajut dels residents, va començar l'any 1990 a convertir-los en un arxiu. Hi havia molts buits; però primer el material de la Fundació Nacional i més tard de l'ambaixada ens van ajudar a omplir-los en gran part; el que no hem pogut completar correspon als anys de la Guerra Civil, perquè aquells documents van ser probablement retirats o destruïts per raons de prudència, abans que el govern de Franco es fes càrrec del Colegio. El Ministeri de Cultura va facilitar durant dos mesos una arxivera i durant quasi dos anys una becària per completar-ne l'organització. L'any 1994 es va acabar la feina i avui són més de 24 metres lineals de material a disposició dels investigadors, d'acord amb un reglament aprovat pel consell d'administració del Colegio.

Ja podeu suposar que les llargues i bones estones que he passat mirant i remenant tots aquests «papers» és el que m'ha permès reconstruir aquesta història. També m'han estat de molta utilitat els dos opuscles editats pel mateix Colegio, un

sobre la seva història l'any 1991, de María Teresa González Calvet, i l'altre de Luis Sazatornil Ruiz sobre l'arquitectura, de l'any 1995, i evidentment tota la informació que m'han facilitat el personal de la casa i altres bons amics, als quals vull expressar un agraïment molt cordial.

Informació sobre el Colegio de España a:

<http://www.colesp.net>

NOTA SOBRE ELS AUTORS

JOAQUIMA ALEMANY ha estat presidenta de l'Institut Català de la Dona de la Generalitat de Catalunya, diputada i senadora a Madrid. En l'actualitat és diputada al Parlament de Catalunya i presidenta de la Internacional Liberal.

MIQUEL BATLLORI era jesuïta i professor emèrit de la Pontifícia Universitat Gregoriana de Roma i l'erudit més internacional de la cultura catalana de la nostra època. El 2002, totes les universitats dels Països Catalans el van investir Doctor Honoris Causa. La publicació de la seva *Obra completa* ha arribat ja al volum XIX i l'obra *Records de quasi un segle* (2000), a cura de Cristina Gatell i Glòria Soler, va aproximar-lo al lector corrent. Va morir a Sant Cugat del Vallès el 9 de febrer de 2003.

EDUARD BONET és vicerector de la Universitat Ramon Llull i director del Programa de Doctorat de Ciències de la Gestió a ESADE, on imparteix ensenyaments de Lògica, Retòrica i Fonaments de Ciència Social.

FEDERICO CORREA és arquitecte i ha estat professor de l'Escola d'Arquitectura de la Universitat de Barcelona, de la qual és professor emèrit. És autor, juntament amb Alfonso Milà, entre moltes altres obres, de l'Anella Olímpica i de la remodelació de l'Estadi Olímpic de Barcelona (1992), així com del Museu Diocesà de Solsona (2002).

JOAN GUITART ha estat conseller d'Ensenyament i conseller de Cultura de la Generalitat de Catalunya. En l'actualitat és president de la Fundació Catalunya Oberta i de l'Agència de Patrocini i Mecenatge. Presideix també el Patronat del Museu

Nacional d'Art de Catalunya i el Consell Social de la Universitat Pompeu Fabra.

AMPARO HURTADO és professora a la Facultat de Traducció i Interpretació de la Universitat Pompeu Fabra de Barcelona i autora del pròleg, edició i notes del volum de Carmen Baroja y Nessi *Recuerdos de una mujer de la Generación del 98* (1998).

ANA MARÍA MOIX és poeta, novel·lista i directora de les col·leccions «Poesía» i «Relatos» d'Ediciones de Bolsillo (Editorial Plaza & Janés) i «Poesía» (Editorial Lumen). Va publicar la seva primera novel·la, *Julia* (1970), a l'Editorial Seix Barral, dirigida per Carlos Barral. El 2002 s'ha iniciat (Editorial Lumen) la col·lecció «Biblioteca Ana María Moix», que recull tota la seva obra fins ara i on ha publicat un volum de relats inèdits, *De mi vida real nada sé*.

MARTA PESSARRODONA és poeta, narradora, traductora i assagista. El 1986 va ser comissària de l'exposició i seminari «El Grup de Bloomsbury» (Fundació La Caixa). L'any 2002 s'han publicat en versions castellanes els seus llibres de poemes *Berlin Suite* i *Homenaje a Walter Benjamin* i les narracions *Durand Gardens* i *La revolución*. També, amb la fotògrafa Pilar Aymenrich, *Mercè Rodoreda: un retrat*.

IGNASI RIERA és escriptor, autor, entre moltes d'altres obres, d'*El meu oncle Pere Quart. Materials per a un retrat* (1992) i *Joan Oliver / Pere Quart. L'inventor de jocs* (2000). Ha estat parlamentari al Parlament de Catalunya. També és autor d'*Els catalans de Franco* (1998), *Viatgers de Barcelona* (2000) i *Jordi Pujol. Llums i ombres* (2001).

CARMINA VIRGILI és geòloga i política. Professora emèrita de la Universitat de Madrid. Va dirigir la nova etapa del Cole-

gio de España de París (1987-1996). Ha estat senadora al Senat de Madrid. Coordinadora, juntament amb Maria Jesús Buxó i Maria Casado, del seminari «Dones, Ciència i Tecnologia» (Residència d'Investigadors, novembre, 2002).

Aquest llibre s'ha acabat d'imprimir el febrer de 2003, pocs dies després dels traspàs del Pare MIQUEL BATLLORI I MUNNÉ (Barcelona, 1-X-1909 - Sant Cugat del Vallès, 9-II-2003). Gran humanista, honorà en diverses ocasions amb la seva saviesa, bonhomia i amistat la Residència d'Investigadors CSIC-Generalitat de Catalunya, la qual, l'octubre de 1999, amb motiu del seu 90è aniversari li organitzà l'homenatge «Laudes Musarum» i la primavera del 2001 el cicle de conferències «Miquel Batllori: quatre estacions del saber» (núm. 13 d'aquesta col·lecció), centrat en l'anàlisi de la seva tasca científica i intel·lectual. El Pare Batllori, finalment, obrí el cicle de conferències que recull aquesta obra.

DESCANSI EN PAU

